

ISSN 2663-9009 (Print)

ISSN 2663-9017 (Online)

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
ПЕНІТЕНЦІАРНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ

Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

ULRICHSWEB™
GLOBAL SERIALS DIRECTORY

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Crossref

OUCI

Open Ukrainian Citation Index

Scopus Database
Journal indexing & Citation Analysis

Scopus Database
Journal indexing & Citation Analysis

DOAJ

DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ.

**СЕРІЯ: ОСВІТА. СОЦІАЛЬНІ
ТА ПОВЕДІНКОВІ НАУКИ**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2 (15)

Чернігів 2025

УДК (051) [378+33+159.9]

НЗ4

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02

*Рекомендовано до друку вченою радою Пенітенціарної академії України
(протокол № 8 від 30 травня 2025 р.).*

Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки : науковий журнал / Пенітенціарна академія України. Чернігів : ПАУ, 2025. № 2 (15). 260 с.

В останньому номері журналу опубліковані статті, присвячені таким важливим темам, як педагогічні умови формування професійної компетентності в молодих фахівців, гендерні аспекти військової та професійної кар'єри, збереження психічного здоров'я і стресостійкості в молоді. Крім того, деякі статті присвячені соціально-економічним викликам, пов'язаним з розвитком держави у післявоєнний період.

Видання буде корисним для науковців, викладачів, аспірантів, магістрантів та студентів закладів вищої освіти.

УДК (051)[378+33+159.9]

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР: Аніщенко В. О., доктор педагогічних наук, професор.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Гончаренко О. Г., доктор економічних наук, професор;

Данильченко Т. В., доктор психологічних наук, професор.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Борисенко І. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна);

Гаркуша С. В., доктор педагогічних наук, професор (Україна);

Ключко А. О., доктор психологічних наук, доцент (Україна);

Пліско В. І., доктор педагогічних наук, професор (Україна);

Разумейко Н. С., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна);

Сіренко К. Ю., кандидат економічних наук, доцент (Україна);

Чебоненко С. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна);

Шимко В. А., доктор психологічних наук, професор (Україна);

Гутьєррес Маурісіо Гаріта, доктор наук, Університет Франциско Маррокін (Гватемала);

Кузьор Олександра, хабілітований доктор гуманітарних наук, факультет організації та управління, Сілезький технічний університет (Забже, Польща);

Нгусн Чу В., доктор наук, Університет Хьюстон Даунтаун, Коледж бізнесу (Сполучені Штати Америки);

Нільсен Майкл Е., доктор наук, професор, завідувач кафедри психології, Університет штату Джорджія (Сполучені Штати Америки);

Смальскис Вайнюс, доктор наук, професор, Інститут державного управління (Литовська Республіка);

Четин Бекташ, доктор наук, професор, Університет Газіосманпаша (Туреччина);

Чуреа Марія, доктор наук, Університет Петрошани (Румунія).

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Шмельова Р. І., молодший науковий співробітник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва.

ISSN 2663-9009 (Print)

ISSN 2663-9017 (Online)

**MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
PENITENTIARY ACADEMY OF UKRAINE**

SCIENTIFIC HERALD OF SIVERSHCHYNA.

**SERIES: EDUCATION. SOCIAL
AND BEHAVIOURAL SCIENCES**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 2 (15)

Chernihiv 2025

UDC (051)[378+33+159.9]
DOI 10.32755/sjeducation.2025.02

Recommended for printing by Academic Council of Academy of the State Penitentiary Service (Protocol № 8 on May 30, 2025).

Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences : a Scientific Journal / Penitentiary Academy of Ukraine. Chernihiv : PAU, 2025. № 2 (15). 260 p.

The latest issue of the journal contains articles on such important topics as pedagogical conditions for the formation of professional competence in young professionals, gender aspects of military and professional careers, and preservation of mental health and stress resistance in young people. In addition, some articles are devoted to the socio-economic challenges associated with the development of the state in the post-war period.

The issue will be useful for scientists, leacturers, PhD students, undergraduates and students of higher education institutions.

UDC (051)[378+33+159.9]

EDITOR-IN-CHIEF: **Anishchenko V. O.**, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor, Penitentiary Academy of Ukraine, Ukraine.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Honcharenko O. G., Doctor of Sciences (Economics), Professor, Penitentiary Academy of Ukraine, Ukraine;

Danylchenko T. V., Doctor of Sciences (Psychology), Professor, Penitentiary Academy of Ukraine, Ukraine.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Borysenko I. V., PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine);

Harkusha S. V., Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor (Ukraine);

Klochko A. O., Doctor of Sciences (Psychology), Associate Professor (Ukraine);

Plisko V. I., Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor (Ukraine);

Razumeiko N. S., Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine);

Sirenko K. Yu., Ph.D. in Economics, Associate Professor (Ukraine);

Chebonenko S. O., Ph.D. in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine);

Shymko V. A., Doctor of Sciences (Psychology), Professor, National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine;

Gutierrez Mauricio Garita, Doctor of Sciences, Universidad Francisco Marroquin (Guatemala);

Kuzior Aleksandra, Ph. D., Doctor of Sciences of Humanities, Associate Professor, Faculty of Organization and Management, Silesion University of Technology (Zabrze, Poland);

Nguyen Chu V., Ph.D. in Davies College of Business; University of Houston-Downtown (USA);

Nielsen Michael E., Ph. D., Doctor of Sciences (Psychology), Professor, Chair of Psychology Department, Georgia Southern University (USA);

Smalskys V., Doctor of Sciences, Associate Professor; Mykolas Romeris University-Institute of Public Administration (Lithuania);

Cetin Bektas, Doctor of Sciences, Professor; Tokat Gaziosmanpasa (Turkey);

Ciurea Maria, Doctor of Sciences, University of Petrosani (Romania).

RESPONSIBLE SECRETARY: **Shmelova R. I.**, junior researcher of the Department of Scientific Activity and International Cooperation; Academy of the State Penitentiary Service (Ukraine).

Founded in 2018. Media identifier:
R30-02519 dated 18.01.2024 № 134

© Penitentiary Academy
of Ukraine, 2025

ЗМІСТ

Аніщенко В. О., Трубавіна І. М.

Сутність гендерно зумовленого насильства та протидія йому в умовах війни..... 9

Ганаба С. О. Розуміння життєуспіху: огляд міжпоколінних уявлень в освітньому середовищі 25

Гейда О. С. Деконструкція історичних міфологем у роботі із засудженими за колабораційну діяльність..... 38

Гончаренко О. Г. Демографічна криза: проблеми повоєнної відбудови 47

Жулковський В. В., Мірошниченко О. М. Місце і роль програм диференційованого виховного впливу у виправленні та ресоціалізації засуджених..... 59

Кресан О. Д., Кресан Т. Д., Смольянінова С. В.

Копінг-стратегії студентів мистецьких спеціальностей як чинник їх стресостійкості..... 69

Лілік О. О. «Методика викладання зарубіжної літератури у ЗВО»: практичні аспекти викладання освітньої компоненти 84

Мірошніченко В. І., Аніщенко В. О. Застосування колаборативного навчання у формуванні ціннісного світогляду бакалаврів у вищому військовому навчальному закладі 99

Остополец І. Ю., Резнікова О. А., Ільїна Ю. Ю.

Діагностика особливостей впливу розлучення батьків на ментальне здоров'я дітей-підлітків..... 114

Петровська Ю. М., Попружна А. В., Покришень Д. А.

В'язниця у світлі соціології..... 126

Потанчук Т. В. Обґрунтування та перевірка ефективності педагогічних умов формування толерантності майбутніх вихователів на засадах педагогіки партнерства..... 138

Разумейко Н. С., Ткаченко О. Г. Інноваційні підходи до вивчення «Безпеки життєдіяльності» в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання..... 148

Сіренко К. Ю., Дженджеро О. Л., Барахта В. В. Роль гуманістичної спрямованості особистості працівника пробації в його професійній діяльності..... 159

Трубавіна І. М. До питання про сутність поняття «гендерні підходи» у військово-професійній діяльності та їх урахування в освітньому процесі	171
Федоренко Я. А., Кришталь А. О. Специфіка застосування технології коучингу в підготовці майбутніх фахівців служби цивільного захисту	184
Черезов Ю. О. Актуальні питання вдосконалення фізичної підготовки офіцерів ДКВС України.....	195
Шимко В. А. Цивільна обороноздатність: міждисциплінарні виміри наукової проблеми.....	206
Шумейко З. Є. Роль методу вправ у формуванні мовної компетенції майбутніх фахівців правоохоронних органів.....	228
Щербина Н. О. Формування крос-культурної компетентності майбутніх фахівців ДКВС України під час вивчення навчальної дисципліни «Основи капеланства».....	239
Borysenko I., Ihnatovych T., Bykonja O. Peculiarities of higher education integration of the EU countries into the european educational space.....	249

CONTENT

Anishchenko V., Trubavina I. The essence of gender-based violence and how to counteract it in times of war.....	9
Hanaba S. Understanding life success: a review of intergenerational perceptions in the educational environment.....	25
Heida O. Deconstructing historical mythologems in work with individuals convicted of collaboration	38
Honcharenko O. Demographic crisis: problems of post-war reconstruction	47
Zhulkovskyi V., Miroshnychenko O. The role and significance of differentiated educational influence programs in the correction and resocialization of offenders	59
Kresan O., Kresan T., Smolianinova S. Coping strategies of art students as a factor of their stress resistance	69
Lilik O. "Methodology of teaching foreign literature in higher educational institutions": practical aspects of teaching the educational component	84
Miroshnichenko V., Anishchenko V. Application of collaborative learning in the formation of bachelors' value worldview in a higher military educational institution	99
Ostopolets I., Reznikova O., Ilina Yu. Diagnosing the specific impact of parental divorce on the mental health of adolescents.....	114
Petrovska Yu., Popruzha A., Pokryshen D. Prison in the light of sociology.....	126
Potapchuk T. Substantiation and verification of the effectiveness of the pedagogical conditions for forming tolerance of future teachers on the basis of partnership pedagogy.....	138
Razumeyko N., Tkachenko O. Innovative approaches to teaching «Life safety» in higher education institutions with specific training conditions	148
Sirenko K., Dzhenzhero O., Barakhta V. The role of the humanistic orientation of the personality of a probation officer in his professional activity.....	159

Trubavina I. On the essence of the concept of ‘gender approaches’ in military and professional activities and their consideration in the educational process	171
Fedorenko Ya., Kryshatal A. The specifics of coaching technology application in future specialists of the civil defense service professional education	184
Cherezov Yu. Current issues in improving the physical training of officers of the State criminal executive service.....	195
Shymko V. Civil resistance capability: interdisciplinary dimensions of a scientific problem.....	206
Shumeiko Z. The role of the exercise method in forming the language competence of future law enforcement specialists.....	228
Shcherbyna N. Formation of cross-cultural competence of future specialists of the SCES of Ukraine in the study of the discipline "basics of chaplaincy".....	239
Borysenko I., Ihnatovych T., Bykonja O. Peculiarities of higher education integration of the EU countries into the european educational space	249

УДК 316.48:305-055.2:355.58

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.009

СУТНІСТЬ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА ТА ПРОТИДІЯ ЙОМУ В УМОВАХ ВІЙНИ

Аніщенко Вікторія Олександрівна, доктор педагогічних наук,
професор, професор кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін,

Пенітенціарна академія України

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: oceansoulvik111@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-5062-3789

Researcher: AAC-5442-2021

Scopus-Author: 5720-8032-016;

Трубавіна Ірина Миколаївна,

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри соціальної педагогіки,

ДЗ «Луганський національний університет

імені Тараса Шевченка»,

(36003, Україна, м. Полтава, вул. Івана Банка, 3,

e-mail: trubavina@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-1057-430X

Researcher ID: Y-8657-2019

Scopus-Author: 5721-6845-492

Стаття присвячена актуальній проблемі соціальної роботи в умовах війни – протидії гендерно зумовленому насильству (ГЗН).

Метою статті є уточнення визначення ГЗН, його особливостей у війну в Україні, надання послуг для його протидії – профілактики та ведення випадку.

Методами дослідження є: теоретичний аналіз джерел, синтез, узагальнення, спостереження.

Науковою новизною дослідження є те, що автори описують сутність ГЗН, його ознаки, особливості в умовах війни, наслідки для постраждалих, зокрема для жінок, дівчат, хлопців, а також узагальнюють всі заходи з його протидії у світі та Україні.

Практичним значенням статті є показ можливостей застосування міжнародних стандартів в Україні, методик роботи і надання послуг постраждалим саме від ГЗН в умовах війни.

Перспективами подальших досліджень є виявлення особливостей протидії щодо ГЗН з дітьми та чоловіками.

Ключові слова: гендерна дискримінація, гендерно зумовлене насильство, комплексна допомога постраждалим від гендерно зумовленого насильства в умовах війни, протидія гендерно зумовленому насильству, форми гендерно зумовленого насильства.

THE ESSENCE OF GENDER-BASED VIOLENCE AND HOW TO COUNTERACT IT IN TIMES OF WAR

Anishchenko Viktoriia,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Pedagogy and Professional ethics,
Penitentiary Academy of Ukraine

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: oceansoulvik111@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-5062-3789

Researcher ID: AAC-5442-2021

Scopus-Author: 5720-8032-016;

Trubavina Iryna,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Social Pedagogy, *State Institution*
'Luhansk Taras Shevchenko National University',

(3 Ivan Banka Street, Poltava, 36003, Ukraine

e-mail: trubavina@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-1057-430X

Researcher ID: Y-8657-2019

Scopus-Author: 5721-6845-492

The article is devoted to the topical issue of social work in the context of war - combating gender-based violence (GBV).

The purpose of the article is to clarify the definition of GBV, its features during the war in Ukraine, and to provide services to counteract it - prevention and case management.

The research methods are: theoretical analysis of sources, synthesis, generalisation, observation.

The scientific novelty of the study is that the authors describe the essence of GBV, its features, peculiarities in war, consequences for victims, in particular for women, girls, boys, and summarise all measures to combat it in the world and in Ukraine.

The practical significance of the article is to demonstrate the possibilities of applying international standards in Ukraine, methods of work and provision of services to victims of GBV in war.

Prospects for further research are to identify the specifics of combating GBV against children and men.

Key words: gender discrimination, gender-based violence, comprehensive assistance to victims of gender-based violence in war, combating gender-based violence, forms of gender-based violence.

Постановка проблеми. Проблема гендерно зумовленого насильства (далі – ГЗН) і захисту від нього актуальна в мирний час і значно посилюється в умовах воєнного стану. Страждають від нього як жінки, так і чоловіки, діти і дорослі, навіть особи похилого віку. «Від гендерно зумовленого насильства в Україні страждають жінки: кожна п'ята – старша 60 років. У віці 25–59 років цей відсоток становить 67 %, у віці 18–24 роки – 8 %. Мова про жінок, які постраждали від ГЗН або від домашнього насильства (далі – ДН), психологічного та/або фізичного. Але, як свідчить статистика, одна й та сама жінка може переживати декілька форм насильства. Чоловіки в Україні також страждають від ГЗН: у 5 випадках зі 100» [1]. Тому питання захисту від нього, підтримки постраждалих, профілактики є питанням нагальним не лише для жінок, а й для інших категорій населення. У той час як організованими групами щодо його протидії є лише діти в закладах освіти. Всі інші – об'єкти соціального виховання, якого замало в нашій країні з дорослим населенням. Виникає декілька питань: що таке ГЗН, які його особливості у війну, як ефективно надавати допомогу і підтримку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявні дослідження і законодавство розкривають питання сутності насильства [1; 2; 7], але чіткого визначення ГЗН ніде немає, хоча цей термін використовують усі міжнародні організації. Домашньому насильству присвячені роботи з потерпілими, кривдниками, дітьми тощо. Існують і міжнародні стандарти допомоги при ГЗН [2; 3; 4; 7; 8]. Є розроблення щодо профілактики насильства [9], особливостей роботи з різними категоріями населення [1; 7; 11], кривдниками [10]. Існує узагальнений досвід щодо роботи з протидії ГЗН у війну міжнародних організацій, громадських і благодійних організацій. Але він немає теоретичного узагальнення та обґрунтування. Тому виникає потреба у визначенні ГЗН, його особливостей під час війни в Україні, надання послуг для його протидії – профілактики та ведення випадку. Ці питання і є **метою** статті.

Виклад основного матеріалу. Взагалі насильство ми розглядаємо як порушення прав людини, правових і моральних

загальнолюдських і європейських норм. Хоча існувати воно може на основі стійких гендерних стереотипів та упереджень у певному суспільстві, громаді, родині. Враховуючи наявні дослідження та узагальнений досвід [1; 2; 3; 4; 7; 8; 10; 11], ми можемо визначити ГЗН як будь-яку форму насильства, яка спрямована проти особи через її гендерну належність, соціально визначені ролі, очікування чи нерівності між статями, гендерні стереотипи, упередження. Таке насильство є виявом гендерної дискримінації та ґрунтується на нерівності у владі між чоловіками і жінками, а також на гендерних стереотипах, економічній залежності. ГЗН є також загальним терміном, який означає будь-які шкідливі дії, що вчиняються проти волі людини та ґрунтуються на соціально присвоєних (гендерних) відмінностях між чоловіками і жінками. До ГЗН належать такі дії, що завдають шкоди фізичному, сексуальному або психічному здоров'ю людини, це також і погрози вчинення таких дій, примус, а також обмеження свободи. Такі дії можуть вчинятися як публічно, так і приватно. ГЗН є виявом гендерної нерівності [2].

В Україні протидія гендерно зумовленому насильству регулюється низкою законодавчих актів, зокрема:

- Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017 р.) [5];
- Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [6];
- Кримінальним кодексом України (наприклад, статті про насильство, побої, зґвалтування);
- Адміністративним кодексом (відповідальність за порушення приписів);
- Стамбульською конвенцією (ратифікована у 2022 році).

Можемо, враховуючи результати досліджень [1–10], визначити мету ГЗН як його ознаку: 1) контроль, підкорення або придушення певної особи чи групи через гендерні ознаки, стереотипи, упередження; 2) збереження або посилення соціальної, економічної чи політичної нерівності, а також залежності, несамотійності і відсутності вияву суб'єктності свого життя.

Це означає, що профілактика ГЗН і заходи з протидії ГЗН повинні містити в собі подолання гендерних стереотипів, упереджень, дискримінацію як просвітницьку роботу та соціальне виховання населення і груп ризику, розширення прав жінок, формування стресостійкості, резильєнтності, самостійності та незалежності, лідерства, впевненості в собі, просвіту щодо прав людини, жінок, дітей, забезпечення гендерної рівності в суспільстві – соціальної, економічної, політичної. Саме тому Стамбульська конвенція наголошує в протидії ГЗН на комплексному підході.

Зазначимо, що найчастіше страждають від ГЗН жінки та дівчата, але чоловіки, хлопці, а також особи з іншими гендерними ідентичностями можуть бути жертвами, особливо у війну. Також страждають особи іншої раси від ГЗН. Це люди, в ставленні до яких існують гендерні стереотипи та упередження.

До груп жінок та дівчат, які можуть мати підвищений ризик ГЗН, належать:

- дівчата й жінки з інвалідністю;
- представниці етнічних та релігійних меншин;
- жінки старшого віку;
- дівчата підліткового віку;
- жінки й дівчата, які живуть із ВІЛ та СНІДом;
- жінки й дівчата, причетні до комерційної сексуальної експлуатації;
- лесбійки та бісексуальні й трансгендерні жінки.

Згідно із законодавством виокремлюють такі форми ГЗН, як:

- фізичне насильство: удари, побиття, інші форми тілесних ушкоджень;
- сексуальне насильство: домагання, зґвалтування, примус до небажаних сексуальних дій;
- психологічне насильство: приниження, погрози, залякування, маніпуляції;
- економічне насильство: контроль над фінансами, позбавлення засобів до існування.

У світі говорять ще про соціальне насильство. Це є ізоляція від громади, обмеження свободи пересування, контроль поведінки тощо. Прикладом цього є нові обмеження для жінок

в Ірані. Термін «соціальне насильство» не є широко вживаним у законодавстві, проте трапляється в наукових дослідженнях, правових актах і міжнародних документах, що регулюють питання насильства, прав людини та соціальної політики. Так, Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW, 1979) охоплює різні види дискримінації та насильства, зокрема соціальні аспекти. А Конвенція Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству (Стамбульська конвенція, 2011) визначає різні форми насильства, зокрема економічне, психологічне та соціальне насильство в контексті гендерної рівності. У вітчизняному законодавстві такого терміна поки не існує. Але Україна дотримується міжнародних документів, тому очікуємо на його появу в законодавстві.

ГЗН існує, на жаль, здавна і ніяк не викорінюється. Причин для цього є доволі багато, а саме:

- існування гендерних стереотипів та соціальних норм, які закріплюють нерівність, гендерні упередження, шовінізм, менталітет тощо;

- збереження патріархату в суспільстві і контролю над поведінкою та долею жінок; до того ж сьогодні внаслідок економічних проблем у сім'ях проживають відразу 3–4 покоління людей, що цей контроль посилює;

- відсутність у жінок економічної свободи і наявність економічної, матеріальної залежності. У той час як в Україні жінка здавна мала у спадок землю та економічну незалежність, була освіченою і знала свої права. Тому ми говоримо про більшу самостійність українських жінок, аніж в інших країнах;

- стан соціальної, економічної та політичної нестабільності, військові конфлікти, війни. Жінки і діти є більш вразливими до тривалих наслідків конфліктів. Але на війні ГЗН часто використовується як зброя для терору населення;

- наявність у жінок позиції жертви і залежної, незнання та відсутність розуміння своїх прав і як ними користуватися, невміння самозахисту.

Отже, потрібні не лише закони, а й зміна свідомості та поведінки, цінностей, а також соціальних, економічних, політич-

них умов життя тих, хто страждає чи може постраждати від ГЗН в Україні. В роботі на індивідуальному рівні потрібно навчання для самодопомоги і самозахисту. Загалом знов-таки доходимо до комплексного підходу в профілактиці і протидії ГЗН допомозі постраждалим.

Гендерно зумовлене насильство (ГЗН) в Україні в період 2022–2025 років зазнало суттєвого загострення через наслідки повномасштабного вторгнення росії. Соціальна та економічна нестабільність, велике переміщення населення, гуманітарна криза, тривалий стрес внаслідок війни, втрати звичного способу життя і рівня життя та інші виклики створили умови для зростання випадків ГЗН та торгівлі людьми.

Можемо визначити такі особливості ГЗН в Україні в цей період:

1. Вплив війни:

- сексуальне насильство використовується ворогом як воєнний злочин, як зброя війни. Зґвалтування та сексуальне насильство використовуються для тероризування населення, послаблення супротиву або етнічного «очищення»;

- примусове переміщення. Жінки та діти, які були змушені виїхати до інших регіонів чи за кордон, потрапляють у зону ризику торгівлі людьми, сексуальної експлуатації та економічного насильства через розлади адаптації, відсутність навичок самозахисту, інформації про працевлаштування, офіційне оформлення на перебування, відсутність знань про заходи захисту і допомоги тощо;

- примус до шлюбу або проституції. Під час конфліктів зростає ризик примусового шлюбу, стосунків, сексуальної експлуатації та торгівлі людьми;

- фізичне насильство. Використання тортур, побиття, утримання під вартою з насильством.

2. Соціальні та економічні фактори:

- економічна залежність: втрата роботи чи житла підсилює фінансову залежність жінок від партнерів чи інших осіб. Значне зростання бідності населення взагалі, побутові конфлікти через борги і гроші. Це потребує навчання жінок і чоловіків жити в нових економічних мовах, вироблення нового способу життя, формування раціональних потреб, нової свідомості

та відповідальності за свій вибір і рішення в контексті долі всіх членів родини, а не лише свого життя;

- примус до роботи без оплати чи в нелюдських умовах;
- відсутність доступу до фінансових ресурсів або засобів до існування;

- стигматизація постраждалих, особливо від сексуального насильства;

- руйнування соціальних зв'язків. Переселенці (внутрішньо переміщені особи – ВПО) часто опиняються ізольованими від своєї звичної громади, способу життя, середовища, що ускладнює доступ до підтримки, розв'язання проблем, адаптації на новому місці. Це підсилює проживання в місцях тимчасового перебування, приводить до сегрегації і побутових конфліктів у тимчасових умовах. Це потребує допомоги в адаптації та інтеграції ВПО на новому місці, в тому числі їх психосоціальної підтримки;

- руйнування соціальних структур. Втрата доступу до системи правосуддя, медичних та соціальних послуг, аптек, магазинів тощо. Також відсутність можливості для потерпілих звернутися за допомогою через руйнування інфраструктури чи страх;

- втрата роботи внаслідок війни, переміщення. Це різка збіднілість людей, відсутність найнеобхіднішого, що викликає сварки в родинах і з'ясування стосунків. Потрібне укріплення родин, опора на сімейні цінності та взагалі їх наявність, а також збереження тих, що були до війни. Жінки та діти серед ВПО найбільше ризикують стати жертвами насильства через вразливість до експлуатації та недостатній доступ до ресурсів, обмежений доступ до психологічної, соціально-економічної та юридичної допомоги в деяких регіонах.

3. Психологічний та фізичний тиск:

- постійний стрес від війни, обстрілів, втрати домівок, близьких чи роботи часто провокує агресію в сім'ях, що призводить до зростання випадків домашнього насильства;

- психологічне насильство: посилення загроз, приниження;

- тиск на жінок: мовчати через страх осуду чи вигнання з громади;

– несприйняття ВПО з різних причин у нових громадах може привести знов-таки до соціальної ізоляції, сегрегації, неможливості адаптації та інтеграції. І навпаки – несприйняття самими ВПО нової громади, нового способу життя, прагнення повернутися додому і небажання пристосовуватися до нових умов життя сприяє цій самій соціальній ізоляції та сегрегації, що приводить до соціального насильства.

4. Розширення форм насильства.

5. Уразливість жінок та дітей:

– жінки часто залишаються без захисту, оскільки чоловіки можуть бути мобілізовані, вбиті чи зниклі безвісти;

– діти стають жертвами викрадень, використання як солдатів або об'єктів експлуатації.

Отже, всі фактори ГЗН у війну пов'язані і підсилюють один одного. Важливо комплексно підходити до розв'язання проблем потерпілих і до профілактики ГЗН як у суспільстві, на роботі, так і в сім'ях. Таким чином, розв'язання проблем потерпілих від ГЗН повинно охоплювати юридичне, медичне, економічне, соціальне, психологічне, медичне реагування, перенаправлення та взаємодію різних структур.

Визначимо сфери життєдіяльності людини, в яких відбуваються ГЗН:

1) приватна (у сім'ї чи стосунках); тут ГЗН дорівнює домашньому насильству;

2) публічний простір (робота, навчання, суспільство); тут говоримо про ГЗН, сексуальні домагання, булінг, гендерну дискримінацію тощо;

3) суспільний простір, країна, громада, регіон – це ситуації конфліктів, економічної кризи чи гуманітарних катастроф. Це райони бойових дій, можливих бойових дій, окуповані території тощо. Тут йдеться саме про ГЗН.

Зазначимо, що в останній ситуації більша кількість людей є вразливими і залежними. Тому гуманітарні організації, які працюють за цим напрямом діяльності, проводять перевірки співробітників, в них існують політики запобігання ГЗН, безпечного найму, є навіть обов'язок пройти тренінги по ГЗН перед вступом на посади.

Узагальнимо наслідки ГЗН у війні для потерпілих:

- шкода фізичному здоров'ю: травми, інфекційні захворювання, ускладнення вагітності, психосоматичні захворювання тощо;
- погіршення психологічного здоров'я: посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресія, тривожність, пригніченість, втрата сенсу життя і звичної моделі життя;
- поява соціальної ізоляції: втрата статусу, підтримки сім'ї чи громади;
- небажані демографічні зміни: вимушене переселення, зменшення населення через насильство чи втечу, відмова від новонароджених дітей внаслідок ГЗН тощо.

Як бачимо, наслідки ГЗН можуть бути фізичними, психологічними, соціальними, демографічними, на рівні окремої людини, її родини, громади, країни.

Виходячи з вищевикладеного, протидія ГЗН повинна бути комплексною і системною – у всіх сферах життя людини, із вразливими, постраждалими особами і кривдниками, якщо це можливо, з членами сім'ї, громади, суспільства щодо відновлення стану людини, справедливості.

Сьогодні в Україні здійснюються такі заходи з протидії ГЗН під час збройного конфлікту, як:

- створення кризових центрів, притулків для потерпілих від ГЗН та гарячих ліній;
- створення і забезпечення необхідним для допомоги безпечних просторів для жінок і дітей;
- надання медичної, соціальної, освітньої, психологічної та юридичної допомоги постраждалим;
- навчання військових та правоохоронців стандартам захисту прав людини, поведінці із цивільним населенням, гендерно чутливому спілкуванню і недискримінації;
- посилення міжнародних зусиль щодо документування випадків ГЗН та притягнення до відповідальності винних.

Щодо видів діяльності стосовно розв'язання проблеми протидії ГЗН в Україні необхідно зазначити таке:

1. Державні заходи для системного викоринення явища.
2. Заходи в громадах за кошти громади на основі оцінки та аналізу потреб у соціальних послугах.

3. Міжнародна підтримка: ООН, ОБСЄ, Amnesty International та інші організації надають ресурси для документування воєнних злочинів і захисту постраждалих, допомогу у створенні центрів тимчасового притулку та кризових центрів, безпекових просторів для жінок.

4. Громадські ініціативи ГО, БФ, які надають соціальні послуги відповідно в рамках проєктної діяльності або волонтерства.

В Україні працюють міжнародні гуманітарні організації самі або через своїх партнерів – ГО, БФ України. Вони працюють на основі комплексного підходу, що охоплює юридичну відповідальність за злочини, встановлення справедливості, доступ до допомоги постраждалим і запобігання, в т. ч. профілактику насильства, соціальне виховання, інформкампанії через зміну суспільних норм, менталітету, усунення гендерних стереотипів та упереджень. Вони працюють за міжнародними стандартами, ґрунтуються на принципах прав людини, гарантуванні безпеки, недискримінації, конфіденційності, поваги до гідності та потреб постраждалих, інформованої згоди. Основні документи і принципи розроблено організаціями, такими як ООН, ВООЗ, ЮНІСЕФ, ЮНФПА та іншими міжнародними структурами.

Так, ключовими міжнародними документами в стандартах допомоги постраждалим від ГЗН, якими керуються міжнародні організації та їх вітчизняні партнери, є:

1. Керівництво Міжвідомчого постачання послуг для постраждалих від ГЗН (GBV Guidelines). Цей документ визначає стандарти роботи для урядів, гуманітарних організацій і НУО. Він охоплює мультидисциплінарний підхід: соціальну, медичну, правову та психологічну допомогу.

2. Цілі сталого розвитку ООН (ЦСР). Мета 5: Гендерна рівність – містить конкретні завдання з викорінення насильства проти жінок і дівчат.

3. Керівництво ВООЗ щодо реагування на сексуальне насильство (WHO Guidelines on Clinical Management of Rape Survivors). Описує стандарти надання медичної допомоги, зокрема профілактику інфекцій, тестування та лікування, а також психосоціальну підтримку.

4. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW). Вона визначає обов'язки держав щодо запобігання насильству, захисту постраждалих і забезпечення доступу до правосуддя.

5. Стамбульська конвенція (Конвенція Ради Європи). Перший юридично зобов'язувальний документ у Європі щодо запобігання та боротьби з насильством щодо жінок.

Розкриємо зміст сучасної комплексної допомоги постраждалим від ГЗН на основі міжнародних документів в умовах збройного конфлікту:

1. Медична допомога:

- невідкладна допомога: лікування травм, тестування на ЗПСШ та ВІЛ, забезпечення постконтактної профілактики;
- репродуктивне здоров'я: консультування та допомога з небажаною вагітністю.

2. Психологічна підтримка:

- психологічна перша допомога (PFA): надання негайної емоційної підтримки;
- тривала терапія: робота з наслідками травми, відновлення почуття власної цінності та життєвих перспектив.

3. Юридична допомога:

- консультації щодо прав та захисту (отримання ордерів про заборону, супровід у суді);
- сприяння в доступі до правосуддя.

4. Соціальна допомога:

- надання тимчасового житла, матеріальної підтримки, реабілітаційних програм;
- підтримка реінтеграції у суспільство (професійна перепідготовка, працевлаштування).

На нашу думку, не вистачає соціально-педагогічної допомоги як навчання новій моделі життя без насильства, життю у війну після втрат і перебування в районах бойових дій. Це про те, як спілкуватися без насильства, будувати нові стосунки, приймати рішення про своє подальше життя, робити життєвий вибір тощо.

Слід розуміти й сутність та специфіку роботи в гуманітарних кризах. В умовах конфлікту чи катастроф слід дотримувати

тися комплексної допомоги (GBV AoR) [7]. Це міжвідомчий механізм ООН для забезпечення допомоги в кризових ситуаціях та принципу «Do No Harm» (Не зашкодь): будь-які дії повинні уникати вторинної травматизації постраждалих. Також використовувати спеціальні методики роботи з постраждалими від ГЗН. Наприклад, інструменти оцінки ризиків, такі як GBVIMS (Система управління інформацією щодо ГЗН) [8].

Міжнародні стандарти слугують основою для створення ефективної системи захисту й підтримки постраждалих у війну. Їх інтеграція в національні практики сприяє викоріненню ГЗН та забезпеченню прав людини навіть в умовах війни, коли соціальна допомога і реалізація прав людини має певні обмеження.

Висновки. На основі викладеного можна зробити такі висновки, як:

1. ГЗН – це часто злочин, порушення прав людини з короточасним та/або тривалими наслідками. Це будь-які шкідливі дії, що вчиняються проти волі людини та ґрунтуються на соціально присвоєних (гендерних) відмінностях між чоловіками і жінками.

2. Наслідки ГЗН можуть бути фізичними, психологічними, соціальними, демографічними, на рівні окремої людини, її родини, громади, країни, тривалими і короточасними водночас, однак всі вони мають комплексний характер.

3. В умовах війни є особливості ГЗН в Україні, а саме: вплив війни, економічна залежність, психологічний та фізичний тиск, розширення форм насильства, підвищена уразливість жінок і дітей.

4. Протидія ГЗН повинна бути системною – у всіх сферах життя людини, із вразливими, постраждалими особами і кривдниками, якщо це можливо, з членами сім'ї, громади, суспільства щодо відновлення стану людини, справедливості. Заходами з протидії ГЗН під час збройного конфлікту є: створення кризових центрів, притулків для потерпілих від ГЗН та гарячих ліній; створення і забезпечення необхідним для допомоги в безпечних просторах для жінок і дітей; навчання військових та правоохоронців стандартам захисту прав людини, поведінці з цивільним населенням, гендерно чутливому спілкуванню

і недискримінації; посилення міжнародних зусиль щодо документування випадків ГЗН та притягнення до відповідальності винних. В Україні для протидії ГЗН проводяться державні заходи, заходи в громадах за кошти громади на основі оцінювання й аналізу потреб у соціальних послугах, надається міжнародна підтримка, надання медичної, психологічної та юридичної допомоги постраждалим, здійснюються громадські ініціативи.

5. Протидія ГЗН повинна здійснюватися на підставі комплексного підходу і взаємодії суб'єктів протидії між собою, з урахуванням міжнародних стандартів гуманітарної допомоги, національного законодавства, у т.ч. у сфері соціальної роботи та під час надання соціальних послуг.

Перспективами подальших досліджень є виявлення особливостей протидії щодо ГЗН з дітьми і чоловіками.

Список використаних джерел

1. Яковенко Д. Brave&Safe: від гендерно зумовленого насильства в Україні страждають жінки: кожна п'ята – старша 60 років. *Аностроф*. 2023. URL: https://apostrophe.ua/ua/news/society/2023-07-14/bravesafe-ot-genderno-obuslovlennogo-nasiliya-v-ukraine-stradayut-zhenschiny-kazhdaya-pyataya--starshe-60-let/300874#google_vignette (дата звернення: 05.05.2025).

2. Надання послуг із ПЗПСП у безпечних місцях для жінок і дівчат. *Мінімальний пакет послуг із психічного здоров'я та психосоціальної підтримки*. URL: <https://www.mhpssmsp.org/uk/activity/key-consideration-12-gender-based-violence#page-1> (дата звернення: 05.05.2025).

3. Рекомендації IASC щодо інтеграції втручання з питань насильства за ознакою статі в гуманітарну діяльність. *The Inter-Agency Standing Committee*. 2015. URL: <https://interagencystandingcommittee.org/working-group/iasc-guidelines-integrating-gender-based-violence-interventions-humanitarian-action-2015> (дата звернення: 31.01.2025).

4. Міжвідомчі мінімальні стандарти запобігання гендерно зумовленому насильству та реагування на нього в умовах надзвичайних ситуацій. *UNFPA*. 2019. 160 с. URL: https://gbvaor.net/sites/default/files/2022-03/19_200_minimun_standards.pdf (дата звернення: 05.05.2025).

5. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 31.01.2025).

6. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. Дата оновлення: 19.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (дата звернення: 05.05.2025).

7. Бачення: гендерне насильство усувається під час усіх гуманітарних криз. GBV AoR. URL: <https://gbvaor.net/> (дата звернення: 05.05.2025).

8. Gender-based violence information management system. URL: <https://www.gbvims.com/> (дата звернення: 05.05.2025).

9. Трубавіна І., Чередниченко О. Профілактика насильства у молодих сім'ях у сучасному вимірі. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. 2023. № 60. С. 164–176.

10. Трубавіна І. М. Поняття корекційних програм для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, у теорії соціальної педагогіки. *Педагогічна теорія та практика*. 2010. Вип. 1. С. 317–325.

11. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика : монографія. Харків : Нове слово, 2007. 395 с.

References

1. Yakovenko, D. (2023), "Brave&Safe: women suffer from gender-based violence in Ukraine: every fifth woman is over 60 years old", *Apostrophe*, available at: https://apostrophe.ua/ua/news/society/2023-07-14/bravesafe-ot-genderno-obuslovlennogo-nasiliya-v-ukraine-stradayut-zhenschiny-kazhdaya-pyataya--starshe-60-let/300874#google_vignette (accessed 5 May 2025).

2. "Provision of MHPSS services in safe spaces for women and girls", *Minimum package of mental health and psychosocial support services*, available at: www.mhpssmsp.org/uk/activity/key-consideration-12-gender-based-violence#page-1 (accessed 5 May 2025).

3. "IASC recommendations for integrating gender-based violence interventions into humanitarian action" (2015), *The Inter-Agency Standing Committee*, available at: <https://interagencystandingcommittee.org/working-group/iasc-guidelines-integrating-gender-based-violence-interventions-humanitarian-action-2015> (accessed 5 May 2025).

4. "Inter-Agency Minimum Standards for Preventing and Responding to Gender-Based Violence in Emergencies" (2019), *UNFPA*, available at: https://gbvaor.net/sites/default/files/202203/19_200_minimum_standards.pdf (accessed 5 May 2025).

5. Ukraine (2017), *On Preventing and Combating Domestic Violence* : Law of Ukraine Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (accessed 5 May 2025).

6. Ukraine (2017), *On ensuring equal rights and opportunities for women and men* : Law of Ukraine Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text> (accessed 5 May 2025).

7. "Vision: Gender-based violence is eliminated in all humanitarian crises", *GBV AoR*, available at: <https://gbvaor.net/> (accessed 5 May 2025).

8. Gender-based violence information management system, available at: <https://www.gbvims.com/> (accessed 5 May 2025).

9. Trubavina, I.&Cherednychenko, O. (2023), "Prevention of violence in young families in the modern dimension", *Means of educational and research work*, № 60, pp. 164–176.

10. Trubavina, I. (2010), "The concept of correctional programs for perpetrators of domestic violence in the theory of social pedagogy", *Pedagogical theory and practice*, Issue 1, pp. 317–325.

11. Trubavina, I. (2007), *Social and pedagogical work with families in Ukraine: theory and methodology* : a monograph, Nove slovo, Kharkiv.

УДК 343.56

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.025

РОЗУМІННЯ ЖИТТЄУСПІХУ: ОГЛЯД МІЖПОКОЛІННИХ УЯВЛЕНЬ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Ганаба Світлана Олександрівна,
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри психології, педагогіки
та соціально-економічних дисциплін,

Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького

(29027, Україна, м. Хмельницький, вул. Шевченко, 46,

e-mail: sveta_ganaba@ukr.net)

ORCID: 0000- 0002-4373-7075

Researcher ID: AAI -2054-2020

Механізми переживання успіху є складними й сповненими суперечностей. Вони відображають внутрішній світ людини і вказують на стиль та якість її життя. Розуміння людиною власних цінностей і їх вплив на сприйняття успіху може допомогти їй більш усвідомлено ставитися до своїх досягнень і вибору життєвого шляху.

Аналіз отриманих результатів свідчить про наявність відмінностей у розумінні життєуспіху педагогів та студентів. Якщо педагоги ситуації успіху пов'язують із соціальним визнанням, то студенти акцентують увагу на важливості особистісного розвитку та можливостями кар'єрного зростання. Існують відмінності у системі цінностей та мотивації. Зокрема, для студентів є важливою самореалізація, натомість для педагогів здатність задовольняти потреби соціуму.

Різняться міркування педагогів та студентів у розумінні чинників, які вважають бути людиною успішною. Педагоги вважають основними причинами лінощі, неорганізованість, страх зазнати невдачі, недостатню вмотивованість. Перепонами в досягненні успіху для студентів є вплив оточення, думки інших людей, невпевненість у собі, відсутність чіткої мети, неорганізованість. Міркування респондентів є схожими у відповідях на запитання: які риси характеру та зовнішні чинники сприяють досягненню успіху. Так, рисами успішної людини є цілеспрямованість, уміння бути щасливою та здатність до комунікації, вміння оточувати себе успішними людьми, стійкість та віра у свої сили.

Аналіз отриманих результатів засвідчив потребу переходу в освітній сфері від постфігуративної моделі виховання до конфігуративної та префігуративної. Цей перехід дозволить усім учасникам освітнього процесу демонструвати та розвивати власні цінності життєуспіху, підвищиться самооцінність людини як суб'єкта освітньої взаємодії.

Ключові слова: життєуспіх, освіта, студенти, педагоги, міжпокоління уявлення, цінності.

UNDERSTANDING LIFE SUCCESS: A REVIEW OF INTERGENERATIONAL PERCEPTIONS IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Hanaba Svitlana,

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor of Psychology, Pedagogics and social-economic
disciplines department Bohdan Khmelnytsky,
National Academy of the State Border Guard
Service of Ukraine

(46 Shevchenko Street, Khmelnytskyi, 29027, Ukraine,

e-mail: sveta_ganaba@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-4373-7075

Researcher ID: AAI -2054-2020

The mechanisms of experiencing success are complex and full of contradictions. They reflect a person's inner world and indicate the style and quality of their life. Understanding a person's own values and their influence on the perception of success can help them to be more conscious about their achievements and the choice of their life path. Analysis of the results showed differences in the understanding of life success of teachers and students. While teachers associate success situations with social recognition, students emphasize the importance of personal development and career growth opportunities. There are differences in the system of values and motivation. In particular, self-realization is important for students, while for teachers the ability to meet the needs of society is important. Teachers and students have different opinions in understanding the factors that prevent a person from being successful. Thus, teachers consider laziness, disorganization, fear of failure, and lack of motivation to be the main reasons. Obstacles to success for students are the influence of the environment, the opinions of other people, self-doubt, lack of a clear goal, disorganization. The respondents' reasoning is similar in their answers to the question: what character traits and external factors contribute to success? Thus, the traits of a successful person are purposefulness, the ability to be happy and the ability to communicate, the ability to surround yourself with successful people, resilience and faith in one's own strengths. The analysis of the results showed the need to transition in the educational sphere from a post-figurative model of education to a configurative and pre-figurative one. This transition will allow all participants in the educational process to demonstrate and develop their own values of life success, and the self-worth of a person as a subject of educational interaction will increase.

Key words: life success, education, students, teachers, intergenerational ideas, values.

Постановка проблеми. Релевантність освіти визначається її здатністю йти в авангарді сучасних змін та «задавати тон» сучасним суспільним модернізаціям. Зорієнтованість освіти на

сьогодення та майбутнє спонукає до перегляду розуміння її теоретичних засад і концептуальних ідей у контексті запитів «духу епохи» тощо. Зокрема, йдеться про мету освіти, яка має процесуальний характер, оскільки не є єдино сформованою та визначеною для будь-якої історичної епохи. Навпаки, залежно від суспільних викликів, вона набуває нових змістових конфігурацій і смислових стратегій, гнучко реагуючи на потреби і запити епохи. Зауважимо, що відсутність чи нівелювання в освіті мети чи суспільних ідеалів зумовлює деградацію цієї сфери. На думку Ю. Мелкова, виникає реальна загроза «розчинити» освітній процес у квазіформах «образованщини» [10, с. 215]. Йдеться про ситуацію, коли освітня діяльність підпорядковується не цілям, а засобам, тобто практичним механізмам, шляхам упровадження, методикам та технологіям [5, с. 98].

Вочевидь, що освітня мета має багатовекторне спрямування, де зберігається певний магістральний напрям: особистісний розвиток людини з урахуванням її індивідуальних здібностей і потреб та можливості гнучко реагувати та справлятися з низкою суспільних викликів, мати кар'єрні досягнення і здорові стосунки, отримувати задоволення від життя тощо, тобто досягати життєуспіху. З огляду на те, що педагог в освітньому процесі виконує роль мотиватора (ментора, наставника), актуалізується проблема, то чи його розуміння життєуспіху корелюється з розуміння тих, хто здобуває освіту, чи можливим є досягнення мети освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зазначимо, що дефініція життєуспіху має міждисциплінарний характер й є однією із засадничих у дослідницьких антропологічних студіях. У широкому аспекті розуміння дослідники О. Іванюта, О. Яницька, А. Ярема та інші життєуспіх пов'язують з благополуччям людини в різних життєвих сферах, здатність до самореалізації, спроможність досягати визначені цілі тощо. В опціях філософського аналізу це поняття засвідчує прагнення до самоаналізу та осмисленого життя. Загалом конотації пояснення успіху, на думку Л. Балицької, А. Кравченка, зосереджені на внутрішньому сприйнятті людиною себе. Соціологічний аспект розуміння цього поняття означає здатність успі-

шно виконувати завдання та досягати поставлених цілей. Це поняття, за твердженням Л. Буркової, А. Салакової, Н. Соколовської, І. Шостак, свідчить про особливості соціального життя людини, її місце у суспільній ієрархії та можливостями взаємодії із соціальним світом [4; 11]. В основі аналізу семантики цього поняття, за твердженням Ю. Ільїної, є три базових розуміння: результат як досягнення мети, успішність і розвиток, талант та здібності [7]. Вочевидь йдеться про динамічний стан, який виникає в результаті взаємодії особистісного зростання, зовнішніх відносин та реалізації власного потенціалу [3]. У вузькому розумінні цього поняття життєуспіх розглядається як оцінювання людиною власних досягнень, визнання їх соціальної значущості, насамперед, для себе [2; 6; 8]. З огляду на це життєуспіх посідає важливе місце у системі мотивації та осмислення самої себе, своїх вчинків і життя загалом. Йдеться про сукупність внутрішніх факторів, як-то: подолання життєвих труднощів, розв'язання складних професійних проблем, самовизначення людини як установка на подолання самого себе й прагнення вийти «за власні межі» тощо. Поняття «успіх» має соціальне й особистісне наповнення, яке вказує на суперечності між соціокультурним, індивідуальним розумінням цього поняття.

На думку Д. Бобкова, І. Болотіної, О. Гудзенко, А. Яреми, мотиваційні фактори є актуальними в розумінні суб'єктивно-психологічних механізмів переживання людиною успіху [1; 2; 6; 12]. Людина може бути мотивованою як внутрішніми факторами (особистісний розвиток, задоволення від роботи), так і зовнішніми (визнання, нагороди). Чітке визначення цілей та планування шляхів їх досягнення допомагає людині краще переживати ситуації успіху.

Попри низку міждисциплінарних досліджень соціальної природи життєуспіху та механізмів його функціонування, залишається актуальним розуміння і зміна смислового наповнення цієї дефініції в перспективах зміни міжпоколінних уявлень.

Метою статті є аналіз розуміння життєуспіху на основі міжпоколінних уявлень в освіті.

Методологічною основою дослідження є комплексний підхід, що охоплює як теоретичні, так і емпіричні методи. Теоретична частина роботи ґрунтується на аналізі наукових робіт, які присвячено проблемам аналізу сутності та природі життєуспіху, особливостям визначення критеріїв успішної людини тощо. Феноменологічний підхід уможливив пояснення життєуспіху як соціокультурної форми. Соціально-філософський аналіз використовується з метою розгляду суб'єктивно-психологічних механізмів переживання людиною успіху. Проведено анкетне опитування респондентів, що спрямоване на визначення кількісних показників та якісної характеристики отриманої інформації.

До проведення емпіричного дослідження розуміння життєуспіху було залучено учасників освітнього процесу різних вікових груп, а саме викладачі – 45–65 років (старша вікова група), викладачі – 30–45 років (середня вікова група), студенти – 17–27 років (молодша вікова група). Опитування проводилося за авторською анкетною, яка передбачала визначення причин, які сприяють чи, навпаки, перешкоджають досягненню успіху, розумінню того, як впливають кризові ситуації на життєуспіх, які риси характеру повинна мати успішна людина, чи вважаєте ви себе успішною людиною та чи є люди, приклад яких надихає вас на нові звершення тощо. Релевантним є особистий досвід учасників опитування в досягненні ними успіху та факторів, які цьому сприяли.

В опитуванні взяли участь 60 викладачів (20 респондентів старшої вікової групи та 40 учасників опитування середньої вікової групи) та 35 здобувачів вищої освіти Хмельницького національного університету і Хмельницького університету регіонального управління та права імені Л. Юзькова. Попри те, що інформація, отримана на основі суб'єктивних думок та переконань, її узагальнення, на нашу думку, дозволить прослідкувати певні тенденції в розумінні життєуспіху та з'ясувати рівень виконання освітніми закладами своєї мети, а саме підготовки молоді до якісного та успішного життя в умовах сучасного світу. Для розуміння змістової компоненти дефініції життєуспіху та визначенні його змінних (міжпоколінних уяв-

лень) обрано учасників освітньої взаємодії. Вибір цієї категорії обумовлений освітньою метою та запитамі соціуму. Йдеться про підготовку молоді до життя в умовах нестабільного й швидко мінливого життя. Наставниками в реалізації цієї суспільної освітньої місії є педагоги. Але чи завжди їх настанови, знання й уміння можуть слугувати ефективним джерелом та ресурсом у підготовці молоді до успішного й якісного життя.

Насамперед ми намагалися з'ясувати, чи існують відмінності в розумінні успіху різних вікових категорій педагогів. Так, освітяни старшого покоління (вік від 45 років) успіх розглядають як професійну реалізацію та визнання соціумом її результатів: «праця в умовах інтелектуального та ментального комфорту», «результат наполегливої праці, таланту, везіння», «відчуття досягнення поставлених цілей та задоволення від результату», «здійснення мрій у професійній діяльності, все добре у сім'ї, дітей та онуків» тощо. Педагоги середнього покоління (вік від 30 до 45 років) у розумінні успіху продемонстрували дві позиції. Так, більшість респондентів цієї вікової групи (65 %) також зорієнтовані на кінцевий результат: «це досягнення позитивного кінцевого результату», «коли вдається все задумане», «коли людина досягла поставленої мети» тощо. Натомість частина учасників опитування (35 %) розглядають ситуації успіху як особисту реалізацію та як «частину своєї візії на життя», як «свідоме життя», як «це коли ти задоволений собою», як «відчуття внутрішньої гармонії» тощо. У відповідях здобувачів вищої освіти пріоритетним є пояснення успіху як здатності до самореалізації та досягнення особистісних життєвих цілей. Так, представники цієї вікової категорії успіхом вважають «позитивний настрій від власної роботи», «досягнення своїх цілей», «самореалізацію, відповідальність, трудоголізм», «досягнення цілей, самореалізація», «кар'єрне зростання», «високий соціальний статус та визнання», «це коли в тебе збуваються твої мрії», «це коли в житті людини є все, що потрібно – сім'я, друзі, кар'єра», «досягнення вершини своїх амбіцій», «позитивна оцінка завершених дій» тощо.

Різняться міркування педагогів та здобувачів вищої освіти в розумінні чинників, які заважають бути людиною успішною.

Так педагоги старшої вікової групи вважають основними причинами, які заважають досягати успіху: лінощі, неорганізованість, страх зазнати невдачі, недостатня вмотивованість. У педагогів середнього віку цей діапазон розширюється завдяки таким чинникам, як: відсутність чіткої мети та харизми, незадоволення життям тощо. Здобувачі вищої освіти виокремлюють серед факторів: «думки інших», «вплив оточення», «непевненість у собі», «лінощі та бездіяльність», «невміння управляти часом», «відсутність сил та мотивації», «неуважність і неорганізованість», «сором'язливість» тощо.

Суттєві відмінності між педагогами та здобувачами вищої освіти виявлено в запитанні: чи вважаєте Ви себе успішною людиною? Так, педагоги старшого віку в переважній більшості відповіли позитивно, аргументуючи свою позицію тим, що «все життя займаюся тим, що люблю», «подобається життя, люди, Всесвіт», «маю улюблену роботу, хорошу родину та дітей». Педагоги від 30 до 45 років доповнили цей перелік судженнями на кшталт: «люблю свою справу», «є куди рости», «перебуваю у рівновазі з собою», «внутрішньо реалізована та задоволена» тощо. Якщо педагоги здебільшого вважають себе успішними й реалізованими людьми, то здобувачі вищої освіти лише близько половини (45 %) дали позитивну відповідь. Вочевидь, що це пов'язано з їх віковими особливостями, пошуком власного Я та розвитком особистості. Вони стверджують, що здатні «досягати своїх цілей лише в певних аспектах діяльності», вважають, що необхідно «більше працювати і вкладати душу в те, що робиш», «наполегливо йти до своєї мрії» тощо. Практично всі учасники опитування є одностайні у відповіді на запитання: чи є в них приклад успішних людей? Переважна більшість респондентів вважає, що таким прикладом є батьки та близькі для них люди (які в певний період їх життя були в ролі наставників і радників). Зазначимо, що ніхто зі здобувачів вищої освіти не зазначив педагогів як успішних та реалізованих людей, що можуть слугувати їм за взірцем. Відмінностями у відповідях є те, що частина здобувачів вищої освіти (35 %) вважає своїх друзів та відомих особистостей (співачи, блогери) прикладом для наслідування в дося-

гненні успіху, натомість педагоги вважають прикладом для наслідування військових, які героїчно боронять Україну, а також духовних наставників: Ісуса Христа та Ігнатія Лойолу тощо. Міркування респондентів фактично збіглися у відповідях на запитання: які риси характеру та зовнішні чинники сприяють досягненню успіху. Основними рисами успішної людини є цілеспрямованість, уміння бути щасливою та здатність до комунікації, вміння оточувати себе успішними людьми, стійкість і віра у свої сили. Розділилися думки респондентів у відповіді на запитання: чи впливають кризові ситуації та яким чином на досягнення успіху? Здобувачі вищої освіти вважають, що «життєві труднощі здатні загартувати віру людини у себе», «вони дають людині життєвий досвід», «кризові ситуації змінюють життєві цінності» тощо.

Педагоги середньої і старшої вікової групи підтримують вищезазначені міркування та з позицій своїх життєвих переконань і досвіду вважають, що кризові ситуації мають амбівалентний характер. У своїх міркуваннях вони додають, що «одних людей життєві труднощі спонукають до успіху, а інших демотивують», «можуть зумовити втрату себе як особистості», «одні відмовляються від своєї мети, а інших, навпаки, це мотивує» тощо. Також є відмінності в результатах опитування педагогів та здобувачів освіти в питанні впливу оточення на успішність людини. Здобувачі вищої освіти вважають визначальним вплив друзів і близького кола спілкування, натомість педагоги більше схиляються до підтримки родини та вважають близьких родичів найкращими радниками і надійною підтримкою у складних життєвих ситуаціях. Впливає на формування життєвого успіху також і духовний стан людини. Цікаво, що здобувачі вищої освіти вважають визначальними в досягненні успіху внутрішні фактори, а саме вміння долати кількість та драматизм життєвих криз – майже кожен четвертий учасник опитування вважає це релевантним у реалізації життєвих цілей і відчутті успішності та значущості. Отримані результати опитування засвідчують про етап їх становлення як особистості та пошук власного шляху розвитку і реалізації своїх задумів та планів.

Релевантним у визначенні складових успіху сучасної людини є визначення рис успішності. Так, на думку здобувачів вищої освіти, визначальними показниками та ресурсами успішної людини є самодостатність (90 %); мудрість (70 %); комунікабельність (60 %). Для педагогів середнього та старшого віку важливими рисами характеру людини, які слугують індикаторами життєуспіху, є: працьовитість (80 %); здоров'я (80 %); освіченість (70 %). Підґрунтям успішності та розвитку відповідних рис є низка складових. Так, за твердженнями здобувачів вищої освіти, визначальними складовими успішної людини є: цілеспрямованість – 100 %, професіоналізм – 70 %, уміння слухати інших – 50 %, здібності та таланти – 40 %. Натомість складовими успішності, на думку педагогів, є: професіоналізм – 90 %, досвід – 70 %, здібності та таланти – 60 %, гроші – 50 %. На думку респондентів, визначальними періодами у відчутті успіху є період юнацтва. Більшість педагогів (80 %) обрали цей період з огляду на те, що це час найбільших стартових можливостей та життєвої енергії (коли «все ще попереду»). Здобувачі вищої освіти надали перевагу юнацькому періоду життя також з подібних міркувань. Водночас у своїх відповідях вони продемонстрували вміння жити «тут і тепер», не відкладати свої прагнення та плани на майбутнє. Ця риса є характерною для епохи постмодерності. Людина сучасної епохи, спираючись на власне світовідчуття та світосприйняття, мандрує з одного контексту до іншого. Метафорично вона уподібнюється до бджолиного рою, який ніколи не має сталої траєкторії руху й постійно у русі видозмінюється, гуде та трансформується [14, с. 636]. Для особистості ця тенденція стає розхитуванням усіма шанованої ієрархії високих і низьких почуттів, значущих і другорядних цінностей, провідних та підпорядкованих мотивів. Бачення особистості змінюється завдяки врахуванню її нескінченних можливостей, тенденцій і перспектив. Згідно з ґештальт-підходом, особистість існує лише там і тоді, де є контакт. Насправді вона і є цим контактом [13].

Аналіз отриманих емпіричних даних засвідчив відмінності в розумінні життєуспіху та успішності сучасної людини як одного із завдань та факторів якісної освіти. Так, здобувачі вищої

освіти та їх наставники мають відмінності в розумінні цього поняття як соціокультурного явища. Вочевидь відмінності в міжпоколінних уявленнях залежать від низки соціальних факторів, які є рушіями у суспільному поступі. Зокрема, йдеться про особливості економічного розвитку, технологічні зміни, розвиток соціокультурного та освітнього середовища тощо. Ці чинники сприймаються не лише як певна сукупність зовнішніх факторів, а й як інтегративна здатність, яка суттєво впливає на внутрішній світ людини та низку її світоглядних і ціннісних установок. Так, здобувачі вищої освіти здебільшого рівень успішності пов'язують з особистісним розвитком, здобуттям знань та навичок, а також можливостями для кар'єрного зростання. Досить часто вони оцінюють успіх крізь призму особистісних досягнень у навчанні чи суспільному житті. Педагоги часто ситуації успіху пов'язують із професійною діяльністю, акцентують увагу на важливості навчання, значущості особистісного та професійного досвіду, розвитку соціальних навичок тощо. Існують відмінності у системі цінностей та мотивації. Так, педагоги акцентують увагу на розвитку особистісних якостей, таких як працьовитість і відповідальність. Натомість здобувачі вищої освіти часто пріоритетом мають внутрішню мотивацію, пов'язану з особистими інтересами та кар'єрними цілями. Здебільшого вони цінують самореалізацію.

Важливу роль у розвитку відмінностей відіграє соціальний контекст. Так, для педагогів, особливо середнього і старшого віку значущим є життєвий досвід та система ціннісних установок. Вони мають досвід роботи з різними поколіннями і можуть порівнювати зміни у цінностях і мотивації здобувачів вищої освіти (їх погляди здебільшого є усталеними й спрямовані на базові цінності суспільства). Натомість для здобувачів вищої освіти визначальним у соціокультурному контексті є соціальні мережі та особливості життя «тут і тепер». Почасти віртуальний світ впливає на формування уявлень про життєуспіх молодих людей через порівняння з іншими. Зазначимо, що важливими для всіх учасників опитування є низка чинних соціальних та економічних факторів. У методах досягнення успіху практично не виявлено міжпоколінних відмінностей. Так, педагоги та здобувачі вищої освіти вважають, що низка особи-

стісних компетенцій і умінь, як-то: критичне мислення, комунікативність, креативність, цілеспрямованість та наполегливість слугують основою успішності сучасної людини. Аналіз отриманих результатів засвідчив потребу переходу в освітній сфері від постфігуративної моделі виховання (де молоді люди вчаться у своїх наставників) до конфігуративної (де молодь та педагоги отримують досвід від своїх ровесників), префігуративної (де молоді люди виступають наставниками для педагогів, а наставники прислухаються до їх настанов та зауважень) (М. Мід).

Висновки. Отож, суб'єктивні механізми переживання успіху є складними і багатограними. Вони залежать від низки чинників, як-то: індивідуальні особливості психіки та її виявів у людини, соціокультурний контекст досягнення успіху, особливості соціального середовища. Серед когнітивних механізмів суб'єктивно-психологічного переживання людиною успіху релевантними є самооцінка та позитивне мислення. Відмінності у міжпоколінних уявленнях залежать від особливостей економічного розвитку, технологічних новацій, рівня розвитку соціокультурного та освітнього середовища тощо. Педагоги ситуації свого успіху співвідносять з нормами та правилами використання соціальних комунікацій, тоді як здобувачі вищої освіти вважають важливим у досягненні успіху здатність використовувати нестандартні можливості вирішення ситуацій. Для представників обох поколінь важливим показником успішності є матеріальні статки та професіоналізм, але відмінності полягають у тому, що для педагогів важливо бути професіоналом своєї справи, а для представників молодого покоління бути професіоналом і мати високий фінансовий статус.

Суб'єктивно-психологічні механізми переживання успіху є складними й сповненими суперечностей, оскільки відображають природу людини та особливості її соціального життя. Вони містять у собі низку емоційних реакцій, когнітивних процесів, соціальних аспектів і мотиваційних факторів. Загалом розуміння цих механізмів сприяє кращому усвідомленню людиною своїх переживань та надає можливості для їх використання в досягненні нових цілей. Розуміння власних цінностей та їх вплив на сприйняття успіху може

допомогти людині більш усвідомлено ставитися до своїх досягнень і вибору життєвого шляху.

Перспективою подальших досліджень може стати аналіз факторів, які сприяють формуванню здатності людини до життєуспіху в освітньому середовищі.

Список використаних джерел

1. Бобкова Д. В. Взаємозв'язок рефлексії та ступеня задоволеності життям на різних вікових етапах. Запоріжжя, 2020. 65 с.

2. Болотіна І. М. Методи самомотивації та їх значення для підвищення ефективності діяльності менеджера. *Економіка і суспільство*. 2022. Вип. 42. С. 23–28.

3. Боровинська І. Є. До психологічного розуміння поняття «успіх», «успішність», «життєвий успіх», «життєва успішність». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. 2017. Т. 2. Вип. 3. С. 142–148.

4. Буркова Л. В., Сагалакова А. Б., Соколовська Н. Б. Пошук формули успішності у житті: соціологічне дослідження пріоритетів успішності. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2013. № 8–9 (15–16). С. 205–212.

5. Ганаба С. О. Філософія дидактики: контексти, стратегії, практики : монографія. Суми : Університетська книга, 2014. 336 с.

6. Гудзенко О. Міжпоколінські відмінності уявлень про фактори досягнення життєвого успіху. *Соціологія майбутнього: науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства*. 2010. № 1. С. 106–113.

7. Іванюта О., Яницька О. Психолого-педагогічні основи дослідження цілепокладання у студентській молоді. *Психологія: реальність і перспективи* : збірник наукових праць ЗДГУ. 2021. Вип.16. С. 63–68.

8. Ільїна Ю. М. Науковий огляд проблематики успіху та успішності. URL: <https://newlearning.org.ua/sites/default/files/praci/zbirnyk-2009/11.htm> (дата звернення: 14.04.2025).

9. Коваленко В. О. Філософія освіти у спадщині Дж. Дьюї. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2011. № 10. С. 244–249.

10. Мелков Ю. Ідеал та мета освіти в ієрархії культурних цінностей. *Філософія освіти*. 2012. № 1–2. С. 211–222.

11. Шостак І. В. Анкетування : методичні рекомендації щодо організації та проведення соціологічного дослідження. Острог, 2021. 40 с.

12. Ярема А. Феномен успіху в соціологічному вимірі. *Вісник Львівського університету імені Івана Франка*. 2010. Вип. 4. С. 92–99.

13. Gergen K. The decline and the fall of personality. *Psychology Today*. 1992. № 25 (6). P. 59–63.

14. Sermijn J., Devlieger P., & Loots G. The Narrative Construction of the Self: Selfhood as a Rhizomatic Story. *Qualitative Inquiry*. 2008. Vol. 14. № 4. P. 632–650.

References

1. Bobkova, D. V. (2020), The relationship between reflection and the degree of life satisfaction at different age stages, Zaporizhzhia.

2. Bolotina, I. M. (2022), "Methods of self-motivation and their significance for increasing the effectiveness of a manager's activities", *Economy and Society*, Issue 42, pp. 23–28.

3. Borovynska, I. Ye. (2017), "Toward a psychological understanding of the concepts of “success”, “success”, “life success”, “life success”", *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological sciences*, T. 2, Is. 3.

4. Burkova, L. V., Sahalakova, A. B. & Sokolovska, N. B. (2013), "The search for a formula for success in life: a sociological study of the priorities of success", *Education and development of a gifted personality*, № 8–9 (15–16).

5. Hanaba, S. O. (2014), *Philosophy of didactics: contexts, strategies, practices* : monograph, University book, Sumy.

6. Hudzenko, O. (2010), "Inter-generational differences in ideas about the factors of achieving life success", *Sociology of the Future* : a scientific journal on the sociology of youth and students, № 1.

7. Ivaniuta, O. & Yanytska, O. (2021), "Psychological and pedagogical foundations of the study of goal-setting in student youth", *Psychology: Reality and Prospects* : a collection of scientific papers of ZDHU, Issue 16.

8. Ilina, Yu. M. Scientific review of the problems of success and achievement, available at: <https://newlearning.org.ua/sites/default/files/praci/zbirnyk-2009/11.htm> (accessed 14 April 2025).

9. Kovalenko, V. O. (2011), "Philosophy of education in the legacy of J. Dewey", *Scientific notes of the M. Gogol State University. Psychological and pedagogical sciences*, № 10.

10. Mielkov, Yu. (2012), "The ideal and goal of education in the hierarchy of cultural values", *Philosophy of education*, № 1–2.

11. Shostak, I. V. (2021), Questionnaire : methodological recommendations for organizing and conducting sociological research, Ostroh.

12. Yarema, A. (2010), "The phenomenon of success in the sociological dimension", *Bulletin of Ivan Franko University of Lviv*, Issue 4.

13. Gergen, K. (1992), "The decline and the fall of personality", *Psychology Today*, № 25 (6).

14. Sermijn, J., Devlieger, P., & Loots, G. (2008), "The Narrative Construction of the Self: Selfhood as a Rhizomatic Story", *Qualitative Inquiry*, Vol. 14, № 4.

УДК 316.75:94(100):343.32

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.038

ДЕКОНСТРУКЦІЯ ІСТОРИЧНИХ МІФОЛОГЕМ У РОБОТІ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Гейда Ольга Сергіївна,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін,

Пенітенціарна академія України

(14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: helga2102@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-4971-4867

Сучасна російсько-українська війна, яка, крім військової, супроводжується ще й інформаційною та ідеологічною агресією, актуалізувала проблему історичних міфів, що використовуються ворожою пропагандою для формування антиукраїнських наративів. Особливо вразливою до подібного впливу виявилася частина громадян України, які вчинили колабораційну діяльність, мотивовану не лише політичними чи матеріальними чинниками, а й викривленими історичними уявленнями. Деконструкція цих історичних міфологем – це не лише інтелектуальне завдання, а важливий елемент ресоціалізації засуджених за співпрацю з ворогом. Така системна робота з історичною свідомістю дозволить розвінчати ідеологеми, що легітимізують зраду як «історичну справедливість» чи «вибір предків». В умовах повоєнної відбудови та посилення національної безпеки тема подолання історичних міфів у роботі з колаборантами буде набувати дедалі більшого значення, оскільки йдеться про формування стійкої громадянської ідентичності та протидію повторному залученню до антидержавної діяльності.

Метою дослідження є з'ясування механізму формування історичних міфологем, окреслення чинників, які впливають на їх засвоєння та вироблення алгоритму деконструкції міфів для подальшого використання у виховній роботі із засудженими за колабораційну діяльність.

Висновки. Слід наголосити, що деконструювати історичний міф – це означає позбавити його некритичного сприйняття, викрити його маніпулятивну природу, а також пояснити, як, навіщо, за яких обставин та ким він був сконструйований. Основними етапами успішної деконструкції міфу є поступовий процес відтворення всієї складності реальних подій і явищ на основі підбору документально підтверджених фактів та виявлення мотивів створення міфу. Зіставлення міфу з особистим досвідом людини та формування критичного осмислення реальності (історичної та сучасної). Документальні фільми, інтерв'ю, спогади очевидців – усе це допомагає побачити історію «зсередини» й руйнує абстрактність міфів. Також дієвим методом

є використання технік медіаграмотності, аналізу джерел, порівняння з альтернативними точками зору.

Ключові слова: гібридна війна, історичний міф, засуджені за колабораційну діяльність, ресоціалізація, деконструкція антиукраїнських міфологем.

DECONSTRUCTING HISTORICAL MYTHOLOGEMS IN WORK WITH INDIVIDUALS CONVICTED OF COLLABORATION

Heida Olha,

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of Pedagogy
and Professional ethics,
Penitentiary Academy of Ukraine
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine
e-mail: helga2102@ukr.net)
ORCID: 0000-0003-4971-4867

The ongoing Russian-Ukrainian war, which encompasses not only military but also informational and ideological dimensions, has underscored the critical role of historical myths exploited by enemy propaganda to construct anti-Ukrainian narratives. A segment of Ukrainian citizens engaged in collaborationist activities has proven particularly susceptible to such narratives—driven not solely by political or material motivations, but also by distorted historical perceptions.

The deconstruction of historical mythologems should be viewed not only as an intellectual endeavor but as an essential component of the resocialization process for those convicted of collaboration with the enemy. A consistent and structured approach to addressing historical consciousness is vital for dismantling ideological constructs that frame betrayal as “historical justice” or “the will of the ancestors.” In the context of post-war recovery and the enhancement of national security, confronting historical myths in work with collaborators is of increasing importance. This process contributes to the development of a resilient civic identity and mitigates the risk of re-engagement in anti-state activities.

The objective of this study is to identify the mechanisms underlying the formation of historical mythologems, determine the factors that facilitate their internalization, and develop a practical framework for their deconstruction. This framework can then be applied in educational and corrective work with individuals convicted of collaborationist offenses.

Conclusions. *Deconstructing a historical myth entails eliminating its uncritical acceptance, revealing its manipulative nature, and explaining the context of its creation—by whom, why, and under what circumstances. Effective myth deconstruction is a multi-stage process that includes the reconstruction of historical complexity through evidence-based analysis, the exposure of the motivations behind myth creation, and the integration of personal experiences to foster critical reflection on both historical and contemporary realities.*

Documentary films, interviews, and eyewitness testimonies provide access to history "from within," breaking the abstraction that sustains many myths. Furthermore, the application of media literacy techniques, source criticism, and comparative analysis with alternative perspectives has proven to be an effective strategy. In working with convicted individuals, it is especially important to highlight that myths anchor people in the past, obstructing their ability to envision and construct a meaningful future.

Key words: *hybrid warfare, historical myth, convicted collaborators, resocialization, deconstruction of anti-Ukrainian mythologems.*

Актуальність. Одним із інструментів ворога в сучасній гібридній російсько-українській війні є маніпуляція історичною пам'яттю – формування та трансляція спотворених, спрощених або ідеологічно навантажених образів минулого, покликаних виправдати російську агресію проти України або делегітимізувати українську державність. У контексті невинного зростання кількості кримінальних проваджень щодо громадян України, засуджених за колабораційну діяльність, постає питання ефективного механізму їх ресоціалізації. Одним із ключових викликів під час роботи з цією категорією засуджених є деконструкція хибних уявлень про історичне минуле, оскільки історичні міфологеми є не лише як форма когнітивного викривлення, а й як метод маніпуляції колективним світоглядом та засіб самоідентифікації, через який колаборант дистанціюється від українського суспільства. Ці міфологеми особливо активно використовуються для виправдання колабораціонізму як явища, зображаючи його не як злочин, а як «історичну неминучість» або «справедливу відповідь» на не існуючі в реальності події.

Метою цієї статті є розроблення педагогічних та соціально-психологічних підходів до деконструкції сучасних історичних міфологем у процесі ресоціалізації засуджених за колабораційну діяльність.

Завдання дослідження:

- визначити структурні елементи процесу формування міфологем;
- проаналізувати соціально-психологічні функції міфів у пенітенціарному середовищі;

– запропонувати підходи до формування критичного історичного мислення як складової виховного процесу.

Стан наукового вивчення проблеми. Проблема деконструкції історичних міфів сьогодні стає все більш популярною та розробляється у галузі історії, культурології, політології, соціології та психології. Так, до прикладу, феномен формування політичних міфів у перехідний період державних трансформацій розглядає М. Головатий [2] та Ю. Шайгородський [8]. Проблеми негативного впливу міфів на соціум висвітлював А. Слободянюк [7]. Дослідженню механізмів смислових деформацій у релігійних та ідеологічних ученнях присвячена ґрунтовна монографія В. Жовтянської [3]. Необхідності детального розвінчання історичних міфологем приділяють увагу В. В'ятрович [2], В. Лозовий [5], деконструкції засад забороненої доктрини «руського миру» присвячено дослідження К. Зборовської [4]. Водночас специфіка роботи з історичними міфологемами в пенітенціарному контексті, зокрема у сфері виховного впливу на засуджених за колабораційну діяльність, досі лишається малодослідженою. Це зумовлює необхідність залучення для виконання поставлених завдань міждисциплінарного підходу, що поєднує історичну деконструкцію, методи пенітенціарної педагогіки та соціально-психологічні інструменти впливу на особу засудженого.

У нашому дослідженні міф (з грец. «mythos» – оповідь, легенда) трактується як недостовірна розповідь, вигадка. Як частина політичного життя поняття «міф» поступово втрачає зв'язок з давниною і стає центральним у понятійній мережі, коли говорять про «міфологічну свідомість» або «міфологічне мислення». Основною складовою міфу є міфологема – стійке повторюване утворення, що узагальнено відображає дійсність у вигляді сюжетів, типів чуттєво-конкретних персоніфікацій, істот, які мисляться як цілком справжні (реалістичні), природно існуючі та не потребують додаткового доведення [6].

Те, що ідеологія є доволі оманливою цариною та здатна до навіювання, стверджував ще французький філософ, представник постструктуралізму Ролан Барт. Він вважав, що провідним інструментом формування міфу в ідеологічній системі є слово,

а основна функція міфу – стерти реальність заради побудови нової неіснуючої моделі, за допомогою якої потім можливо маніпулювати суспільною свідомістю [6, с. 386]. Погляд на ідеологію як на суспільну ілюзію, що камуфлює дійсний стан справ на догоду інтересам окремих соціальних груп, присутній і в роботах німецького філософа К. Манхейма. Він виділяв так звану часткову ідеологію – коли викривлення фактів здійснюється суб'єктами або групами більш-менш свідомо, а також радикальну тотальну ідеологію – коли викривлення дійсності обумовлене несвідомими мотивами, які мають універсальний характер для цілого класу людей [3, с. 258]. Особлива небезпека прихована тоді, коли формується гегемонія однієї ідеології, яка реалізується через встановлення єдиного підходу до розуміння дійсності. При цьому інші способи розуміння подавляються [3, с. 256–257]. У практичній площині політики, особливо під час виборчих кампаній, на етапах становлення авторитарного чи тоталітарного режиму, міф стає головним інструментом маніпуляції масовою свідомістю [8, с. 5]. Переважна більшість людей здебільшого мислить образами, сприймає лише крайнощі, тому архетипні конструкції міфу («ми – вони», «добро – зло», «свій – чужий», «герой – ворог») ефективно спрацьовують у сфері політичній міфотворчості [8, с. 88].

Для того, щоб стала можливою деконструкція міфологем, необхідно відтворити процес їх створення. Механізм формування міфу можна уявити за такою схемою: інтерпретація первинного факту через призму суб'єктності (творення міфу – відображення неповної картини фактів); високий рівень компетентності трансляторів міфу (наукове обґрунтування, система освіти, суспільні лідери); мобілізація прихильників (як основна характеристика об'єктів сприйняття міфу – відсутність знань про реальні факти) та подальше постійне рекрутування нових (за допомогою ЗМІ та соцмереж); надемоційне забарвлення міфологеми (приспосовування міфу під обставини його сприйняття); об'єднання суб'єктів, які сповідують міф (поділ на «своїх» та «чужих»); спрощення аж до популізму мети, яка має бути досягнена (формування гасел); подолання сумнівів щодо реальності теорії, а значить зниження критичності

(недоступність джерел про факти, які лягли в основу міфу); передача трансляції міфу лідеру, що може призвести до ще більш сильного викривлення та примітивізації.

Якщо ідеологія за допомогою міфу стає панівною, то вона закріплює певний спосіб соціального існування як єдино правильний, а ухил від нього може сприйматися як злочин. На цьому етапі міфологічне мислення уподібнюється до релігії, бо наче б то знає правду, в якій заборонено сумніватися. Так формується абсолютна ідеологія (теорія, міф). Такий міф заборонено критикувати, а значить стає неможливим відсторонений погляд на його походження та сутність, що своєю чергою ускладнює його рефлексивний аналіз. Далі позбавлений реальності міф прикріплює до процесів, явищ та фактів ярлики і фіксує однозначні інтерпретації. У такому вигляді міф має на меті зберегти та захистити сформовану систему влади, підгрунтям до цього процесу стає відсутність критичності в соціумі. При такому стані справ, без критичного ставлення до дійсності, а лише під впливом ідеологічних штампів, може приписуватися ціннісне навантаження досить широкому колу явищ (наприклад, у рф цілі народи стають ворогами). Надалі відбувається закріплення цих принципів міфу в семантичних категоріях, героїзація та підкріплення думкою «значущих інших». Особливо небезпечним стає швидке засвоєння міфу дітьми та підлітками, у віці, коли критичне мислення ще недостатньо розвинене.

Щоб запобігти цьому явищу, потрібно на основі раціонального мислення, спираючись на причинно-наслідкові зв'язки, а не традиції, враження, приватні інтереси або приписи, формувати реалістичне уявлення про минуле та сьогодення. Світ природний і світ соціальний поступово повинен ставати предметом ретельного аналізу, а не догматичних інтерпретацій. Раціональне мислення – це передусім методологія обґрунтування умовиводу, яка базується на практиках верифікації і культурі сумніву і критичності та є протилежністю догмату [3]. Відомо, що культура мислення є напрацюванням соціальності, історичності, а не деякою передумовою, що вже закладена в мисленні як психічний функції індивіда. Тож цей потенціал особи може бути досягнутий за допомогою ак-

тивізації когнітивної діяльності, а це своєю чергою означає, що міф може бути успішно деконструйований. Спрямоване на соціальну сферу рефлексивне мислення вивільняє людину від диктату традиції, тоталітарної ідеології або маніпулятивного припису, роблячи її суб'єктом соціальних процесів. Щоб бути втіленою в дію, ця соціальна суб'єктність передбачає повагу людини до себе і до іншого в межах загального суспільного договору.

Основне питання полягає в тому, яким чином можна позбутися навіюваних кимось заради власних політичних амбіцій та засвоєних міфів і міфологем, зуміти критично їх оцінити і побачити реальність у всій її суперечливості. Для цього потрібні деякі умови, а саме: мати якомога повну інформацію про міф, мотиви та умови його формування; достовірну документальну базу про первинні факти (історичні, політичні, соціальні); розуміти причини зацікавленості певних людей, систем, інституцій або держав у формуванні та поширенні міфів на загал; побачити наслідки поширення міфів у довгостроковій перспективі (хто виграв і чому). Ці умови і можуть характеризувати етапи з деконструкції міфологічних уявлень у роботі із засудженими. Звісно, що основною умовою такої деконструкції може стати лише бажання сприймати нову інформацію. Крім того, слід пам'ятати, що деконструювати будь-яку псевдоісторичну теорію можливо лише методом заміни, оскільки абсолютний міф не терпить конкуренції. Міф сприймається і передається через семантику (слова, символи, гасла), тож якщо один пазл зі спотвореної картини міфу вдасться прибрати (потрібно знайти один або декілька особливо значущих, основоположних), то посиплеться вся концепція.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи, слід наголосити, що деконструювати історичний міф це означає позбавити його некритичного сприйняття, викрити його маніпулятивну природу, а також пояснити, як і навіщо він був сконструйований у суспільстві або індивідуальній свідомості. Це складний процес, особливо коли йдеться про людей, які через ці міфи виправдовують свою злочинну або антидержавну поведінку. Основними етапами успішної деконструкції міфу є поступовий процес відтворення усієї складності реальних подій і явищ

на основі підбору документально підтверджених фактів та виявлення мотивів створення міфу. Зіставлення міфу з особистим досвідом людини. Міф існує як загальне уявлення, але він може «зламатися», коли людині показати, що він не працює у її власному житті та продемонструвати реальність конфлікту з міфологізованими уявленнями. Одним з найдієвіших методів деконструкції міфологем є формування критичного осмислення реальності (історичної та сучасної). Необхідно навчити особу ставити собі запитання: «А хто це сказав?», «На чому це базується?», «Що буде, якщо це виявиться неправдою?». Крім того, історія стає ближчою і зрозумілішою, коли вона розповідається через долі реальних людей, тож завдання персоніфікувати міфологему, деконструювати її на основі спогадів, щоденників безпосередніх учасників подій або їх сучасників. Документальні фільми, інтерв'ю, спогади очевидців – усе це допомагає побачити історію «зсередини» й руйнує абстрактність міфів. Також дієвим методом є використання технік медіаграмотності, аналізу джерел, порівняння з альтернативними точками зору. Під час роботи із засудженими необхідно підкреслювати, що міф тримає людину в минулому й заважає мислити про своє місце в майбутньому, бо конструктивна дія це не «боротися за міфічну минувшину», а будувати реальне майбутнє в справедливому суспільстві.

Отже, переосмислення змісту міфу може привести до перегляду системи глибинних уявлень про «своє і чуже», «правильне і неправильне», «добро і зло». Політологи справедливо стверджують, що реміфологізації можна досягти шляхом формування навичок толерантності та поширення демократичних принципів суспільного договору, відображенням реалістичної, документально обґрунтованої історії України, звільненої від проімперських і прорадянських міфів.

Список використаних джерел

1. Війна і міф. Невідома Друга світова / за заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 272 с.
2. Головатий М. Політична міфологія : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2006. 144 с.

3. Жовтянська В. Психологія репрезентацій дійсності : монографія. Київ : Талком, 2020. 376 с.

4. Зборовська К. Деконструкція міфу доктрини «русский мир» про православ'я як основу російської ідентичності. *Філософія освіти*. 2022. № 28 (2). С. 230–239.

5. Лозовий В. С. Маніпулювання історією Великої Вітчизняної війни як складова пропагандистської кампанії проти України. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2018. Вип. 11. С. 282–289.

6. Скуратівський В. Міф. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (голов. редкол.) та ін. ; Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

7. Слободянюк А. Еволюція концептуальних уявлень про владу в історико-соціологічному процесі. Київ : Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка, 2002. 198 с.

8. Шайгородський Ю. Політика: взаємодія реальності і міфу. Київ : Знання України, 2009. 400 с.

References

1. War and Myth. The Unknown Second World War (2016), edited by O. Zinchenko, V. Viatrovych, M. Mayorov, Family Leisure Club, Kharkiv.

2. Holovaty, M. (2006), Political Mythology : Textbook, MAUP, Kyiv.

3. Zhovtyanska, V. (2020), Psychology of representations of reality : monograph, Talkom, Kyiv.

4. Zborovska, K. (2022), "Deconstruction of the myth of the doctrine of the "Russian world" about Orthodoxy as the basis of Russian identity", *Philosophy of Education*, № 28 (2), pp. 230–239.

5. Lozovyi, V. S. (2018), "Manipulation of the history of the Great Patriotic War as a component of the propaganda campaign against Ukraine", *Bulletin of the Ivan Ohienko Kamianets-Podilsky National University. Historical Sciences*, Issue 11, pp. 282–289.

6. Skurativskiy, V. (2002), "Myth", *Philosophical Encyclopedic Dictionary* / V. I. Shynkaruk (editor-in-chief) and others, Hryhoriy Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine, Abrys, Kyiv.

7. Slobodyanyuk, A. (2002), The Evolution of Conceptual Concepts of Power in the Historical and Sociological Process, T. G. Shevchenko National University, Kyiv.

8. Shaygorodskiy, Yu. (2009), Politics: the interaction of reality and myth, Znannia Ukrainy, Kyiv.

УДК 314:[330.3+316.4]:341.38
DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.047

ДЕМОГРАФІЧНА КРИЗА: ПРОБЛЕМИ ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

Гончаренко Оксана Григорівна,

доктор економічних наук, професор,
начальник кафедри економіки та соціальних дисциплін,

Пенітенціарна академія України
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34)

ORCID: 0000-0003-1101-6019

У статті розглядається демографічна криза як один із найгостріших викликів, що постають перед Україною в умовах повоєнної відбудови. З початком повномасштабної війни у 2022 році країна зазнала масштабного скорочення населення через міграцію, зниження народжуваності, зростання смертності та погіршення якості життя. Особливу увагу приділено аналізу новітніх досліджень міжнародних організацій, а також оцінкам українських науковців щодо масштабів вимушеної міграції та потенціалу повернення громадян після завершення активної фази війни.

***Метою** написання статті є комплексне дослідження демографічної кризи в Україні в контексті повоєнної відбудови, зокрема виявлення основних чинників, що спричинили демографічне скорочення, аналіз потенціалу повернення українських мігрантів і біженців. Методологією дослідження є міждисциплінарний підхід, що поєднує методи демографічного, соціологічного, економічного та політичного аналізу.*

***Результати дослідження.** У роботі висвітлено соціальні та економічні фактори, що впливають на наміри біженців повернутися в Україну. Розглядається концепція «подвійного наміру», яка поєднує інтеграцію українців у країнах тимчасового перебування з підтримкою їхнього зв'язку з батьківщиною та підготовкою до повернення. Окреслено основні виклики, які стоять перед державою в контексті демографічного спаду, зокрема загроза втрати робочої сили, дисбалансом вікової структури населення.*

***Висновки.** Запропоновано комплексні підходи до розв'язання демографічної проблеми: прозорої післявоєнної політики відбудови, створення стимулів для повернення та підтримки громадян. Стаття формує підґрунтя для подальших досліджень і розроблення державної стратегії, в якій людський капітал буде центральним ресурсом відновлення і модернізації України.*

***Ключові слова:** демографічна криза, повоєнна відбудова, міграція, біженці, людський капітал, повернення населення, відновлення України.*

DEMOGRAPHIC CRISIS: PROBLEMS OF POST-WAR RECONSTRUCTION

Honcharenko Oksana,

Doctor of Sciences (Economy), Professor,
Head of the Department of Economy and Social Disciplines,
Penitentiary Academy of Ukraine
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine)
ORCID: 0000-0003-1101-6019

The article examines the demographic crisis as one of the most acute challenges facing Ukraine in the context of post-war reconstruction. With the beginning of a full-scale war in 2022, the country experienced a large-scale population reduction due to migration, a decrease in the birth rate, an increase in mortality, and a deterioration in the quality of life. Particular attention is paid to the analysis of the latest research by international organizations, as well as the assessments of Ukrainian scientists on the scale of forced migration and the potential for the return of citizens after the end of the active phase of the war.

The purpose of writing the article is a comprehensive study of the demographic crisis in Ukraine in the context of post-war reconstruction, in particular, identifying the main factors that caused the demographic reduction, analyzing the potential for the return of Ukrainian migrants and refugees. The research methodology is an interdisciplinary approach that combines methods of demographic, sociological, economic, and political analysis.

The article highlights social and economic factors that influence the intentions of refugees to return to Ukraine. The concept of “dual intention” is considered, which combines the integration of Ukrainians in countries of temporary residence with maintaining their connection with the homeland and preparing for return. The main challenges facing the state in the context of demographic decline are outlined, in particular, the threat of loss of the labor force, the imbalance of the age structure of the population. Comprehensive approaches to solving the demographic problem are proposed: a transparent post-war reconstruction policy, creating incentives for return and support for families with children. The article forms the basis for further research and development of a state strategy in which human capital will be the central resource for the restoration and modernization of Ukraine.

Key words: *demographic crisis, post-war reconstruction, migration, refugees, human capital, population return, restoration of Ukraine.*

Постановка проблеми. На сьогодні Україна переживає одну з найглибших демографічних криз у своїй новітній історії, яка загострилась повномасштабною війною росії проти України, розпочатою у 2022 році. Ще у 2021 році демографічна ситуація в країні була настільки складною, що за даними ООН «населення України є одним із тих, що найшвидше ско-

рочується у світі, і, ймовірно, зменшиться до 35 мільйонів до 2050 року» [6]. Війна загострила демографічні проблеми України, і додала численні втрати цивільного населення, масову міграцію, зниження народжуваності та порушення структури зайнятості – ці чинники створюють серйозні виклики для післявоєнної відбудови країни. Демографічна ситуація безпосередньо впливає на економічний потенціал, національну безпеку, відновлення інфраструктури та сталий розвиток держави.

За даними ООН, станом на 1 січня 2024 року населення України становило 37 мільйонів 441 тисяча людей, і в наступні роки кількість людей в країні почне щороку зменшуватися. За різними оцінками демографів, у 2100 році чисельність населення України може скоротитись до 15,3 мільйона осіб [6].

У контексті повоєнного періоду особливої ваги набуває необхідність формування ефективної державної політики, спрямованої на збереження людського капіталу, повернення громадян з-за кордону, підтримку народжуваності та адаптацію внутрішньо переміщених осіб. Саме тому дослідження наслідків та шляхів подолання демографічної кризи в умовах післявоєнної відбудови України є вкрай актуальним і потребує комплексного наукового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми демографічної кризи в Україні є предметом дослідження багатьох вітчизняних і закордонних науковців. Українські демографи, зокрема О. В. Позняк, Е. І. Лібанова, А. Г. Шевчук, у своїх працях акцентують увагу на комплексному характері демографічної ситуації: високому рівні смертності, низькій народжуваності, міграційних втратах та старінні населення. Особлива увага в наукових розвідках надається впливу повномасштабної війни на демографічну структуру – втраті працездатного населення, виїзду жінок з дітьми за кордон, зменшенню кількості укладених шлюбів та народжених дітей. У наукових працях Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України проаналізовано зміни у віковій і статевій структурі населення, тенденції внутрішньої та зовнішньої міграції, а також довгострокові прогнози чисельності населення за різними сценаріями розвитку подій [6].

Згідно з прогнозами, навіть за умов повернення частини біженців в Україну зменшення чисельності населення залишатиметься ключовою загрозою для економічного відновлення держави.

Серед зарубіжних досліджень слід відзначити роботи аналітичних центрів, зокрема *International Organization for Migration (IOM)*, *UNHCR*, *World Bank* та *UNFPA*, які висвітлюють глобальні та регіональні наслідки міграції, вимушеного переміщення та втрати людського капіталу внаслідок воєнних конфліктів. У доповідях Світового банку (2023–2024 pp.) наголошується, що довготривала втрата робочої сили та відтік молоді за кордон може зменшити потенціал відновлення економіки щонайменше на 15–20 % у перспективі найближчих десятиліть. Науковці з Польщі, Німеччини та Канади (зокрема J. Brücker, A. Zaiceva, M. Burda) аналізують інтеграцію українських біженців у місцеві ринки праці, що, з одного боку, створює нові можливості для українців, з іншого – ускладнює їхнє повернення додому [7]. У дослідженнях *OECD* та *European Migration Network* зазначено, що ефективне повернення мігрантів можливе лише за умов надання в Україні гарантій безпеки, працевлаштування, доступу до медицини, освіти та житла. Ці та інші наукові публікації показують високий інтерес до теми демографічної кризи в Україні, однак означена проблема потребує подальшого розвитку у площині комплексного аналізу її впливу на післявоєнну відбудову, включно з формуванням державної політики, орієнтованої на демографічну стабілізацію.

Метою статті є комплексне дослідження демографічної кризи в Україні в контексті повоєнної відбудови, зокрема виявлення основних чинників, що спричинили демографічне скорочення, аналіз потенціалу повернення українських мігрантів і біженців, а також оцінка їхньої ролі у процесах соціально-економічного відновлення держави.

Методологія дослідження. У дослідженні використано міждисциплінарний підхід, що поєднує методи демографічного, соціологічного, економічного та політичного аналізу. Основними джерелами інформації слугували офіційні статистичні дані Державної служби статистики України, дані міжнародних організацій, результати соціологічних опиту-

вань, а також аналітичні матеріали провідних українських та іноземних дослідницьких центрів.

Для оцінювання динаміки демографічної ситуації використано кількісні методи аналізу: порівняння статистичних показників у довоєнний і воєнний періоди, міграційних потоків, народжуваності та смертності. Якісний аналіз охоплював вивчення експертних оцінок, інтерпретацію результатів опитувань українських біженців щодо намірів повернення, а також аналіз стратегічних документів, спрямованих на відновлення України. Комплексний характер методології дозволив з'ясувати не лише фактичний стан демографічної кризи, а й окреслити потенціал людського капіталу для повоєнної трансформації України.

Виклад основного матеріалу. За роки незалежності Україна зазнала значних втрат населення внаслідок низької народжуваності, високої смертності та міграції українців за кордон. У 1991 році населення України становило близько 52 мільйонів, але перед повномасштабним російським вторгненням, у 2021 році, ця цифра вже скоротилась до 41 мільйона. Статистика довоєнних років – невтішна, близько третини українців помирали у віці до 65 років. Для порівняння, 2019 року на 100 народжених в Україні було 188 померлих, 2021 року, який вважається «ковідним» з високою смертністю, було 263 померлих, 2022 року – 263 померлих, а 2023-го на 100 народжених – 265 померлих. Приблизно однаковий рівень. А якщо взяти перше півріччя 2024 року, то на 100 народжень було вже 286 смертей [6]. Ще однією причиною демографічного спаду є масова міграція українців за кордон у пошуках безпеки, роботи та стабільного життя. За оцінками демографів, мільйони громадян, переважно жінки з дітьми, виїхали з країни під час бойових дій, і значна частина з них досі не повернулася. Це суттєво вплинуло на показники народжуваності, які наразі перебувають на одному з найнижчих рівнів за всю історію незалежної України.

Крім того, війна спричинила значні людські втрати серед чоловіків призовного віку, що посилило дисбаланс між кількістю чоловіків і жінок. Водночас зруйнована інфраструктура,

нестабільність на ринку праці, обмежений доступ до медичних послуг і психологічна втома населення – негативно позначається на демографічних процесах.

Демографічна криза має глибокі наслідки для повоєнної відбудови України. Брак працездатного населення ускладнює відновлення економіки, знижує потенціал інвестиційної привабливості та підриває стійкість соціальних систем. На думку Е. Лібанової, «війна Росії проти України лише погіршила і без того невтішну демографічну ситуацію в країні, підвищивши ймовірність демографічної катастрофи» [2]. Понад 6 мільйонів наших співгромадян перебувають за кордоном. За даними ООН, половина з них знайшли притулок у Європі: у Польщі перебувають 1,5 мільйона українців, Німеччині – 1 мільйон, Чехія прийняла майже 500 тис. біженців з України. Близько 40 % українських біженців – діти. Ще 20 % – чоловіки різного віку та стану здоров'я, решта – жінки. За останніми даними ООН, лише 65 % з них планують повертатися додому, в Україну з-за кордону. За останні два роки частка людей з такими намірами зменшилася – з 77 % і 84 % відповідно [5]. Що стосується цивільного населення, Моніторингова місія ООН підтвердила майже 38 тис. жертв серед цивільного населення. Експерти підкреслюють, що реальна кількість жертв серед мирних жителів набагато більша і довгострокові наслідки цієї війни в Україні будуть відчуватися протягом багатьох поколінь. У 2025 році численні дослідження, зокрема від Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD), Міжнародної організації з міграції (IOM) та Європейської міграційної мережі (EMN), надали глибокий аналіз ситуації з українськими біженцями, їхніми намірами щодо повернення та чинниками, що впливають на ці рішення (табл. 1).

Таблиця 1 – Оцінювання факторів, можливостей і стратегій, що впливають на прийняття рішення (за даними Європейської міграційної мережі) [3]

Сприяють поверненню	Перешкоджають поверненню	Можливості та стратегії, що сприяють поверненню
<i>Особисті зв'язки</i> – тісні зв'язки з родиною та друзями в Україні. <i>Культурна ідентичність</i> – відчуття належності до української культури та спільноти мотивує до повернення.	<i>Безпекова ситуація</i> – бойові дії та ризики для життя. <i>Інфраструктурні проблеми</i> – зруйноване житло, обмежений доступ до базових послуг. <i>Економічна нестабільність</i> – високий рівень безробіття і обмежені можливості для заробітку в Україні.	<i>Гарантії безпеки</i> – забезпечення стабільної безпеки в регіонах, куди планується повернення. <i>Відновлення соціальної інфраструктури</i> – реконструкція житла, шкіл, лікарень та інших критично важливих об'єктів. <i>Економічні можливості</i> – розроблення програм підтримки малого і середнього бізнесу, доступ до ринків праці. <i>Психологічна підтримка</i> – безкоштовне надання послуг з психологічної реабілітації тим, хто пережив травматичні події.

**Складено автором за даними дослідження.*

Повернення українських біженців є складним і багатогранним процесом, що залежить від безлічі факторів, а тому необхідна комплексна стратегія, яка враховувала в першу чергу питання безпеки, а також – економічні, соціальні та психологічні аспекти.

У дослідженнях Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) підкреслюється важливість ефективного повернення українських біженців як ключового елементу по-

воєнної відбудови України. Дослідження показують, що більшість українських біженців спочатку мали намір повернутися додому. Однак з часом кількість тих, хто планував повернення після завершення війни, зменшилася. Зокрема, звільнення рідного району значно підвищує ймовірність повернення, тоді як інтенсивні бойові дії в рідному місті зменшують такі наміри [4]. OECD пропонує концепцію «подвійного наміру», яка передбачає одночасну підготовку до інтеграції біженців у країнах перебування та можливого повернення до України. Цей підхід спрямований на мінімізацію бар'єрів для повернення, зокрема через визнання кваліфікацій, підтримку професійного розвитку та збереження зв'язків з Україною (табл. 2).

Таблиця 2 – Оцінювання факторів, можливостей і стратегій, що впливають на прийняття рішення (за даними Організації економічного співробітництва та розвитку) [4]

Сприяють поверненню	Перешкоджають поверненню	Можливості та стратегії, що сприяють поверненню
<i>Безпека в Україні</i> – зменшення бойових дій та стабілізація ситуації в рідних регіонах. <i>Емоційні зв'язки</i> – наявність родини та друзів в Україні. <i>Патріотичні почуття</i> – бажання сприяти відбудові країни.	<i>Інфраструктурні руйнування</i> – знищене житло та об'єкти соціальної інфраструктури. <i>Економічна нестабільність</i> – високий рівень безробіття та обмежені можливості для заробітку. <i>Інтеграція за кордоном</i> – успішна адаптація в країнах перебування, а саме працевлаштування та доступ до соціальних послуг.	<i>Розроблення програм реінтеграції</i> – підтримка у працевлаштуванні, доступ до житла та соціальних послуг. <i>Інформаційна підтримка</i> – надання актуальної інформації про ситуацію в Україні та можливості для повернення. <i>Міжнародна співпраця</i> – координація між Україною та країнами перебування біженців для гарантування безпечного та добровільного повернення.

**Складено автором за даними дослідження.*

Ефективне повернення українських біженців є складним, але необхідним процесом для повоєнної відбудови країни. Застосування підходу «подвійного наміру», підтримка з боку міжнародних партнерів та створення сприятливих умов в Україні можуть сприяти успішній реінтеграції біженців та зміцненню соціально-економічного потенціалу України.

Українські вчені та аналітичні центри активно досліджують питання повернення біженців та їхню участь у повоєнній відбудові країни. Прогнози варіюються залежно від безпекової ситуації, економічних можливостей та соціальних умов в Україні. За даними Українського інституту майбутнього наразі важко спрогнозувати, скільки людей буде в Україні через два-три роки, враховуючи тих, хто виїхав із країни через війну. Багато що залежить від відновлення економіки та можливостей працевлаштування, на сьогодні 30 % українців безробітні [6]. На думку Е. Лібанової, є велика ймовірність другої хвилі міграції після закінчення війни, адже частина чоловіків, поїде до своїх дружин, які влаштувалися та адаптувалися за кордоном [2]. У Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року прописані конкретні завдання та цілі для зміни демографічної ситуації в Україні [1].

1. Створення умов для підвищення народжуваності та підтримки сімей. Йдеться про можливості поєднання батьківства з кар'єрою, надання комплексної підтримки, яка міститиме як фінансові інструменти, так і різні форми соціального супроводу сімей з дітьми.

2. Зниження передчасної смертності. Завдання полягає у популяризації навичок самозберігаючої поведінки, таких як правильне харчування, регулярні медичні огляди, реагування на сигнали повітряної тривоги.

3. Забезпечення міграційного приросту населення. Це означає повернення біженців, які залишили Україну внаслідок повномасштабної війни, і тих мігрантів, які виїхали з країни до її початку.

4. Забезпечення оптимального розподілу населення по території України. Це стосується і внутрішньо переміщених

осіб, сприяння їхньому поверненню до рідних міст і сіл або інтеграції в місцеві громади, де вони проживають зараз.

5. Адаптація суспільства до демографічного старіння та створення умов для активної старості. Це передбачає збереження здоров'я та створення належних умов для того, щоб люди похилого віку могли працювати та вести активний спосіб життя.

Хоча демографічні тенденції в Україні далекі від позитивних, у складні історичні часи український народ виявляє неймовірну стійкість. Нині українці живуть у неймовірно важких умовах, але попри це демонструють непохитну віру у здатність захистити себе, налаштовані оптимістично та вірять у майбутнє своєї нації. Transparency International Ukraine провела опитування, яке показало, що 73 % українців найбільше хвилюються щодо можливого повернення корупційних схем у процеси відбудови. 63 % громадян бояться відсутності контролю і, як наслідок, розкрадання державних коштів [3]. Центр прикладних досліджень зазначає, що відновлення економіки України має відбуватися з урахуванням її унікального економічного потенціалу та на основі ключових імперативів, аби не допустити повторення невдалих історій післявоєнних реконструкцій [4].

Центр економічної стратегії рекомендує співпрацю з країнами ЄС щодо повернення українців після війни, швидку післявоєнну відбудову постраждалих регіонів, допомогу людям постраждалих та окупованих регіонів на час відбудови, розвиток державно-приватного партнерства, збільшення ресурсів на комунікацію зі співвітчизниками за кордоном через дипломатичні представництва, спрощення реінтеграції дітей до навчання в українських школах та вступу українських випускників іноземних шкіл до українських вишів, забезпечення українським біженцям можливості вільного переміщення та вибору місця проживання, аналогічно правам громадян Європейського Союзу [6]. На думку українських учених, повернення біженців та їхня участь у відбудові країни залежить від комплексного підходу, який містить безпекові гарантії, економічні стимули та прозорість у процесах відновлення.

Висновки. Демографічна криза в Україні, що загострилася внаслідок повномасштабної війни, стала не лише гуманітар-

ною проблемою, а й ключовим викликом для успішної повоєнної відбудови держави. Масове вимушене переміщення населення, високий рівень міграції, зниження народжуваності та зростання смертності істотно ослаблюють людський капітал країни. Аналіз міжнародних досліджень (OECD, EMN) та прогнозів українських науковців свідчить, що лише частина українських біженців планує повернення, а остаточне рішення залежить від таких факторів, як безпека, наявність житла, економічні перспективи та довіра до держави.

Водночас участь мігрантів у повоєнній відбудові України може стати рушієм її модернізації. Збереження зв'язку з діаспорою, створення стимулів до повернення, розбудова прозорих інституцій та впровадження комплексної політики реінтеграції – необхідні умови для зміцнення демографічного та економічного потенціалу країни. Таким чином, вирішення демографічної кризи має стати не периферійним, а центральним елементом державної стратегії у повоєнний період, адже саме люди є основою відновлення та стійкого розвитку нації.

Перспективи подальших досліджень. Стаття формує підґрунтя для подальших досліджень і розроблення державної стратегії, в якій людський капітал буде центральним ресурсом відновлення і модернізації України.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 05.05.2025).
2. Лібанова Е. Наш людський капітал: втрати і перспективи відродження. URL: <https://svit.kpi.ua/> (дата звернення: 05.05.2025).
3. Повоєнне відновлення економіки України. URL: https://cpd.com.ua/uk/vidnovlennyaekonomiky/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 05.05.2025).
4. Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на майбутнє. URL: https://ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 05.05.2025).
5. Українці за кордоном: які шанси повернути своїх. URL: <https://idss.org.ua/index> (дата звернення: 05.05.2025).
6. Як змінилися побоювання українців щодо відбудови. URL: <https://ti-ukraine.org/announcements/yak-zminylysy-poboyuvannya>

ukrayintsiv-shhodo-vidbudovy-rezultaty-sotsiologichnogo-opytuvannya/ (дата звернення: 05.05.2025).

7. Joop Adema Cevat Giray Aksoy Yvonne Giesing Panu Poutvaara. Understanding return intentions and integration of Ukrainian refugees. URL: <https://cepr.org/voxeu/columns/understanding-return-intentions-and-integration-ukrainian-refugees?u> (дата звернення: 05.05.2025).

References

1. On approval of the Strategy of Demographic Development of Ukraine for the period until 2040, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text> (accessed 5 May 2025).

2. Libanova, E. Our human capital: losses and prospects for revival, available at: <https://svit.kpi.ua/> (accessed 5 May 2025).

3. Post-war recovery of the economy of Ukraine, available at: https://cpd.com.ua/uk/vidnovlennya-ekonomiky/?utm_source=chatgpt.com (accessed 5 May 2025).

4. Ukrainian refugees. Future abroad and plans for the future, available at: https://ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research/?utm_source=chatgpt.com (accessed 5 May 2025).

5. Ukrainians abroad: what are the chances of returning their own, available at: <https://idss.org.ua/index> (accessed 5 May 2025).

6. How have Ukrainians' fears about reconstruction changed?, available at: <https://ti-ukraine.org/announcements/yak-zminylysia-poboyuvannya-ukrayintsiv-shhodo-vidbudovy-rezultatysotsiologichnogo-opytuvannya/?> (accessed 5 May 2025).

7. Joop Adema Cevat Giray Aksoy Yvonne Giesing Panu Poutvaara. Understanding return intentions and integration of Ukrainian refugees, available at: <https://cepr.org/voxeu/columns/understanding-return-intentions-and-integration-ukrainian-refugees?u> (accessed 5 May 2025).

УДК 343.83(477)

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.059

МІСЦЕ І РОЛЬ ПРОГРАМ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО ВИХОВНОГО ВПЛИВУ У ВИПРАВЛЕННІ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ

Жулковський Вадим Вікторович,

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри формування та розвитку професійної
компетентності персоналу Державної кримінально-виконавчої
служби України Інституту професійного розвитку,

Пенітенціарна академія України

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: vadimoff@i.ua)

ORCID: 0000-0001-9433-5298;

Мірошніченко Оксана Миколаївна,

кандидат психологічних наук, доцент,

начальник кафедри психології Навчально-наукового інституту
права, правоохоронної діяльності та психології,

Пенітенціарна академія України

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

email: mirok200067@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-8624-9397

У статті розглянуто актуальні питання вдосконалення процесу виконання кримінальних покарань шляхом запровадження програм диференційованого впливу на засуджених. Необхідність персоналізованого підходу до ресоціалізації осіб, які відбувають покарання, зумовлена різноманітністю їх соціально-психологічних характеристик, рівня дезадаптації, мотиваційної сфери та готовності до змін. Метою дослідження є визначення місця та значення програм диференційованого впливу в системі виконання кримінальних покарань, а також виявлення основних засад їх ефективного застосування в практичній діяльності установ виконання покарань. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення, системного підходу, а також спеціальні методи – порівняльно-правовий та структурно-функціональний аналіз, які дозволили комплексно охопити предмет дослідження.

У межах наукової розвідки проведено теоретичне узагальнення щодо сутності програм диференційованого впливу, їх класифікації та особливостей реалізації відповідно до типу та рівня соціальної занедбаності засуджених. Окреслено загальну модель реалізації програм диференційованого впливу, що охоплює етапи діагностики, планування, реалізації та оцінювання результатів. У роботі також акцентовано увагу на важливості між-

дисциплінарного підходу, що забезпечує залучення фахівців різного профілю до процесу формування й реалізації індивідуальних програм впливу.

Практична цінність дослідження полягає у визначенні реалістичних шляхів оптимізації виховної роботи з різними категоріями засуджених з урахуванням їхнього потенціалу до позитивних змін. Запропоновані теоретичні положення можуть бути використані в розробленні нормативно-методичного забезпечення діяльності установ виконання покарань, а також у підготовці персоналу пенітенціарної системи. Зроблені висновки сприяють поглибленню розуміння можливостей ресоціалізації засуджених через адресний, цілеспрямований та науково обґрунтований вплив, що підвищує загальний рівень ефективності кримінально-виконавчої політики держави.

Ключові слова: програма диференційованого виховного впливу, виправлення, ресоціалізація, реформування, пенітенціарна система.

THE ROLE AND SIGNIFICANCE OF DIFFERENTIATED EDUCATIONAL INFLUENCE PROGRAMS IN THE CORRECTION AND RESOCIALIZATION OF OFFENDERS

Zhulkovskyi Vadym, PhD of Pedagogy,

Senior Lecturer at the Department for the Formation and Development of Professional Competence of the Personnel of the State Criminal-Executive Service of Ukraine, Institute of Professional Development, Penitentiary Academy of Ukraine
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: vadimoff@i.ua)

ORCID: 0000-0001-9433-5298;

Miroshnichenko Oksana, Ph.D in psychological, docent, head of the Department of psychology Educational and scientific institute of law, law enforcement activities and psychology,

Penitentiary Academy of Ukraine
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: mirok200067@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-8624-9397

The article addresses current issues related to improving the process of executing criminal sentences through the implementation of differentiated influence programs for offenders. The necessity of a personalized approach to the resocialization of individuals serving sentences is driven by the diversity of their socio-psychological characteristics, levels of maladjustment, motivational factors, and readiness for change. The purpose of the study is to determine the role and significance of differentiated influence programs within the system of criminal punishment execution, as well as to identify the fundamental principles of their effective application in the practice of correctional institutions. The methodological foundation of the study includes general scientific methods such as analysis, synthesis, generalization, and a systems approach, along with specific methods like compar-

ative legal and structural-functional analysis, which enabled a comprehensive examination of the research subject.

The study provides a theoretical generalization of the nature, classification, and implementation features of differentiated influence programs based on the type and level of social neglect among offenders. A general model for the implementation of such programs is outlined, incorporating stages of diagnostics, planning, execution, and evaluation of results. The research also emphasizes the importance of an interdisciplinary approach, which ensures the involvement of specialists from various fields in the development and application of individualized influence programs.

The practical significance of the study lies in identifying realistic ways to optimize educational work with different categories of offenders, taking into account their potential for positive change. The proposed theoretical provisions can be applied in the development of regulatory and methodological support for the activities of correctional institutions, as well as in the training of personnel within the penitentiary system. The conclusions drawn contribute to a deeper understanding of the resocialization potential of offenders through targeted, purposeful, and scientifically grounded influence, enhancing the overall effectiveness of the state's penal policy.

Key words: *differentiated educational influence program, correction, resocialization, reform, penitentiary system.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Враховуючи сучасні тенденції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України), а також у зв'язку із схваленням Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року, яка спрямована на вдосконалення методів та інструментів виправлення і ресоціалізації засуджених та їх подальше впровадження, постала нагальна потреба в дослідженні ролі основних програм диференційованого виховного впливу на засуджених. Основною метою діяльності ДКВС України є підвищення безпеки суспільства через перевиховання, виправлення, ресоціалізацію та підготовку до реінтеграції осіб, що увійшли в конфлікт із законом. Корекційні програми є важливим елементом роботи з особами, поведінка яких має ознаки девіантної. Вони спрямовані на зміну мислення та соціальних установок учасників, допомагаючи їм інтегруватися в суспільство без повернення до шкідливих звичок чи злочинних практик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження основних методів та інструментів виправлення і ресоціалізації засуджених становлять праці та ідеї та-

ких науковців, як: В. Василик, О. Джужа, С. Зінченко, Б. Казак, О. Крикушенко, В. Лебедев, О. Мірошніченко, М. Пузирьов, В. Синьов, А. Степанюк, С. Фаренюк, С. Халимон, С. Чебоненко, М. Черненко, І. Яковець та ін.

Метою статті є дослідження місця та ролі програм диференційованого виховного впливу в процесах виправлення та ресоціалізації засуджених, а також виявлення ефективних методів та підходів до їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. На виконання Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року [7] та відповідно до Порядку розроблення, реалізації та оцінки результатів проходження програм диференційованого виховного впливу на засуджених, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 08.11.2021 № 3992/5 [6], у співпраці з міжнародними та національними експертами розроблені проекти корекційних програм, які затверджені наказами Міністерства юстиції України:

- наказ Міністерства юстиції України від 14.11.2024 № 3294/5 «Про затвердження корекційної програми „Реабілітація осіб, які вживають психоактивні речовини”»;

- наказ Міністерства юстиції України від 28.11.2024 № 3449/5 «Про затвердження корекційної програми „Подолання домашнього насильства”»;

- наказ Міністерства юстиції України від 26.12.2024 № 3741/ 5 «Про затвердження корекційної програми „Соціально-психологічна адаптація до умов позбавлення волі для осіб, вперше засуджених”»;

- наказ Міністерства юстиції України від 26.12.2024 № 3744/5 «Про затвердження корекційної програми „«Свідомий вибір»: профілактика вживання психоактивних речовин”»;

- наказ Міністерства юстиції України від 27.12.2024 № 3771/5 «Про затвердження корекційної програми „Я – тато, або все про виховання”».

Програма «Реабілітація осіб, які вживають психоактивні речовини» розроблена для роботи із засудженими, які стикаються з проблемами вживання психоактивних речовин (далі – ПАР) [2]. Вона базується на когнітивно-поведінковій терапії

(КПТ) та передбачає зміну патернів мислення, що сприяють вживанню ПАР. Програма покликана підвищити когнітивний дисонанс та мотивацію засуджених осіб для припинення вживання ПАР шляхом надання їй учасникам допомоги в отриманні уявлення про шкоду, пов'язану із вживанням ними психоактивних речовин, полегшити процес змін та вибір подальшої реабілітації, сформувати в учасників належне розуміння проблеми, навички для підтримки змін після завершення кожного рівня професійного втручання. Мета програми – досягнення позитивних змін у поведінці засуджених із проблемним вживанням ПАР, які дозволять їм подолати бажання вживати психоактивні речовини як під час перебування в установах виконання покарань, так і після звільнення.

Основні етапи програми:

1. Діагностичний етап охоплює психологічне тестування, аналіз соціального анамнезу та визначення рівня залежності.

2. Освітній блок – надання інформації про вплив ПАР на організм, соціальні наслідки залежності та можливості зміни поведінки.

3. Корекційно-поведінковий етап охоплює:

– когнітивне реструктурування, що допомагає змінити установки щодо вживання ПАР;

– формування когнітивних навичок розв'язання проблем і ухвалення рішень;

– поведінкові техніки (імітаційні вправи, рольові ігри, тренінги самоконтролю);

– групову терапію, яка сприяє обміну досвідом між учасниками та формуванню підтримки.

4. Заключний етап – оцінювання змін у поведінці та планування подальших дій.

Серед методів корекції, що застосовуються у програмі, можна виділити такі:

- Індивідуальна та групова психологічна підтримка.
- Використання когнітивно-поведінкової терапії.
- Тренінги мотиваційного підходу.
- Соціальна підтримка та підготовка до реінтеграції.

Оцінювання ефективності програми здійснюється через анкетування, спостереження та аналіз рівня рецидивності серед учасників програми після її завершення.

Корекційна програма «Подолання домашнього насильства» призначена для осіб, які вчинили домашнє насильство або перебувають у групі ризику, демонструють жорстоку та насильницьку модель спілкування, мають проблеми з управлінням агресією, не здатні розв'язувати проблеми ненасильницьким шляхом, виявляють інтолерантне ставлення до оточення [1]. Вона має на меті зміну агресивних моделей поведінки та формування навичок ефективного вирішення конфліктів.

До структури програми входять такі етапи:

1. Діагностичний етап – оцінювання рівня агресивності, виявлення причин насильницької поведінки.
2. Навчальний блок – ознайомлення з поняттям домашнього насильства, його наслідками для жертви та кривдника.
3. Корекційний етап охоплює:
 - роботу над контролем емоцій та управлінням гнівом;
 - формування навичок ненасильницької комунікації;
 - перегляд власних переконань та деструктивних стереотипів щодо сімейних ролей;
 - групову терапію для формування альтернативних моделей поведінки.
4. Заключний етап – оцінювання досягнутих змін, підготовка до виходу з програми та подальший моніторинг.

Методи корекції у програмі:

- Індивідуальне консультування.
- Робота в групах підтримки.
- Використання технік емоційної саморегуляції.
- Соціальний супровід (робота з психологами, юристами, соціальними працівниками).

Оцінювання ефективності проводиться через аналіз змін у поведінці учасників, зворотний зв'язок від їхніх партнерів та родини, моніторинг повторних випадків насильства.

Програма «Соціально-психологічна адаптація до умов позбавлення волі для осіб, вперше засуджених» спрямована на допомогу особам, які вперше опинилися в місцях позбавлення

волі [4]. Основна мета – психологічна підтримка, формування адаптаційних механізмів та соціальних навичок, які допоможуть їм ефективно пристосуватися до нових умов та уникнути негативного впливу кримінального середовища.

До програми входять тринадцять занять, кожне з яких присвячене окремим аспектам адаптації:

- ознайомлення з програмою та створення довірливої атмосфери;
- розгляд прав та обов'язків у місцях позбавлення волі;
- формування позитивного образу особистості;
- визначення ціннісних орієнтирів;
- конфліктологія та способи вирішення конфліктів;
- контроль емоційних станів та стресостійкість;
- копінг-стратегії та ухвалення рішень;
- поліпшення комунікації з родиною;
- запобігання маніпуляціям у кримінальному середовищі.

Для ефективного засвоєння матеріалу використовуються інтерактивні методи – тренінги, рольові ігри, дискусії, а також індивідуальна робота. Оцінювання ефективності проходження програми здійснюється шляхом анкетування учасників до і після завершення курсу та за допомогою якісних і кількісних методів. До якісних методів належать аналіз змін у поведінці учасників, рівень їхнього залучення в процес адаптації та відгуки самих засуджених. Кількісні методи містять анкетування та тестування на рівень стресостійкості, тривожності і здатності до соціальної взаємодії.

Корекційна програма «Свідомий вибір»: профілактика вживання психоактивних речовин» розроблена для неповнолітніх дівчат і хлопців віком 14–18 років, а також молоді до 22 років, які відбувають покарання в установах виконання покарань для неповнолітніх (виховних колоніях) [3]. Заняття спрямовані на поглиблення знань про наслідки вживання ПАР, розвиток навичок саморегуляції та самоконтролю, усвідомлення необхідності застосування стратегій зменшення шкоди від вживання ПАР, а також на підвищення мотивації до відмови від зловживання ПАР.

До структури програми входять такі етапи:

1. Оцінювання рівня ризику – визначення факторів, що сприяють вживанню ПАР (соціальні, психологічні, сімейні фактори).

2. Освітній блок – проведення лекцій і тренінгів про шкідливий вплив ПАР.

3. Практичні заняття охоплюють тренінги з формування навичок відмови, моделювання ситуацій, що провокують вживання.

4. Психологічна корекція – індивідуальна робота з підлітками, які вже мають досвід вживання.

5. Моніторинг і підтримка – супровід підлітків після завершення програми для запобігання рецидиву.

Методи корекції, які застосовуються під час проходження програми:

- Методики формування здорових звичок.
- Соціально-психологічне консультування.
- Навчання стратегіям ухвалення рішень та аналізу ризиків.
- Робота з батьками та опікунами для покращення сімейного мікроклімату.

Оцінювання ефективності охоплює тестування рівня знань про ПАР до і після проходження програми, оцінювання змін у поведінці підлітків, їхню готовність до соціальної адаптації.

Програма «Я – тато, або все про виховання» розроблена для чоловіків, які бажають покращити свої батьківські навички та поглибити взаємодію з дітьми [5]. Основна мета – підготовка до відповідального батьківства, розвиток емоційної близькості між ними та дітьми, а також формування навичок ефективного спілкування в сім'ї.

Програма містить серію тренінгових занять, які охоплюють такі аспекти:

- розвиток емоційного інтелекту у батьків;
- формування здорових сімейних цінностей;
- взаємодія з дітьми різного віку;
- вирішення конфліктних ситуацій у родині;
- навички активного слухання та підтримки дитини;
- подолання стресу та емоційне саморегулювання.

Програма базується на інтерактивних заняттях, групових дискусіях, вправах для саморефлексії, а також практичних завданнях, які допомагають учасникам застосовувати отримані знання на практиці. Також передбачена система моніторингу ефективності програми шляхом аналізу змін у поведінці та сприйнятті батьківської ролі серед учасників. Використовуються анкетування до та після програми, тести на рівень емоційного інтелекту, а також аналіз конкретних прикладів покращення стосунків між батьками та дітьми.

Висновки. У сучасних умовах реформування пенітенціарної системи України програми диференційованого виховного впливу відіграють ключову роль у процесах виправлення та ресоціалізації засуджених. Їхня ефективність полягає у цільовій спрямованості, науково обґрунтованому підході та орієнтації на індивідуальні потреби та проблеми кожної категорії засуджених. Різноманітність програм – від подолання залежностей і домашнього насильства до формування відповідального батьківства – дозволяє комплексно впливати на поведінку осіб, що відбувають покарання, забезпечуючи не лише зменшення ризику рецидиву, а й успішну соціальну інтеграцію після звільнення. Подальше вдосконалення та впровадження таких програм є важливою умовою ефективного функціонування кримінально-виконавчої системи та підвищення рівня безпеки в суспільстві.

Список використаних джерел

1. Про затвердження корекційної програми «Подолання домашнього насильства»: наказ Міністерства юстиції України від 28.11.2024 № 3449/5.
2. Про затвердження корекційної програми «Реабілітація осіб, які вживають психоактивні речовини»: наказ Міністерства юстиції України від 14.11.2024 № 3294/5.
3. Про затвердження корекційної програми «Свідомий вибір»: профілактика вживання психоактивних речовин: наказ Міністерства юстиції України від 26.12.2024 № 3744/5.
4. Про затвердження корекційної програми «Соціально-психологічна адаптація до умов позбавлення волі для осіб, вперше засуджених»: наказ Міністерства юстиції України від 26.12.2024 № 3741/5.

5. Про затвердження корекційної програми «Я – тато, або все про виховання» : наказ Міністерства юстиції України від 27.12.2024 № 3771/5.

6. Про затвердження Порядку розроблення, реалізації та оцінки результатів проходження програм диференційованого виховного впливу на засуджених: наказ Міністерства юстиції України від 08.11.2021 № 3992/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1453-21#Text> (дата звернення: 10.04.2025).

7. Про схвалення Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022–2024 роках : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.12.2022. № 1153-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.04.2025).

References

1. Ukraine (2024), *On approval of the correctional program "Overcoming Domestic Violence"* : Order, Ministry of Justice of Ukraine dated 11/28/2024, No. 3449/5.

2. Ukraine (2024), *On approval of the correctional program "Rehabilitation of persons who use psychoactive substances"* : Order, Ministry of Justice of Ukraine dated 11/14/2024, No. 3294/5.

3. Ukraine (2024), *On approval of the correctional program "Conscious Choice": prevention of the use of psychoactive substances"* : Order, Ministry of Justice of Ukraine dated 12/26/2024, No. 3744/5.

4. Ukraine (2024), *On approval of the correctional program "Socio-psychological adaptation to conditions of imprisonment for persons convicted for the first time"* : Order, Ministry of Justice of Ukraine dated 12/26/2024, No. 3741/5.

5. Ukraine (2024), *On approval of the correctional program "I am a dad, or it's all about upbringing"* : Order, Ministry of Justice of Ukraine dated 12/27/2024, No. 3771/5.

6. Ukraine (2021), *On approval of the Procedure for developing, implementing and evaluating the results of completing programs of differentiated educational influence on convicts* : Order, Ministry of Justice of Ukraine dated 08.11.2021, No. 3992/5, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1453-21#Text> (accessed 10 April 2025).

7. Ukraine (2022), *On the approval of the Penitentiary System Reform Strategy for the period until 2026 and the approval of the operational plan for its implementation in 2022-2024* : order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 16.12.2022, No. 1153, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1153-2022%D1%80#Text> (accessed 10 April 2025).

УДК 159.944.4:7.07-057.875

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.069

КОПІНГ-СТРАТЕГІЇ СТУДЕНТІВ МИСТЕЦЬКИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ЯК ЧИННИК ЇХ СТРЕСОСТІЙКОСТІ

Кресан Ольга Дмитрівна,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри загальної та практичної психології,

Ніжинський державний університет імені М. Гоголя

(16600, Україна, Чернігівська обл., м. Ніжин, вул. Графська, 2,

e-mail: Kresan.olga@ndu.edu.ua)

ORCID: 0000-0002-7982-4533;

Кресан Тетяна Дмитрівна,

старший викладач кафедри іноземних мов,

Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури

(04053, Україна, м. Київ, Вознесенський узвіз, 20,

e-mail: tatiana.kresan@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-2727-3178;

Смольянінова Світлана Володимирівна,

старший викладач кафедри іноземних мов,

Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури

(04053, Україна, м. Київ, Вознесенський узвіз, 20,

e-mail: Lana_smol@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-2727-3178

У статті досліджено копінг-стратегії як чинник стресостійкості студентів мистецьких спеціальностей у контексті зростання психоемоційного навантаження в умовах соціальної нестабільності та війни. Актуальність теми обґрунтовується вразливістю творчої молоді до стресових факторів і необхідністю розвитку психологічних ресурсів. У межах емпіричного дослідження, проведеного серед студентів Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури (n=41), було визначено рівень стресу, стресостійкості та домінуючі копінг-стратегії за допомогою таких методів: опитувальник стресу Ю. Щербатих, методика CISS (Н. Ендлер, Дж. Паркер) та методика «Стійкість до стресу». Для оброблення результатів за допомогою статистичних методів було застосовано математичні критерії: U-критерій Манна-Уїтні та коефіцієнт лінійної кореляції за Пірсоном.

Встановлено, що більшість студентів перебувають у стані сильного або дуже сильного стресу, а рівень стресостійкості у 71 % респондентів є середнім. Найбільш поширеною копінг-стратегією є проблемно-орієнтований копінг (77 %), що свідчить про активну позицію студентів

у подоланні труднощів. Проте кореляційний аналіз виявив достовірні взаємозв'язки між рівнем стресостійкості та деякими стратегіями копіngu. Зокрема емоційно-орієнтований копінг та уникнення показали статистично значущі зв'язки з низьким рівнем стресостійкості, що свідчить про непродуктивність цих стратегій у протидії стресу.

Зроблено висновок, що саме вибір копінг-стратегії впливає на здатність особистості протистояти стресу, а високий рівень стресостійкості є важливою захисною характеристикою. Отримані результати мають практичне значення для розроблення психопрофілактичних програм для студентів творчих спеціальностей.

Ключові слова: стрес, подолання стресу, копінг-стратегії, стресостійкість, студенти мистецьких спеціальностей.

COPING STRATEGIES OF ART STUDENTS AS A FACTOR OF THEIR STRESS RESISTANCE

Kresan Olha,

Candidate of Psychological Sciences / PhD in Psychology,
associate Professor of the Department of general and practical psychology,
Nizhyn Gogol State University

(2 Hraphska Street, Nizhyn, Chernihiv region, 16600, Ukraine,

e-mail: kresan987@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-7982-4533;

Kresan Tetiana,

Senior teacher of the Department of foreign languages,

National Academy of Fine Arts and Architecture

(20 Voznesenskyj Uzviz Street, Kyiv, 04053, Ukraine,

e-mail: tatiana.kresan@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-2727-3178;

Smolianinova Svitlana,

Senior teacher of the Department of foreign languages,

National Academy of Fine Arts and Architecture

(20 Voznesenskyj Uzviz Street, Kyiv, 04053, Ukraine,

e-mail: Lana_smol@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-2727-3178

The article explores coping strategies as a factor of stress resistance among art students in the context of increasing psycho-emotional pressure due to social instability and war. The relevance of the topic is substantiated by the vulnerability of creative youth to stress factors and the need to develop psychological resources. Within the framework of an empirical study conducted among students of the National Academy of Fine Arts and Architecture (n=41), the level of stress, stress resistance, and dominant coping strategies were assessed using the following methods: the Stress Questionnaire by Shcherbatiykh, the Coping Inventory for

Stressful Situations (CISS) by N. Endler and J. Parker, and the Stress Resistance Scale. To process the results, statistical methods such as the Mann–Whitney U test and Pearson's correlation coefficient were applied.

It was found that most students are experiencing strong or very strong stress, and 71% of respondents demonstrated a medium level of stress resistance. The most common coping strategy was problem-focused coping (77%), indicating an active approach to overcoming difficulties. However, the correlation analysis revealed significant relationships between the level of stress resistance and certain coping strategies. Specifically, emotion-focused coping and avoidance were statistically associated with low stress resistance, indicating the ineffectiveness of these strategies in managing stress.

It was concluded that the choice of coping strategy directly influences an individual's ability to withstand stress, and a high level of stress resistance is a critical protective factor. The findings have practical significance for the development of preventive programs aimed at supporting students in creative fields.

Key words: stress, stress management, coping strategies, stress resistance, art students.

Постановка проблеми. У ситуації надзвичайного стану та в кризові періоди, що сьогодні переживає наша країна у зв'язку з повномасштабним збройним вторгненням РФ, ключовою компетенцією особистості стає здатність долати стреси й виклики сьогодення та зберігати емоційну рівновагу. У цьому контексті надзвичайно важливим є вивчення *копінг-стратегій* – індивідуальних способів подолання стресових ситуацій, які обирає особистість, щоб впоратись зі стресом. Особливої актуальності проблема копінг-стратегій і подолання стресу має для молоді, що є вразливою категорією та потребує емоційної підтримки у складних ситуаціях. Зокрема йдеться про студентів мистецьких спеціальностей, які в силу своєї творчої спрямованості можуть відчувати труднощі в подоланні стресу. Так, студенти мистецьких спеціальностей можуть стикатися з психологічними викликами, пов'язаними з високим рівнем творчої напруги та нестабільністю майбутньої професійної реалізації. Психоемоційне навантаження, постійна необхідність самовдосконалення та високі вимоги до результатів творчої діяльності можуть призводити до зниження психологічної стійкості, виникнення тривожності та інших негативних наслідків. Тому для студентів мистецьких спеціальностей особливої значущості набуває стійкість особистості

до стресу та її формування, що може відбуватись шляхом розвитку певних копінг-стратегій.

Незважаючи на зростання інтересу до проблематики психологічної стійкості, досліджень, які б ґрунтовно аналізували специфіку копінг-поведінки саме у студентів мистецьких спеціальностей, наразі недостатньо. Це зумовлює необхідність комплексного вивчення зв'язку між обраними стратегіями подолання труднощів і рівнем стресостійкості цієї категорії студентів. Отримані результати можуть мати як теоретичне, так і практичне значення для розроблення психопрофілактичних програм, спрямованих на підтримку психологічного благополуччя майбутніх фахівців творчих професій.

Аналіз останніх публікацій свідчить, що проблема копінгу та стресостійкості студентів університетів є предметом дослідження зарубіжних та вітчизняних науковців. Після введення Р. Лазарусом поняття копінг-стратегій у науковий обіг та початку їх психологічних досліджень було запропоновано модель копінгу, яка розподіляє стратегії на проблемно-орієнтовані та емоційно-орієнтовані [1]. Ця модель широко використовується у вивченні копінг-стратегій студентів. Пізніше Н. Ендлер та Дж. Паркер, крім вищезгаданих груп копінг-стратегій, запропонували виділити третю групу, а саме стратегію уникнення [2]. У нашому дослідженні ми будемо спиратися саме на цю класифікацію.

Копінг ми розглядаємо як свідомі зусилля, що докладає особистість для подолання стресових ситуацій [3]. Основними ознаками копінгу, на думку зарубіжних авторів, є такі:

- 1) копінг передбачає зусилля та планування;
- 2) не існує гарантії результату застосування будь-якої копінг-стратегії;
- 3) копінг потребує часових затрат [3].

Таким чином, ми бачимо, що стратегії копінг-поведінки відрізняються від інших психологічних явищ, зокрема від механізмів психологічного захисту, незважаючи на деякі спільні ознаки між ними та навіть схожі назви. Так, українська дослідниця Г. М. Дубчак, вивчаючи стратегії копінг-поведінки студентів, виявила найбільш поширені, серед яких на першому

місці втеча / уникнення [4], що підтверджують інші дослідження [5; 6] та ін.

Якщо говорити про зміст копінг-стратегій як психологічне явище, то можемо звернути увагу на те, що за своїм основним призначенням воно може бути схоже з явищем стресостійкості. Проблема стресостійкості є предметом дослідження таких вітчизняних науковців, як: В. Корольчук, Т. Циганчук, В. Крайнюк, М. Шпак, Л. Тютюнник та ін. У зарубіжній психології стресостійкість розглядається як стійкість до стресу, витривалість (*stress resistance*) та резильєнтність (*resilience*), зокрема в роботах Е. Werner, Н. Garmezy, Е. D. Miller, С. Luthar та ін. Під стресостійкістю ми розуміємо здатність особистості протистояти навантаженням і викликам, а також не піддаватися впливу стресу, зберігаючи рівновагу та необхідний рівень самосвідомості [7].

Зарубіжні науковці F. Giordano, S. Lipscomb та ін., досліджуючи стресостійкість в осіб юнацького віку під час війни в Україні, дійшли висновку, що чинниками розвитку стресостійкості є позитивне мислення, самоконтроль та саморегуляція, соціальна підтримка та взаємовідносини [8]. Деякі з цих чинників збігаються з копінг-стратегіями, виділеними Р. Лазарусом та С. Фолкман, що дає підстави висунути припущення, що копінг-стратегії можуть виступати чинниками розвитку стресостійкості або її компонентів.

Психологічні характеристики стресостійкості та копінг-стратегій можуть у деяких випадках збігатися або бути схожими між собою, проте стресостійкість може бути як вродженою, так і набутою компетенцією особистості щодо подолання та запобігання стресу, тоді як копінг-стратегії є зазвичай свідомими діями, спрямованими на оволодіння стресом у конкретній ситуації. На сьогодні в науковій літературі існує чимало досліджень, присвячених вивченню копінг-стратегій у взаємозв'язку зі стресостійкістю особистості. Зокрема, ці явища були досліджені серед підлітків [9] та людей дорослого віку [10]. Проте, на наш погляд, недостатньо висвітленою є проблема особливостей копінг-стратегій саме як чинника стресостійкості. Зовсім не дослідженою ця проблема є серед пред-

ставників творчих та мистецьких професій, зокрема у студентів мистецьких спеціальностей.

Ми вважаємо, що саме ефективні копінг-стратегії можуть бути значущим чинником формування стресостійкості – здатності особистості адаптуватися, відновлювати внутрішню рівновагу та функціонувати продуктивно, попри складні життєві обставини. Таким чином, дослідження копінг-стратегій як чинника стресостійкості студентів мистецьких спеціальностей є актуальним у контексті зростаючих психологічних навантажень і потреби в розвитку внутрішніх ресурсів особистості в умовах соціальної та професійної нестабільності.

Мета статті – дослідити копінг-стратегії студентів мистецьких спеціальностей та їх вплив на рівень стресостійкості, провести емпіричне дослідження наведених психологічних явищ у студентів Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емпіричне дослідження копінг-стратегій як чинника стресостійкості студентів мистецьких спеціальностей було проведене на базі Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури (м. Київ). У дослідженні взяли участь 41 студент цього ВНЗ у віковій категорії 18–25 років. Вибір цієї групи респондентів зумовлений актуальністю вказаної проблеми саме для студентів мистецьких спеціальностей, навчальна діяльність яких базується на візуальній реалізації світосприйняття і креативно-творчих розробках.

Серед *методів* дослідження були застосовані: «Тест на визначення рівня стресу» за Ю. В. Щербатих [11]; опитувальник «Стійкість до стресу» (С. Д. Максименко, Л. М. Карамушка, Т. В. Зайчикова та ін.) та методика аналізу копінг-поведінки в стресових ситуаціях за Н. Ендлером і Дж. Паркером (The Coping Inventory for Itressful Situations (CISS)) [12].

За результатами проведених методик було визначено рівень стресу та стресостійкості студентів, а також їх переважаючі копінг-стратегії. Між цими психологічними параметрами був встановлений взаємозв'язок за допомогою лінійного кри-

терію кореляції r Пірсона. Проаналізуємо більш детально отримані результати.

Для визначення рівня стресостійкості студентів мистецьких спеціальностей було проведено опитувальники для визначення рівня стресу та стійкості до нього. Насамперед ми визначили рівень стресу досліджуваних, оскільки він може бути одним із джерел стресостійкості особистості [13; 14 та ін.].

Відповідно до результатів тесту на визначення рівня стресу за методикою Ю. В. Щербатих, більшість опитаних – 36 %, знаходиться в стані сильного стресу. Лише у 10 % спостерігається відсутність стресу, ще у 12 % – помірний стрес. 17 % перебувають у стані дуже сильного стресу і стан 22 % дорівнює небезпечній для здоров'я стадії. Результати дослідження рівня стресу студентів у відсотках представлені на рис. 1.

Як бачимо з рис.1, сукупна кількість студентів, у яких наявні сильний, дуже сильний стрес або навіть небезпечна стадія переважає за 75 %, що становить тривожний показник і потребує проведення додаткових досліджень для розуміння особливостей психологічних проблем студентів та пошуку способів її розв'язання.

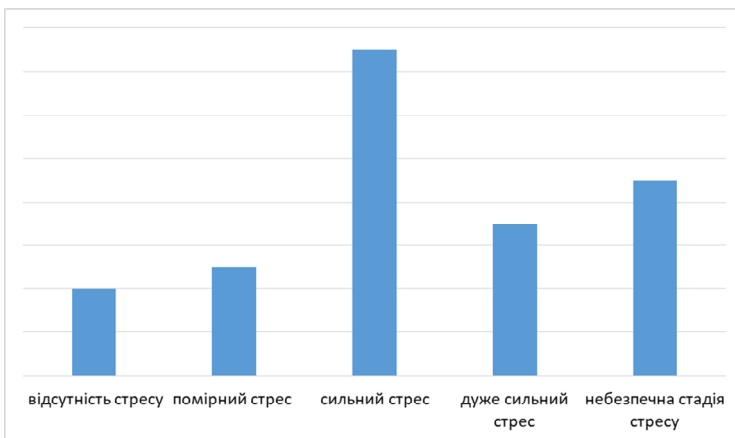

Рис. 1. Результати визначення рівня стресу за методикою Ю. В. Щербатих (авторська розробка)

Крім кількісного аналізу рівня стресу, також був проведений якісний аналіз видів стресу, що показує наявність інтелектуальних, поведінкових, емоційних та фізіологічних симптомів стресу. Діаграма результатів дослідження видів та особливостей стресу представлена на рис. 2. Як бачимо з наведених результатів, у більшості опитаних переважають фізіологічні симптоми. Це 22 респонденти, які становлять 52 % від загальної кількості. Друге місце посідають емоційні симптоми, які превалюють у 15 осіб, що становлять 35 % опитаних (рис. 2).

Як бачимо з рис. 2, поведінкові та інтелектуальні ознаки мають 7 та 5 % досліджуваних відповідно. Цікаво, що поведінкові симптоми переважають лише в тієї категорії опитуваних, у якої спостерігається відсутність стресу. Хоча в окремих респондентів показники інтелектуальних ознак достатньо високі, загалом у досліджуваній групі вони виражені найменше.

*Рис. 2. Результати визначення виду стресу за методикою
Ю. В. Щербатих
(авторська розробка)*

Для визначення рівня стресостійкості було проведено опитувальник «Стійкість до стресу» [12], результати опитування студентів мистецьких спеціальностей у % наведені в табл. 1.

Таблиця 1 – Рівень стресостійкості за опитувальником «Стійкість до стресу» (авторська розробка)

Рівень стресостійкості	низький	середній	високий
%	17	71	12

Як бачимо з табл. 1, 17 % опитаних мають низький рівень стійкості до стресу, що є небезпечним показником у випадку ситуації довготривалого впливу стресових факторів, які значно поширені на сьогодні. Переважна більшість респондентів (71 %) демонструють середній рівень стресостійкості, що надає змогу особистості самостійно подолати стрес, і, переживши певні труднощі, взяти відповідальність за своє життя і контроль над ситуацією. Лише 12 % опитаних виявляють високий рівень стресостійкості. Такий показник притаманний високообізнаним і психологічно зрілим людям, кількість яких не може переважати серед вікової групи, в якій знаходиться студентська молодь. Результати досліджуваних за двома методиками (рівень стресу та рівень стресостійкості) були опрацьовані за допомогою математичного критерію U Манна-Уїтні для виявлення відмінностей за рівнем стресу у групах з високим, середнім та низьким рівнем стресостійкості.

Результат підрахунку відмінностей між трьома групами студентів (з високим, середнім та низьким рівнем стійкості до стресу) за критерієм Манна-Уїтні показав, що відмінності між групами є *достовірними* на відповідному рівні значущості, що свідчить про суттєві відмінності між рівнем стресу у студентів з різним рівнем стресостійкості. Зокрема виявлено значущі відмінності між результатами рівня стресу у студентів з *низьким та високим* рівнем стресостійкості $U_{\text{емп.}}=2$, $p \leq 0.01$. Між досліджуваними з *високим та середнім* рівнем стійкості до стресу також було виявлено статистично значущі відмінності $U_{\text{емп.}}=23,5$, $p \leq 0.01$. Проте не було виявлено достовірних відмінностей у рівні стресу між групою студентів з низьким та середнім рівнем стійкості до стресу. $U_{\text{емп.}}=78$, $p > 0.05$. Це свідчить про те, що студенти з низьким та середнім рівнем стресостійкості мають приблизно однаковий рівень стресу (переважно це дуже сильний або небезпечний рівень). Тому можемо

зробити висновок, що *стресозахисну функцію* може мати лише високий рівень стресостійкості особистості.

Щоб довести роль копінг-стратегій як чинника стресостійкості студентів, було проведено опитувальник «Методика дослідження копінг поведінки в стресових ситуаціях» (The Coping Inventory for Stressful Situations (CISS), Н. Ендлер, Дж. Паркер) [12]. За результатами визначено переважаючі види копіngu (рис. 3).

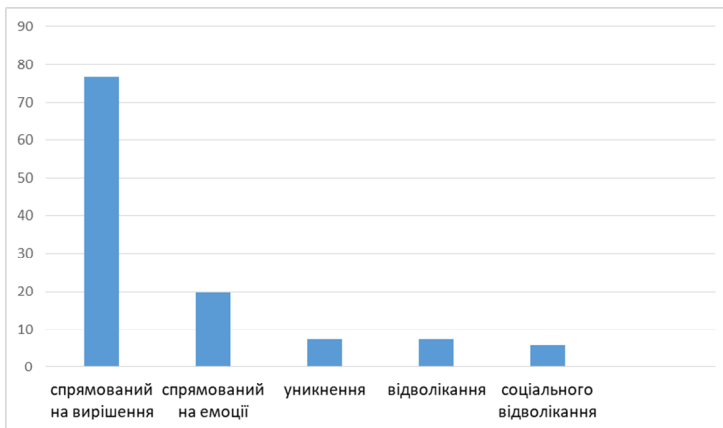

Рис. 3. Результати дослідження копінг-поведінки студентів у стресових ситуаціях (авторська розробка)

Як бачимо з рис. 3, переважна більшість опитаних, а саме 77 %, застосовують стратегію практичного розв'язання проблеми, що є ознакою емоційної зрілості особистості, яка активно бореться зі стресом та знаходить шляхи розв'язання проблеми і здатна подолати стресову ситуацію. Цей відсоток можна вважати високим показником для опитаної вікової групи. Це доводить, що, по-перше, завдяки постійному впливу стресових факторів відбулася адаптація особистості, як наслідок, опитані зуміли розвинути конструктивну для них стратегію поведінки. По-друге, такий показник можна пояснити специфікою цього ВНЗ, пов'язаною з креативною візуалізацією навколишнього світу і можливістю активного виходу емоцій як позитивних, так і негативних через мистецтво. У 20 %, як показано на рис. 3, переважає прагнення до емоційно орієнтованої стратегії, яка передбачає опанування ситуацією через вихід

емоцій, в основному негативних. 7,5 % респондентів обирають уникнення як головну копінгову стратегію поведінки.

Щоб визначити *статистичний взаємозв'язок* стресостійкості з копінг-стратегіями студентів, було проведено кореляційний аналіз за Пірсоном між кожною з копінг-стратегій та рівнем стійкості до стресу студентів (табл. 2). За стратегією розв'язання проблем / проблемно-орієнтований копінг $r = -0,039$, що є статистично незначущим $r_{крит.} < r_{емп.}$. Таким чином стресостійкість студентів не пов'язана з проблемно-орієнтовним копінгом.

За копінг-стратегією *емоційно-орієнтований копінг* $r = 0,56$, є статистично значущим результатом ($p = 0,01$). Це означає, що чим вища стресостійкість (це виявляється в низьких балах за шкалою, оскільки вона є зворотною), тим менше особа вдається до проблемно-орієнтованого копіngu, тобто плачу, істерик, криків та іншого вираження негативних емоцій з метою врегулювання свого емоційного стану. Між рівнем стресостійкості та копінг-стратегією *уникнення* також існує достовірний негативний статистичний зв'язок $r = -0,311$, $p = 0,05$. Тобто, чим вищий рівень стресостійкості, тим рідше людина вдається до уникнення і, навпаки, чим нижча стійкість до стресу, тим більше для особистості притаманне уникнення як спосіб упоратися зі стресом. Результати оброблення даних за допомогою кореляційного аналізу наведені в таблиці 2.

Таблиця 2 – Кореляційні зв'язки між стійкістю до стресу та іншими параметрами особистості (авторська розробка)

Параметри кореляційного аналізу	Значення коефіцієнта кореляції r Стійкість до стресу
Проблемно-орієнтований копінг	-0,039
Емоційно-орієнтований копінг	0,569**
Копінг-стратегія уникнення	-0,311*
Копінг-стратегія відволікання	-0,189
Копінг-стратегія соціальне відволікання	-0,134
Рівень стресу особистості	0,596**

** $p = 0,01$

* $p = 0,05$

Між копінг-стратегіями відволікання ($r=-0,18$), соціальне відволікання ($r=-0,134$) та стресостійкістю немає статистично достовірного взаємозв'язку, що свідчить про те, що вони не корелюють між собою.

Як бачимо з таблиці, стресостійкість студентів пов'язана з такими копінг-стратегіями, як відсутність уникнення та емоційно-орієнтованого копінгу. Отже, можемо зробити висновок, що у студентів, які мають низький рівень стресостійкості, переважають ці стратегії. Проте найвищий коефіцієнт кореляції було отримано між рівнем стресостійкості студентів та рівнем їх стресу $r=0,596$, що свідчить про те, що чим нижчий рівень стресостійкості (нижчі бали за шкалою), тим вищий рівень стресу. Отже, це дає підстави стверджувати, що, з одного боку, стресостійкість – це якість особистості, яка ніби захищає людину від стресу, а з іншого – зумовлюється вибором копінг-стратегій, які людина обирає для подолання стресових ситуацій.

Висновки. Дослідивши проблему копінг-стратегій як чинника стресостійкості у студентів мистецьких спеціальностей, можемо зробити висновок, що ця наукова проблема є актуальною як у теоретичному, так і в практичному аспектах. Копінг-стратегії є не лише способом подолання стресу в конкретних ситуаціях, а й сприяють розвитку стресостійкості, оскільки деякі копінг-стратегії тісно пов'язані з рівнем стресостійкості. Зокрема низький рівень стресостійкості пов'язаний з такими копінг-стратегіями, як емоційно-орієнтований копінг та уникнення. Інший аспект стресостійкості полягає в тому, що її високий ступінь у людини захищає її від наявних та майбутніх стресових ситуацій та переживання стресу, оскільки студенти з високим рівнем стресостійкості мають низький рівень стресу і навпаки.

Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі є більш детальне вивчення інших чинників стресостійкості та психологічних способів її підвищення у студентів мистецьких спеціальностей.

Список використаних джерел

1. Lazarus R. S., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. New York : Springer Publishing Company, 1984. 460 p.
2. Endler N. S., Parker J. D. A. Multidimensional Assessment of Coping: A Critical Evaluation. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1990 June. № 58(5). P. 844–854.
3. The Praeger handbook on stress and coping. Volume 2 / Ed. by A. Monat, R. S. Lazarus, and G. Reevy. Westport, Connecticut, London : Praeger, 2007. 352 p.
4. Дубчак Г. М. Аналіз стратегій копінг-поведінки сучасних студентів. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2018. Т. V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. Вип. 18. С. 55–63.
5. Кіреєва З. О., Турлаков І. Д. Взаємозв'язок резильєнтності та копінг-стратегій осіб під час війни. *Наукові перспективи: Серія «Психологія»*. 2024. № 2. С. 1321–1332.
6. Черкашин А. Стресостійкість та копінг-стратегії поведінки студентів під час освітнього процесу у закладах вищої освіти. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2021. № 1. С. 98–107. URL: <http://tipus.khpi.edu.ua/article/view/228884> (дата звернення: 05.05.2025).
7. Кресан О. Д. Загальне уявлення про стійкість особистості до стресу та її структура. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2025. Том 36 (75). № 1. С. 6–11. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/1_2025/4.pdf (дата звернення: 05.05.2025).
8. Giordano F, Lipscomb S, Jefferies P, Kwon K-A and Giammarchi M. Resilience processes among Ukrainian youth preparing to build resilience with peers during the Ukraine-Russia war. *Frontiers in Psychology*. Sec. Developmental Psychology. 2024. Volume 15. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2024.1331886/full> (дата звернення: 05.05.2025).
9. Кормило О., Чіп Р., Гончаровська Г. Особливості стресостійкості та вибір копінг-стратегій старшими підлітками. *Вісник Львівського університету. Серія: Психологічні науки*. 2022. Вип. 12. С. 68–78.
10. Кривошей К. Ю., Бужинська С. М., Міхалець І. В. Копінг-стратегії особистості як чинники стресостійкості в людей дорослого віку під час війни. *Габітус* : наук. журн. 2023. Вип. 51. С. 153–157.
11. Харко О. С. Практичні рекомендації дотримання психологічних умов формування стресостійкості студентів ЗВО в навчальному

процесі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Психологія»*. 2022. № 14 (січень). С. 46–56.

12. Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій : психологічний практикум / Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер, К. В. Терещенко, В. І. Лагодзінська та ін. ; за ред. Л. М. Карамушки. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 76 с.

13. Стресостійкість : навчальний посібник / Н. М. Бардин, Ю. Ц. Жидецький, Ю. І. Кіржецький та ін. ; за ред. Я. М. Когути. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 204 с.

14. Кресан О. Д., Смольянінова С. В., Кресан Т. Д. Психологічні аспекти навчання студентів ВНЗ у ситуації надзвичайного стану. *Габітус. Науковий журнал з соціології та психології*. 2023. № 45. С. 64–68. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2023/45-2023/10.pdf> (дата звернення: 05.05.2025).

References

1. Lazarus, R., & Folkman, S. (1984), *Stress, Appraisal, and Coping*, Springer, New York.

2. Endler, N. S., Parker, J. D. A. (1990), "Multidimensional Assessment of Coping: A Critical Evaluation", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 58 (5), pp. 844–854.

3. The Praeger handbook on stress and coping (2007), A. Monat, R. S. Lazarus, and G. Reevy (Ed.), Praeger, Westport, Volume 2, Connecticut, London.

4. Dubchak, H. M. (2018), "Analysis of coping behavior strategies of modern students", *Actual Problems of Psychology : Collection of Scientific Papers of the H.S. Kostiuk Institute of Psychology, NAPS of Ukraine. Series V: Psychophysiology, Psychology of Labor. Experimental Psychology*, № 18, pp. 55–63.

5. Kireieva, Z. O. and Turlakov, I. D. (2024), "The relationship between resilience and coping strategies of individuals during the war", *Scientific Perspectives: Psychology Series*, № 2, pp. 1321–1332.

6. Cherkashyn, A. (2021), "Stress resistance and coping behavior strategies of students during the educational process in higher education institutions", *Theory and Practice of Managing Social Systems*, № 1, pp. 98–107, available at: <http://tipus.khpi.edu.ua/article/view/228884> (accessed 5 May 2025).

7. Kresan, O. D. (2025), "General understanding of personal stress resistance and its structure", *Scientific Notes of Vernadsky Taurida National University, Psychology Series*, № 36 (75), pp. 6–11.

8. Giordano, F., Lipscomb, S., Jefferies, P., Kwon, K.-A. and Giammarchi, M. (2024), "Resilience processes among Ukrainian youth preparing to build resilience with peers during the Ukraine-Russia war", *Frontiers in Psychology: Developmental Psychology*, № 15, available at: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2024.1331886/full> (accessed 5 May 2025).

9. Kormylo, O., Chip, R. and Honcharovska, H. (2022), "Peculiarities of stress resistance and the choice of coping strategies by older adolescents", *Visnyk of Lviv University. Series: Psychological Sciences*, № 12, pp. 68–78.

10. Kryvoshei, K. Yu., Buzhynska, S. M. and Mikhalets, I. V. (2023), "Personality coping strategies as factors of stress resistance in adults during wartime", *Habitus: Scientific Journal*, № 51, pp. 153–157, DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.51.25> (accessed 5 May 2025).

11. Kharko, O. S. (2022), "Practical recommendations for adhering to psychological conditions for the development of stress resistance in university students during the educational process", *Scientific Notes of the National University "Ostroh Academy", Series "Psychology"*, № 14 (January), pp. 46–56.

12. Karamushka, L. M., Kredentser, O. V., Tereshchenko, K. V., Lahodzinska, V. I., et al. (2023), *Methods for researching mental health and well-being of organizational personnel: psychological practicum*, Edited by L. M. Karamushka, H. S. Kostiuk Institute of Psychology, NAPS of Ukraine, Kyiv.

13. Bardyn, N. M., Zhydetskyi, Yu. Ts., Kirzhetskyi, Yu. I. et al. (2021), *Stress resistance : a textbook*, Edited by Ya. M. Kohut, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv.

14. Kresan, O. D., Smolianinova, S. V. and Kresan, T. D. (2023), "Psychological aspects of teaching university students in emergency situations", *Habitus: Scientific Journal of Sociology and Psychology*, № 45, pp. 64–68, available at: <http://habitus.od.ua/journals/2023/45-2023/10.pdf> (accessed 5 May 2025).

УДК 378.016:821(477-87)

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.084

«МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ У ЗВО»: ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКЛАДАННЯ ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ

Лілік Ольга Олександрівна,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри української мови,
літератури та журналістики,

Національний університет «Чернігівський колегіум»

імені Т. Г. Шевченка

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53,

e-mail: lilik8383@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-5187-1944

Researcher ID: GQB-0015-2022

Scopus: 5885-4885-100

У статті схарактеризовано практичні аспекти викладання освітньої компоненти «Методика викладання зарубіжної літератури у ЗВО» для майбутніх викладачів зарубіжної літератури в процесі їхньої професійної підготовки в закладах вищої освіти. Визначено місце цієї навчальної дисципліни в професійній підготовці майбутніх викладачів зарубіжної літератури. Закцентовано, що «Методика викладання зарубіжної літератури у ЗВО» є обов'язковим освітнім компонентом циклу професійної підготовки ОПП Середня освіта (Англійська мова і зарубіжна література). Її особливістю є практичний характер, що зумовлений тісним взаємозв'язком цієї навчальної дисципліни з виробничою (педагогічною) практикою в закладах вищої освіти. Констатовано, що особливого значення в процесі викладання цієї освітньої компоненти набувають практичні й лабораторні заняття, що дають змогу проаналізувати теоретичні положення та сформувати вміння й навички їхнього застосування в процесі виконання завдань професійного спрямування. Наведено приклади завдань, які майбутні викладачі зарубіжної літератури мають виконувати в контексті практичних занять, що зокрема передбачають підготовку магістрантами фрагментів лекцій, планів практичних занять, завдань для самостійної й науково-дослідницької роботи тощо.

Наголошено на важливості самостійної роботи здобувачів і наведено приклади завдань для позааудиторної роботи магістрантів. Подано перелік онлайн-курсів на сучасних українських освітніх платформах, результати опанування яких можуть бути зараховані в межах неформальної освіти. Схарактеризовано особливості проведення поточного й підсумкового контролю з навчальної дисципліни в умовах змішаного навчання.

Доведено, що ефективність опанування освітньої компоненти «Методика викладання зарубіжної літератури у ЗВО» безпосередньо пов'язана

з майстерністю викладача, його готовністю до аналізу й коригування навчальних матеріалів, підготовлених магістрантами, вмінням створити доброзичливу й креативну атмосферу на практичних і лабораторних заняттях та заохотити їх до професійного розвитку.

Ключові слова: методика викладання зарубіжної літератури, майбутні викладачі зарубіжної літератури, здобувачі вищої освіти, освітня компонента, практичні заняття, лабораторне заняття, магістратура.

"METHODOLOGY OF TEACHING FOREIGN LITERATURE IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS": PRACTICAL ASPECTS OF TEACHING THE EDUCATIONAL COMPONENT

Lilik Olha, Doctor of Pedagogical Sciences,

Associate Professor,

Professor at the Department of Ukrainian Language,

Literature and Journalism,

T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»

(53 Hetmana Polubotka Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: lilik8383@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-5187-1944

Researcher ID: GQB-0015-2022

Scopus: 5885-4885-100

The author of this article describes the practical aspects of teaching the educational component "Methodology of Teaching Foreign Literature in higher educational institutions" for future teachers of foreign literature in the process of their professional training in higher education institutions. The place of this academic discipline in the professional training of future teachers of foreign literature is determined. It is emphasized that "Methodology of Teaching Foreign Literature in higher educational institutions" is a mandatory educational component of the professional training cycle of the Secondary Education (English Language and Foreign Literature). Its feature is its practical nature, which is due to the close relationship of this academic discipline with production (pedagogical) practice in higher education institutions. It is stated that practical and laboratory classes are of particular importance in the process of teaching this educational component, which allow analyzing theoretical provisions and forming skills and abilities for their application in the process of solving practical tasks. Examples of tasks that future teachers of foreign literature should perform in the context of practical classes are given, which in particular involve the preparation by undergraduates of fragments of lectures, plans of practical classes, tasks for independent and research work, etc.

The importance of independent work of applicants is emphasized and examples of tasks for extracurricular work of undergraduates are given. A list of online courses on modern Ukrainian educational platforms is given, the results of mas-

tering which can be credited within the framework of non-formal education. The features of conducting current and final control in the academic discipline in conditions of blended learning are characterized.

It has been proven that the effectiveness of mastering this educational component is directly related to the teacher's skill, his willingness to analyze and correct educational materials prepared by master's students, the ability to create a friendly and creative atmosphere in practical and laboratory classes and encourage them to professional development.

Key words: *methodology of teaching foreign literature, future teachers of foreign literature, higher education students, educational component, practical classes, laboratory class, master's degree.*

Постановка проблеми в загальному вигляді. У контексті глобальних викликів сьогодення всі зусилля світової спільноти спрямовані на розв'язання цілого спектра загальнопланетарних проблем і досягнення цілей сталого розвитку, що були зафіксовані в резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 25 вересня 2015 року №70/1 [1212], а потім адаптовані до українських реалій в Указі Президента України від 30 вересня 2019 року № 722 [8]. З-поміж зазначених цілей особливої значущості набуває мета четверта – якісна освіта, оскільки саме вона є запорукою формування активних, свідомих громадян, компетентних фахівців, що сприятимуть розвитку різноманітних сфер життєдіяльності соціуму й людства загалом.

Досягненню цієї мети безпосередньо сприяють учителі й викладачі, оскільки саме вони причетні до справи виховання майбутніх поколінь. Насамперед це стосується учителів і викладачів зарубіжної літератури, оскільки саме ця навчальна дисципліна в закладах середньої і вищої освіти сприяє залученню здобувачів освіти «до найкращих досягнень світової літератури, навчає професійно сприймати літературні явища, розуміти й розкривати специфіку естетичних проблем та образного мислення в різні історико-культурні періоди, розвиває мислення й мовлення, творчі якості майбутніх учителів-філологів, формує світоглядні й моральні переконання, навички самостійної пізнавальної діяльності, виховує естетичні смаки й читацьку культуру, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності майбутніх фахівців на ринку праці [2]. Відповідно, майбутніх учителів і викладачів зарубіжної літе-

ратури необхідно цілеспрямовано готувати до викладання цієї навчальної дисципліни в закладах середньої і вищої освіти. Саме тому особливого значення набуває освітня компонента «Методика викладання зарубіжної літератури в ЗВО», яка, згідно з освітньо-професійною програмою А4 Середня освіта (Англійська мова і зарубіжна література) [6], опановується магістрантами в другому семестрі і передуює проходженню ними виробничої практики в закладах вищої освіти.

Аналіз наукових публікацій із зазначеної теми дав підстави для висновку, що на сьогодні фактично відсутні наукові публікації, присвячені особливостям викладання освітньої компоненти «Методика викладання зарубіжної літератури у ЗВО»: упорядники робочих програм і силабусів із цієї навчальної дисципліни в переліку літератури пропонують або ж дослідження з методики навчання зарубіжної літератури в закладах загальної середньої освіти, або ж наукові публікації з педагогіки вищої школи. З-поміж поодиноких статей, присвячених порушеній проблемі, варто згадати дослідження С. Зубенко, Т. Михайлової, В. Пряницької [2], а також А. Усатого, О. Башманівського, К. Яриновської [11]. Дотично, у контексті дослідження інших проблем, ми зверталися до цього питання в деяких попередніх публікаціях [3; 4]. Проте маємо констатувати, що наразі в методиці вищої освіти ця проблема залишається нерозв'язаною.

Мета статті – схарактеризувати практичні аспекти викладання освітньої компоненти «Методика викладання зарубіжної літератури у ЗВО» для майбутніх викладачів зарубіжної літератури в процесі їхньої професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до робочої програми цієї навчальної дисципліни [5, с. 3], метою освітньої компоненти «Методика викладання зарубіжної літератури в ЗВО» є створення умов для підготовки магістранта-філолога до практичної професійної діяльності на посаді викладача літературознавчих дисциплін та методики навчання зарубіжної літератури в закладах вищої освіти, розвитку методичної компетентності магістранта як організатора процесу навчання студентів – майбутніх учителів зарубіжної літерату-

ри – в інноваційному освітньому просторі, актуалізації потреби постійному в професійному саморозвитку, формування готовності реалізувати свої професійні потреби в умовах різнопланових соціальних викликів.

Оскільки «Методика викладання зарубіжної літератури в ЗВО» є практико орієнтованою дисципліною, то особливу роль у її викладанні відіграють практичні й лабораторні заняття. Ортинський В. зазначає, що практичне заняття (від лат. *practicos* – діяльний) – це форма навчальної діяльності студентів у закладі вищої освіти, що передбачає аналіз теоретичних положень навчальної дисципліни та формування належних умінь і навичок їхнього застосування в процесі виконання навчальних завдань практичного спрямування [10, с. 232]. Дослідники наголошують, що дидактичними завданнями практичних занять загалом є поглиблення й закріплення знань, здобутих на лекціях і в процесі самостійної роботи; формування й поглиблення навичок планування, аналізу та узагальнення, пошуку нової інформації, а також удосконалення навичок користування та керівництва нею [1, с. 71].

Наголосимо, що в загальній структурі практичного заняття виділяють такі етапи: проведення попереднього контролю знань, умінь і навичок студентів, виконання практичних завдань з їх обговоренням, постановка загальної проблеми викладачем та її обговорення за участю студентів, виконання контрольних завдань, їх перевірка й оцінювання [10]. На основі аналізу наукових публікацій із педагогіки й методики можемо визначити такі етапи у проведенні практичних занять із досліджуваної освітньої компоненти.

1. Організаційна частина, яка передбачає перевірку готовності здобувачів вищої освіти до заняття; попередній контроль їхніх знань й умінь; повідомлення мети та завдань заняття; постановка загальної проблеми і її обговорення суб'єктами освітнього процесу.

2. Мотивація навчально-пізнавальної діяльності студентів – розпочинається з обговорення ролі та місця теми заняття в змісті навчальної дисципліни; інформування здобувачів про систему практичних умінь і навичок, якими вони мають оволо-

діти у процесі виконання навчальних завдань репродуктивного та творчого характеру; стимулювання активності учасників заняття перспективами професійно-педагогічної діяльності.

3. Підготовчий етап виконання практичних завдань – передбачає розподіл фронтальних, групових або індивідуальних практичних завдань (якщо вони не були надіслані попередньо, в контексті випереджального навчання); роз'яснення вимог щодо кінцевого результату.

4. Самостійна робота здобувачів вищої освіти з виконання практичних завдань під керівництвом викладача – передбачає виконання системи завдань із розроблення фрагментів навчальних занять чи системи певних завдань, демонстрування викладачем власних прикладів чи напрацювань інших здобувачів. Якщо ж студенти отримали завдання заздалегідь і попередньо виконали їх удома, то на занятті безпосередньо вони демонструють результати своєї роботи, їх обговорюють.

5. Підсумкова частина – аналіз практичного заняття й оцінювання його результатів.

Варто наголосити, що ефективність проведення практичних занять із методики викладання зарубіжної літератури в ЗВО безпосередньо залежить від навчально-методичного забезпечення освітнього процесу, а також майстерного керівництва з боку викладача.

Серед різноманітних форм організації освітнього процесу в закладах вищої освіти України важливе місце належить лабораторним роботам, через які здійснюється дотримання одного з провідних принципів дидактики – принципу зв'язку теорії з практикою. Лабораторне заняття (від лат. labor – праця) – форма навчальної діяльності студентів у закладі вищої освіти, яка передбачає організацію та проведення різноманітних експериментів (дослідів) із метою практичного підтвердження теоретичних положень певної навчальної дисципліни [10, с. 234]. Лабораторні заняття з методики викладання зарубіжної літератури в закладах вищої освіти мають другорядне значення та спрямовані переважно на індивідуальне або колективне опанування теоретичного матеріалу й самостійне виконання певних завдань.

У процесі лабораторних занять у майбутніх учителів зарубіжної літератури формується інтерес і ціннісне ставлення до літературної творчості зокрема, а також до культурної спадщини людства загалом, активізується інтерес до подальшої професійно-педагогічної діяльності. Варто зазначити, що лабораторні заняття з методики викладання зарубіжної літератури можуть проходити у форматі практикумів, рольових й імітаційних ігор або можуть передбачати відвідування навчального заняття викладача з його подальшим аналізом. Потрібно наголосити, що якість проведення лабораторних робіт залежить від попередньої підготовки викладачів, тобто розроблення чітких інструкцій і рекомендацій, які містять опис послідовності виконання лабораторної роботи; теоретичні відомості у вигляді анотованих інформаційно-навчальних матеріалів; звітні форми отриманих результатів; список основних і додаткових літературних джерел.

Схарактеризуємо деякі завдання для практичних і лабораторних занять, що були запропоновані магістрантам філологічного факультету Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка – майбутнім викладачам зарубіжної літератури.

Одне з перших практичних занять зазвичай буває присвячене лекції як формі організації освітнього процесу в контексті університетського курсу історії зарубіжної літератури. Заняття розпочинається з обговорення теоретичного матеріалу, що був висвітлений викладачем під час лекції, після чого студенти репрезентують попередньо підготовлені плани-конспекти лекції з історико-літературної теми (на вибір здобувача освіти) й моделюють процес висвітлення першого питання, виконуючи роль лектора. Інші здобувачі виконують роль студентів-слухачів, а викладач – роль спостерігача. Після цього відбувається обговорення, у якому беруть участь інші магістранти й викладач. Необхідність виконання такого завдання зумовлена тим, що під час виробничої практики в закладах вищої освіти магістранти можуть залучатися до читання фрагментів лекцій.

Друге практичне заняття варто присвятити практичним, семінарським і лабораторним заняттям у межах літературозна-

вчих курсів у ЗВО. Як і під час попереднього спочатку актуалізуються теоретичні знання за цією темою, з'ясувати відмінності в організації і проведенні цих форм навчання, а потім магістранти демонструють розроблені ними плани практичного заняття з історико-літературної теми (на вибір здобувача освіти). Це заняття є важливим, оскільки викладач історії зарубіжної літератури має вміти розробляти навчально-методичне забезпечення для своїх навчальних дисциплін, зокрема і плани практичних занять.

Наступне практичне заняття зазвичай присвячене самостійній роботі студентів з історико-літературних дисциплін. Магістранти мали актуалізувати теоретичні знання з цього питання, а потім за обраним змістовим модулем із курсу «Історія зарубіжної літератури» (період і курс на вибір здобувача освіти) запропонувати перелік завдань для самостійної роботи студентів. Свої ідеї здобувачі презентували під час заняття, пропонуючи для виконання як традиційні, так і інноваційні завдання. Наведемо кілька прикладів таких завдань, що були запропоновані магістрантами філологічного факультету під час опанування освітньої компоненти «Методика викладання зарубіжної літератури у ЗВО»:

1. Підготувати усну чи візуальну презентацію на одну з тем: «Філософія пригоди у прозі Р. Л. Стівенсона», «Образ джунглів як цивілізаційна межа: досвід Дж. Конрада і Р. Кіплінга», «Герої неоромантизму: дитина, мандрівник, вигнанець», «Кіплінг як письменник імперії: романтика і пропаганда».

2. Опрацювати одну наукову статтю з поданої викладачем добірки (або самостійно знайдену) і написати короткий огляд (0,5–1 стор.) з виокремленням основних тез, незгод/коментарів.

3. Письмова рефлексія: у формі невеликого есе (1 стор.) розкрити, чим приваблює або викликає спротив неоромантичний герой.

Оскільки однією із професійних функцій викладача є залучення студентів до науково-дослідницької роботи, зокрема керівництво курсовими роботами, а також допомога здобувачам освіти в оформленні тез доповідей, то під час четвертого

практичного заняття ми зазвичай розглядаємо особливості методичного супроводу науково-дослідницької роботи студентів з історико-літературних дисциплін. Передусім магістранти мали обговорити теоретичні аспекти питання (на основі лекційного матеріалу), а потім сформулювати 5 тем курсових робіт для студентів-філологів із літературознавчих дисциплін. До двох із запропонованих тем вони мали запропонувати плани курсових робіт. Безпосередньо під час заняття вони презентували свої роботи, а інші здобувачі вищої освіти й викладачі ставили запитання й давали поради щодо вдосконалення виконаної роботи або альтернативних її варіантів.

П'яте практичне заняття було присвячене сучасним методам аналізу літературного твору на заняттях із літературознавчих дисциплін у ЗВО. Зокрема магістранти мали характеризувати науково-дослідницькі методи, їхню специфіку та наукову доцільність (на вибір магістрантів було запропоновано історико-генетичний, історико-функціональний, типологічний, компаративний, біографічний, системний, ритуально-міфологічний методи). Майбутні викладачі мали характеризувати їхні теоретичні засади й продемонструвати особливості їх застосування на прикладах конкретного літературного матеріалу. Окрім того, вони мали розглянути основні методи аналізу літературного твору: визначити особливості й скласти алгоритм аналізу літературного твору за певним методом (на прикладах з прочитаних та вивчених творів). Для розгляду було їм запропоновано поетологічний, міфопоетичний, архетиповий, мотивний, хронотопічний, історико-соціальний, культурологічний, історико-біографічний, порівняльний, інтертекстуальний тощо.

Тема шостого практичного заняття була пов'язана з розробленням вибіркового освітніх компонентів із літературознавчих дисциплін. Важливість цієї теми передусім зумовлена практичною необхідністю сформувати в майбутніх викладачів уявлення про місце вибіркового навчальних дисциплін у формуванні індивідуальної освітньої траєкторії майбутніх учителів зарубіжної літератури, а також реформаційними процесами в середній освіті, впровадженням профільного навчання в старшій

школі, де вчителі теж мають розробляти вибіркові навчальні курси, відповідно до профілю, за яким навчаються старшокласники.

Готуючись до цього практичного, магістранти мали наперед ознайомитися із презентаціями й анотаціями вибірових освітніх компонентів, що розміщені на гуглдіску кафедри на сайті філологічного факультету Національного університету «Чернігівський колегіум», а також із університетським положенням про вибіркові освітні компоненти. На цій основі вони мають запропонувати власний вибірковий компонент літературознавчого спрямування для студентів-бакалаврів А4 Середня освіта. Англійська мова і зарубіжна література. Він може відображати власні наукові інтереси магістранта чи сферу його життєвих інтересів, пов'язаних із літературою, або ж майбутній викладач може створити свій власний курс на основі вивчення досвіду науково-педагогічних працівників інших закладів вищої освіти України. Під час аудиторного заняття здобувачі презентують анотації і презентації до тієї вибіркової навчальної дисципліни, яку б вони запропонували студентам бакалаврату. Досвід викладання освітньої компоненти «Методика викладання зарубіжної літератури у ЗВО» засвідчує, що магістранти зазвичай виявляють креативність, пропонуючи для вивчення такі курси, як «Жанр антиутопії у світовій літературі ХХ–ХХІ століть», «Література постмодернізму у світовому й національному контекстах», «Науковий аналіз літературного твору» тощо.

Під час останнього практичного заняття магістранти мали розглянути тему, пов'язану з новітніми педагогічними технологіями викладання зарубіжної літератури у ЗВО, зокрема для розгляду їм було запропоновано такі аспекти: діалог культур як методологія та форма сучасної літературознавчої освіти; інтерактивні методи на заняттях із літературознавчих дисциплін; віртуальні та дистанційні форми у викладанні історії зарубіжної літератури; роль методу проєктів у літературознавчій освіті у ЗВО; відео-, аудіопрезентація в системі літературної освіти в закладах вищої освіти; ейдетика: вивчення літератури за опорними схемами та образними асоціаціями; інтегративні методи у процесі вивчення навчальних дисциплін гуманітар-

ного циклу. Магістранти мали не лише стисло схарактеризувати сутність певної методичної проблеми, а й запропонувати шляхи реалізації на практиці обраного методу чи технології навчання.

Окрім аудиторних занять, у робочій програмі з методики викладання зарубіжної літератури в закладі вищої освіти передбачено виконання самостійної роботи й індивідуального навчально-дослідницького завдання. Зокрема в контексті самостійної роботи здобувачі вищої освіти могли виконати такі завдання: ознайомитися зі змістом основних документів, що регулюють діяльність ЗВО в Україні, а також із університетськими положеннями; написати есе «Мої зауваження щодо організації системи професійно орієнтованої підготовки майбутнього учителя-словесника» [5].

З-поміж індивідуальних навчально-дослідницьких завдань, на нашу думку, цікавими й актуальним є такі [5]: провести анкетування з виявлення ставлення студентів 1–2 курсів бакалаврату філологічного факультету до можливої реалізації себе як вчителя зарубіжної літератури та проінтерпретувати її результати; укласти бібліографію до теми лекції історико-літературного спрямування (дисципліна, курс – за вибором магістранта); відвідати аудиторні заняття викладачів кафедри (лекції, практичні, семінарські) за певною проблематикою, підготувати власний проєкт за темою заняття; укласти власну індивідуальну програму професійно орієнтованої підготовки з певної літературознавчої дисципліни (дисципліна, курс – за вибором магістранта); сконструювати систему навчальних/творчих завдань для студентів певної групи (дисципліна, курс – за вибором магістранта).

На нашу думку, важливим є залучення магістрантів до неформальної освіти. Відповідно, у робочій програмі з освітньої компоненти «Методика викладання зарубіжної літератури у ЗВО» [5] наведено перелік онлайн-курсів із критичного і логічного мислення, підтриманих Міністерством освіти України, пройшовши які й надавши підтвердження магістрант може отримати десять балів у межах самостійної роботи. Варто зауважити, що магістрант міг обрати й будь-який інший курс і погодити його проходження з викладачем. Серед реко-

мендованих онлайн-курсів особливою популярністю серед майбутніх викладачів зарубіжної літератури користуються такі: «Наука повсякденного мислення», «Критичне мислення для освітян», «Основні інструменти критичного мислення», «Онлайн-курс з медіаграмотності», «Хейт під час пандемії», «Академічна доброчесність. Онлайн-курс для вчителів основної школи» [5]. Магістрант може отримати бали за самостійну роботу (до 10 балів) за участь у науковій конференції методичного спрямування чи навчально-методичному семінарі, проте попередньо тему він має погодити з викладачем.

Варто зауважити, що поточний контроль із досліджуваної освітньої компоненти реалізується методами фронтального й індивідуального опитування, перевірки підготовлених планів-конспектів, тестування. Підсумковий контроль здійснюється у формі екзамену, який є обов'язковим для всіх здобувачів вищої освіти. За відповідь на екзамені студент може отримати максимально 25 балів [7]. Об'єктами оцінювання є теоретичні знання з методики викладання зарубіжної літератури, вміння їх застосовувати на практиці в роботі викладача. Під час змішаного (дистанційного) навчання поточний контроль має такі особливості: здійснюється шляхом тестування за допомогою онлайн-платформ Zoom, Kahoot. Підсумковий контроль під час дистанційної заліково-екзаменаційної сесії проводиться згідно з положенням НУЧК і передбачає відповідь на запитання білета онлайн на платформі Zoom, GoogleMeet, виконання практичного завдання в GoogleClass [4].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, освітня компонента «Методика викладання зарубіжної літератури у ЗВО» є обов'язковим освітнім компонентом циклу професійної підготовки ОПП Середня освіта (Англійська мова і зарубіжна література). Її особливістю є практичний характер, що зумовлений тісним взаємозв'язком із виробничою практикою у закладах вищої освіти. Особливого значення в процесі викладання цієї освітньої компоненти набувають практичні й лабораторні заняття, що передбачають підготовку магістрантами фрагментів лекцій, планів практичних занять, завдань для самостійної й науково-дослідницької роботи тощо. Важ-

ливими для опанування цієї освітньої компоненти є самостійна робота магістрантів та неформальна освіта. Ефективність опанування цієї освітньої компоненти безпосередньо пов'язана з майстерністю викладача, його готовністю до аналізу й коригування матеріалів, підготовлених магістрантами, умінням створити доброзичливу й креативну атмосферу на заняттях і заохотити їх до професійного розвитку.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у більш ґрунтовному дослідженні методичного інструментарію для ефективного опанування майбутніми викладачами зарубіжної літератури освітньої компоненти «Методика викладання зарубіжної літератури у ЗВО».

Список використаних джерел

1. Галузинський В., Євтух М. Основи педагогіки і психології вищої школи в Україні : навч. посіб. Київ : ІНТЕЛ, 1995. 168 с.
2. Зубенко С., Михайлова Т., Пряницька В. Актуальні проблеми викладання зарубіжної літератури у вищій школі. URL: http://www.apfn-journal.in.ua/archive/41_2021/part_1/43.pdf (дата звернення: 14.04.2025).
3. Лілік О. О., Сазонова О. В. Планування, організація й реалізація освітньої діяльності з підготовки магістрів (учителів української мови і літератури). *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*. 2023. Вип. 21 (177). С. 162–168.
4. Лілік О. Контроль освітніх досягнень здобувачів у процесі професійної підготовки майбутніх учителів української мови й літератури в магістратурі. *Дидактика*. 2023. Вип. 6–7. С. 21–28.
5. Лілік О. О. Методика викладання зарубіжної літератури у ЗВО : робоча програма. Чернігів, 2024. 12 с.
6. Освітньо-професійна програма А4 Середня освіта (Англійська мова і зарубіжна література). Рівень вищої освіти – другий (магістерський) / Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. URL: <https://philology.chnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/11/Освітньо-професійна-програма.pdf> (дата звернення: 02.08.2024).
7. Положення про організацію освітнього процесу в Національному університеті «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. URL: <https://drive.google.com/file/d/1trqn0NG5l79caOb5mOe94RZJMt6WmpVf/view> (дата звернення: 02.08.2024).

8. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825> (дата звернення: 15.10.2024).

9. Вибіркові компоненти. Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. URL: <https://philology.chnpu.edu.ua/news/disciplines> (дата звернення: 02.08.2024).

10. Ортинський В. Л. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2009. 472 с.

11. Усатий А., Башманівський О., Яриновська К. Викладання української та зарубіжної літератури у ЗВО: виклики сучасності, платформи та застосунки для навчання, методи й прийоми. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. 2023. Вип. 114. С. 145–157.

12. United Nations. The Sustainable Development Goals. 2015. Retrived from: <http://surl.li/jpltl>.

References

1. Galuzynskiy, V., Yevtukh, M. (1995), *Fundamentals of Pedagogy and Psychology of Higher Education in Ukraine* : textbook, INTEL, Kyiv.

2. Zubenko, S., Mykhaylova, T., Pryanitska, V. (2021), *Actual Problems of Teaching Foreign Literature in Higher Education*, available at: <https://philology.chnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2024/11/Освітньо-професійна-програма.pdf> (accessed 02.04.2025).

3. Lilik, O. O., Sazonova, O. V. (2023), "Planning, Organization and Implementation of Educational Activities for the Training of Masters (Teachers of the Ukrainian Language and Literature)", *Bulletin of T.H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»*, Issue 21 (177), pp. 162–168.

4. Lilik, O. (2023), "Control of educational achievements of applicants in the process of professional training of future teachers of the Ukrainian language and literature in the master's degree", *Didactics*, Issue 6–7, pp. 21–28.

5. Lilik, O. O. (2024), *Methodology of teaching foreign literature in higher education institutions : working program*, Chernihiv.

6. Educational and professional program A4 Secondary education (English language and foreign literature), Level of higher education – second (master's), T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», available at: https://drive.google.com/file/d/16jXotJ7SM1_u_e_Zq5z_S-QNXWVBriol/view (accessed: 02.04.2025).

7. Regulations on the organization of the educational process at T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», available

at: <https://drive.google.com/file/d/1trqn0NG5l79caOb5mOe94RZJMt6WmpVf/view> (accessed 10.01.2025).

8. On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period up to 2030 : Decree of the President of Ukraine (2029), dated September, 30, № 722, available at: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825> (accessed 10.01.2025).

9. Elective components, T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium», available at: <https://philology.chnpu.edu.ua/news/disciplines> (accessed 08.02.2024).

10. Ortynskyi, V. L. (2009), *Pedagogy of higher education : a textbook*, Center for Educational Literature, Kyiv.

11. Usatyi, A., Bashmanivskyi, O., Yarynovska, K. (2023), "Teaching Ukrainian and foreign literature in higher education institutions: contemporary challenges, platforms and applications for teaching, methods and techniques", *Bulletin of the Ivan Franko State University of Zhytomyr. Pedagogical Sciences*, Issue 114, pp. 145–157.

12. United Nations (2015), *The Sustainable Development Goals*, available at: <http://surl.li/jpltl> (accessed 08.02.2024).

УДК 378.032

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.099

ЗАСТОСУВАННЯ КОЛАБОРАТИВНОГО НАВЧАННЯ У ФОРМУВАННІ ЦІННІСНОГО СВІТОГЛЯДУ БАКАЛАВРІВ У ВИЩОМУ ВІЙСЬКОВОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Мірошніченко Валентина Іванівна,

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри педагогіки,

Національний університет біоресурсів

і природокористування України

(03041, Україна, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15,

e-mail: mvi_2016@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-3931-0888

Scopus-Author: 5721-6203-313;

Аніщенко Вікторія Олександрівна,

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри педагогіки та професійної етики,

Пенітенціарна академія України

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: oceansoulvik111@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-5062-3789

ResearcherID: AAC-5442-2021

Scopus-Author: 5720-8032-016

Стаття присвячена обґрунтуванню доцільності застосування колаборативного навчання у формуванні ціннісного світогляду бакалаврів у вищому військовому навчальному закладі.

Формування ціннісного світогляду бакалаврів у вищому військовому навчальному закладі розглядається авторками як цілісна, системно організована сукупність уявлень, переконань і символічних образів, що забезпечують інтегроване сприйняття навколишньої дійсності, усвідомлення власної ролі й призначення в ній.

До чинників формування ціннісного світогляду бакалаврів у вищому військовому навчальному закладі авторками віднесено такі: соціально-політичні; освітньо-виховні, професійно-військові, психолого-педагогічні, інформаційно-комунікаційні.

Звернено увагу на такі методи проведення занять у контексті колаборативного навчання: візуалізації, обговорення, практичні вправи, проведення круглих столів-семінарів після самостійного вивчення матеріалів з різних джерел. Найбільш ефективними формами колаборативного навчання у формуванні ціннісного світогляду бакалаврів у вищому військовому навчальному закладі авторки називають: стажування в підрозділах, дискусії, конкурси, тематич-

ні вечори, тренінги, зустрічі з досвідченими офіцерами, виконання практичних групових вправ, а також виконання групових наукових проєктів.

Надано рекомендації щодо застосування колаборативного навчання у формуванні ціннісного світогляду бакалаврів у вищому військовому навчальному закладі: використовувати методи прямого та опосередкованого впливу; використовувати під час проведення занять інформаційно-комунікаційні технології, зокрема відеоконференції з використанням додатка Zoom, що дозволить залучати для роз'яснення матеріалу в дистанційному режимі фахівців-істориків, учасників бойових дій та інших фахівців; під час інформування здійснювати доведення і роз'яснення вимог законодавства України з прикордонних питань; проводити інформування майбутніх офіцерів про позитивні приклади та негативні випадки в діях особового складу під час виконання професійних завдань; розвивати військове лідерство у системі морально-психологічного забезпечення; здійснювати профорієнтаційну роботу; проводити культурологічну роботу та пропагувати здоровий спосіб життя.

До переваг цього підходу авторки відносять можливість ґрунтовнішого засвоєння й глибшого розуміння навчального матеріалу; розвиток навичок професійної комунікації та ефективної взаємодії; зростання мотивації й зацікавленості в навчанні; стимулювання критичного мислення та креативності; формування компетентностей, необхідних для роботи в команді у професійній діяльності і формування навичок керування підпорядкованим особовим складом.

Ключові слова: вищий військовий навчальний заклад, бакалаври, колаборативне навчання, формування ціннісного світогляду, ціннісні орієнтації.

APPLICATION OF COLLABORATIVE LEARNING IN THE FORMATION OF BACHELORS' VALUE WORLDVIEW IN A HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTION

Miroshnichenko Valentyna, Doctor of Pedagogy, Professor,
Professor of the Pedagogy Department
*National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
(Defense Gurus Sstreet, 15, Kyiv, 03041, Ukraine
e-mail: mvi_2016@ukr.net)*

ORCID: 0000-0002-3931-0888

Scopus-Author: 5721-6203-313;

Anishchenko Viktoriia,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Pedagogy and Professional ethics,
*Penitentiary Academy of Ukraine
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: oceansoulvik111@gmail.com)*

ORCID: 0000-0002-5062-3789

ResearcherID: AAC-5442-2021

Scopus-Author: 5720-8032-016

This article focuses on the justification for using collaborative learning to help shape the value-based worldview of bachelor's students in a higher military educational institution.

The authors view the formation of a bachelor's value-based worldview in such an institution as a comprehensive and systematically organized collection of beliefs, representations, and symbolic images. This collection promotes a unified perception of reality and fosters an understanding of one's role and purpose within it.

The authors identify the following factors in the formation of bachelors' value worldview in a higher military educational institution: socio-political, educational and instructional, professional-military, psychological-pedagogical, and information and communication factors.

The authors draw attention to the following methods of conducting classes in the context of collaborative learning: visualisations, discussions, practical exercises and round-table seminars following the independent study of materials from various sources. The most effective forms of collaborative learning for shaping the worldview of Bachelor's degree students at a higher military educational institution are internships in units, discussions, competitions, themed evenings, training sessions, meetings with experienced officers, practical group exercises and group research projects.

The authors provide recommendations for the use of collaborative learning in forming the value worldview of Bachelor's degree students at a higher military educational institution. These recommendations include using methods of direct and indirect influence, and using information and communication technologies during classes. In particular, video conferencing via the Zoom application can be used to involve historians, combatants, and other specialists in explaining the material remotely. The material should be proven and clarified during the teaching process.

The advantages of this approach include the possibility of more thorough assimilation and a deeper understanding of educational material, the development of professional communication and interaction skills, increased motivation and interest in learning, the stimulation of critical thinking and creativity, the formation of competencies necessary for teamwork in professional activities, and the development of skills in managing subordinate personnel.

Key words: *higher military educational institution, bachelor's degree, collaborative learning, formation of a value-based worldview, value orientations.*

Постановка проблеми. Ціннісний світогляд особистості є визначальним чинником, що забезпечує її здатність до об'єктивного осмислення власної поведінки та дій інших, до ефективної орієнтації в повсякденному житті, в професійному середовищі, а також до повноцінної професійної самореалізації. У цьому контексті набуває особливої значущості наукове осмислення механізмів та чинників формування ціннісного світогляду, оскільки саме він є основою для успішного життєвого самовизначення та подальшої інтеграції осо-

бистості в соціокультурний і професійний простір. Ціннісний світогляд бакалаврів у військовому навчальному закладі (далі – ВВНЗ) є системою уявлень, переконань, орієнтирів та цінностей, яка формується в майбутніх офіцерів в освітньому середовищі такого закладу.

Системоутворювальним фактором освітньої діяльності закладів вищої освіти є мета їх суспільного функціонування, що спрямовується на виховання особистості майбутніх фахівців. Соціально-ціннісним підґрунтям цього є цілеспрямоване формування ціннісного світогляду здобувачів освіти [1]. Оскільки навчання бакалаврів у ВВНЗ є їх свідомим життєвим вибором, відповідає їх моральним та фаховим ідеалам, актуалізується роль ціннісного світогляду у становленні особистості майбутнього офіцера, його морально-психологічній стійкості, готовності до виконання службових обов'язків, ухваленні відповідальних рішень. Водночас результати опитувань і спостережень свідчать, що рівень сформованості ціннісного світогляду курсантів не завжди відповідає очікуванням. Цей факт зумовив потребу в цілеспрямованому впливові на їх особистість із використанням інноваційних підходів. Одним із таких підходів є колаборативне навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні підходи до формування світогляду особистості висвітлюються в теоретичних і науково-дослідних працях багатьох учених, зокрема І. Беха, О. Кіяшка, Л. Овсянецької, М. Роганової, Т. Тхоржевської, Г. Шевченко, Н. Фунтікової та Р. Young. Спільною ідеєю цих підходів є розвиток світогляду особистості, вдосконалення його змісту, форм і методів.

Зокрема, Г. Кондрацька вважає, що методологічною основою вивчення процесу формування світогляду студентів у закладі вищої освіти є застосування описового методу для підкреслення значущості цього процесу в контексті професійної підготовки майбутніх фахівців [2]. Король Т. аналізує колаборативний підхід до навчання перекладу майбутніх філологів у вітчизняних ЗВО. Основними шляхами його реалізації авторка називає створення належних умов для застосування взаємоконтролю у процесі навчання перекладу як дієвого засобу

підвищення об'єктивності й інформативності оцінювання і контролю, а також використання перекладацького проєкту як засобу здійснення формувального й підсумкового видів контролю перекладацької компетентності [3].

Щодо колаборативного навчання, то технології з його використанням є предметом досліджень таких учених, як: Р. Джонсон, Д. Джонсон, С. Каган, Ш. Шаран, Ф. Тодд, С. Болі, Дж. Денн та Р. Хілц. Зокрема Д. Джонсон і Р. Джонсон визначили основні умови ефективної скооперованої діяльності, порівнюючи колаборативне навчання з індивідуальним та змагальним. Каган С. зосереджується на розробленні методів і структур такого навчання. Пометун О., Пироженко Л. та Сиротенко Г. розглядають колаборативне (кооперативне) навчання як форму групової роботи та як один із видів інтерактивних технологій.

Низка науковців і практиків формують свої ідеї з урахуванням міжнародного досвіду [4–6], досягнень цифрових технологій [7–8]. Як вагомий аспект розв'язання проблеми підготовки майбутніх фахівців до професійної взаємодії розглядає колаборативне навчання у вищому навчальному закладі С. Кожушко [9]. Заслуговує на увагу виокремлення авторкою психологічних механізмів колаборативної співпраці як психологічні механізми: групова ідентифікація, групова підтримка, посилення інтелектуальної активності і когнітивний дисонанс, зміна звичного соціального статусу і внутрішньої позиції, навчання в умовах складної групової динаміки.

Інтерес для нашого дослідження становлять дослідження, у яких йдеться про згаданий підхід у підготовці військових кадрів [10–14].

Однак питання теоретичного обґрунтування застосування колаборативного навчання у формуванні ціннісного світогляду бакалаврів у вищому військовому навчальному закладі потребує більш детального вивчення.

Метою статті є обґрунтування доцільності застосування колаборативного навчання у формуванні ціннісного світогляду бакалаврів у вищому військовому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Формування ціннісного світогляду бакалаврів у вищому військовому навчальному за-

кладі розглядається як цілісна, системно організована сукупність уявлень, переконань і символічних образів, що забезпечують інтегроване сприйняття навколишньої дійсності, усвідомлення власної ролі й призначення в ній. За визначенням І. Савицької, цей процес може виявлятися на послідовних рівнях особистісної зрілості – від емоційно-чуттєвого світовідчуття через більш усвідомлене світосприйняття до концептуального рівня світорозуміння [1].

Запропонований як теоретиками, так і практиками [1; 15] рівневий підхід передбачає поетапне формування в бакалаврів ціннісного світогляду: спочатку засвоєння базових знань, умінь і навичок (перший рівень), далі – опанування способів виконання аналітичних і світоглядних завдань, формування вміння обирати доцільні стратегії дій і самостійно їх конструювати (другий рівень), що своєю чергою сприяє розвитку самоосвітньої діяльності, усвідомленню власної фахової та світоглядної підготовленості до професійної діяльності, а також плануванню й удосконаленню цієї підготовки (третій рівень).

Світоглядна структура, згідно з рівневим підходом, поділяється на три основні компоненти: світовідчуття, світосприйняття та світорозуміння. Світовідчуття репрезентує первинний, чуттєво-емоційний рівень взаємодії особистості з дійсністю. Саме через нього здійснюється емоційна оцінка навколишнього середовища, що визначає загальний афективний вектор ставлення до життєвих явищ – позитивний або негативний. Переважання позитивного емоційного тону зумовлює формування оптимістичного світогляду, тоді як домінування негативних емоційних реакцій – песимістичного. У випадках, коли емоційні вияви мінімізовані, а оцінювання набуває рис виваженості, неупередженості та внутрішнього спокою, можна говорити про світоглядну зрілість і досвід у професійній діяльності.

Світосприйняття є вищим рівнем когнітивної діяльності особистості, який передбачає сприйняття світу як упорядкованої, структурованої і взаємопов'язаної системи. На цьому етапі світ інтегрується у внутрішню модель реальності, зумовлену попереднім досвідом, уявленнями, ціннісними орієнтирами

та прагненнями індивіда. Саме на цьому рівні відбувається конституювання життєвих ідеалів, які слугують основою для формування характерологічних рис, моральної позиції та вольового потенціалу бакалавра.

Світорозуміння як вищий рівень світоглядного осмислення дійсності передбачає системне, концептуальне осягнення сутності світу з урахуванням причинно-наслідкових зв'язків, закономірностей розвитку явищ і процесів як об'єктивної, так і суб'єктивної природи. Цей рівень характеризується здатністю до рефлексії, критичного мислення та наукового обґрунтування особистісної позиції бакалавра у професійному середовищі.

Дослідники звертають увагу на роль ціннісних орієнтацій у формуванні важливого світогляду і трактують згаданий феномен як сукупність доцільних настанов особистості, що виконує такі функції: фіксує реальний зв'язок між свідомістю майбутнього офіцера й навколишнім світом; регулює виникнення вольової поведінки, самостійне ухвалення відповідальних рішень; впливає на мотивацію поведінки в конкретній професійній ситуації; спричиняє виникнення нових цінностей [16].

Розглянемо, у чому переваги застосування колаборативного навчання у формуванні ціннісного світогляду бакалаврів у вищому військовому навчальному закладі.

Формування ціннісного світогляду бакалаврів у вищому військовому навчальному закладі відбувається під час навчальних занять і в позанавчальний час під впливом комплексу чинників, що взаємодіють між собою та визначають особистісне і професійне становлення майбутнього офіцера: соціально-політичних (національна ідеологія, державна політика у сфері оборони та освіти, а також суспільні очікування щодо ролі військовослужбовця в умовах як мирного, так і воєнного стану); освітньо-виховних (зміст військової освіти бакалаврського рівня, поєднання загальнолюдських, національних та військово-професійних цінностей, а також виховної роботи, що здійснюється в межах військового навчального закладу), професійно-військових (специфіка військової служби, військові традиції та ритуали, приклади героїзму і звитяги, що формують відчуття професійної ідентичності); психолого-

педагогічних (морально-психологічний клімат у підрозділі, а також використання ефективних методів мотивації); інформаційно-комунікаційних (медіа, соціальні мережі та інтернет). Обумовленість впливом низки чинників визначає складність і багатогранність зазначеного процесу та потребує системного підходу і цілеспрямованої педагогічної взаємодії для досягнення результату.

Наприклад, автори звертають увагу на обумовленість психологічного чинника у спілкуванні тим, що учасниками професійного спілкування є люди з різними ціннісними переконаннями, поглядами, ідеями, різним типом темпераменту. Відтак, основними механізмами взаємопізнання у спілкуванні є ідентифікація, симпатія, емпатія, рефлексія тощо. Професійне спілкування являє собою специфічну форму міжособистісної взаємодії, що реалізується в контексті певної професійної діяльності та виконує низку важливих функцій. Воно є чинником формування сприятливого морально-психологічного клімату в колективі, слугує основою для вибудовування партнерських відносин між управлінським апаратом і підпорядкованим персоналом, між представниками колективу та сприяє створенню середовища для результативності. «У межах професійної діяльності спілкування нерідко передбачає цілеспрямований психологічний вплив на колег, аргументоване відстоювання власної позиції та конструктивне виконання професійних завдань» [17].

З урахуванням групового характеру завдань, до виконання яких здійснюється підготовка бакалаврів у вищому військово-навчальному закладі, в освітньому процесі перевага надається взаємодії у малих групах з метою досягнення спільної навчальної мети, обміну знаннями, досвідом і формування навичок командної роботи. Причому не просто роботи в групах, а спільному процесу пізнання, де кожен учасник несе відповідальність не лише за власний результат, а й за успіх усієї групи. Така модель навчання отримала назву колаборативного. Основними його характеристиками є такі: спільна мета (учасники працюють над виконанням спільного професійного завдання); взаємозалежність (кожен курсант робить внесок

у виконання завдання); індивідуальна та групова відповідальність (кожен має виконати свою частину, допомогти іншим); комунікативна взаємодія (активне слухання, аргументація, обговорення рішень у групах); рефлексія (аналізується не лише результат, а й процес взаємодії).

Слушним є урахування специфіки освітнього середовища вищого військового навчального закладу. З огляду на підходи О. Крайової та Т. Цибанюка [10], урахуємо два аспекти використання неформальних груп у колаборативному навчанні: постановку чітких завдань та тримання конкретного результату. Таке навчання може відбуватися через залучення бакалаврів до вступного обговорення матеріалу, під час якого викладач зможе отримати уявлення про рівень знань курсантів і налаштувати їх на обговорення матеріалу для узагальнення та систематизації набутих на занятті знань.

Історія колаборативного навчання має глибокі історичні корені. Бере початок ще за часів античної Греції та Риму, коли освітній процес часто відбувався у формі групових занять під керівництвом наставника. У середньовіччі монастирські школи практикували колективне навчання, коли учні спільно переписували рукописи й аналізували їхній зміст. Проте концептуалізація колаборативного навчання у сучасному розумінні сформувалася лише у XIX столітті. Саме тоді в США почали функціонувати прогресивні освітні заклади, у яких акцентувалась увага на активних методах навчання, зокрема на взаємодії між учнями. Упродовж XX століття інтерес до колаборативного навчання лише зростав, зокрема завдяки впровадженню новітніх технологій, які дали змогу реалізовувати групову взаємодію навіть на відстані. На сьогодні цей підхід є однією з провідних освітніх практик у закладах освіти різних рівнів у всьому світі.

Наприкінці 1940-х років М. Дойч (послідовник К. Левіна) розвинув ідеї свого наукового керівника щодо соціальної взаємозалежності, сформулювавши теорію співпраці та конкуренції [18]. У межах цієї теорії М. Дойч виокремив три основні типи соціальної взаємозалежності: позитивну, негативну та нейтральну (відсутність взаємозалежності). Він стверджу-

вав, що саме характер взаємозалежності, закладений у структурі конкретної ситуації, визначає форму соціальної взаємодії між індивідами, що суттєво впливає на результати діяльності. Зокрема, позитивна взаємозалежність зазвичай сприяє кооперативній, конструктивній взаємодії; негативна схиляє до суперництва та конфліктної поведінки; а її відсутність призводить до ізольованої, несистемної взаємодії або її браку взагалі. Положення цієї теорії стали підґрунтям ідеї колаборативного навчання.

Серед різноманітних форм та методів проведення занять перевага у контексті колаборативного навчання надається методам візуалізації, обговоренню матеріалу (висловлення власного ставлення до змісту матеріалу), практичним вправам (професійні ситуації, наближені до реальних), проведенню круглих столів-семінарів після самостійного вивчення матеріалів з різних джерел (інтернет-ресурсів, книг, фільмів тощо).

Як свідчить практика, найбільш ефективними формами колаборативного навчання, які використовувались для формування ціннісного світогляду бакалаврів у вищому військовому навчальному закладі, є: стажування в підрозділах, дискусії, конкурси, тематичні вечори, тренінги, зустрічі з досвідченими офіцерами, виконання практичних групових вправ, а також виконання групових наукових проєктів.

Рекомендується в освітньому процесі для формування ціннісного світогляду бакалаврів:

- використовувати методи прямого та опосередкованого впливу;
- використовувати під час проведення занять інформаційно-комунікаційні технології, зокрема відеоконференції з використанням додатка Zoom, що дозволить залучати для роз'яснення матеріалу в дистанційному режимі фахівців-істориків, учасників бойових дій та інших фахівців; під час інформування здійснювати доведення та роз'яснення вимог законодавства України з прикордонних питань;
- проводити інформування майбутніх офіцерів про позитивні приклади та негативні випадки в діях особового складу під час виконання професійних завдань;
- розвивати військове лідерство у системі морально-психологічного забезпечення;

- здійснювати профорієнтаційну роботу;
- проводити культурологічну роботу та пропагувати здоровий спосіб життя.

До переваг цього підходу відносимо можливість ґрунтовнішого засвоєння й глибшого розуміння навчального матеріалу; розвиток навичок професійної комунікації та ефективної взаємодії; зростання мотивації й зацікавленості в навчанні; стимулювання критичного мислення та креативності; формування компетентностей, необхідних для роботи в команді у професійній діяльності і формування навичок керування підпорядкованим особовим складом.

Висновки. Отже, колаборативне навчання, з одного боку, є підходом, у межах якого відбувається тісна взаємодія між здобувачами освіти або здобувачами освіти і педагогами. З іншого боку, колаборативне навчання (англ. collaborative learning) є методом навчання, який передбачає виконання певних завдань здобувачами освіти у групах для досягнення спільної мети. Цей метод передбачає активну участь в освітньому процесі кожного його учасника, сприяє обміну ідеями та досвідом, а також формуванню навичок співпраці й ефективної комунікації.

Перспективним напрямом подальших наукових пошуків є визначення та обґрунтування педагогічних умов формування ціннісного світогляду бакалаврів у вищому військовому навчальному закладі на основі застосування колаборативного навчання.

Список використаних джерел

1. Савицька І. Методологічні засади формування ціннісного світогляду студентів соціономічних професій в університетах наук про життя. *Суспільство та національні інтереси*. 2024. № 5 (5). С. 360–375. URL: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-5\(5\)-360-374](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-5(5)-360-374) (дата звернення: 05.05.2025).

2. Кондрацька Г. Світогляд у формуванні особистості студентів. *Вісник науки та освіти. Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія і археологія»*. 2023. № 1 (7). С. 503–512. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1\(7\)-503-512](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1(7)-503-512) (дата звернення: 05.05.2025).

3. Король Т. Г. Шляхи реалізації колаборативного підходу до контролю в навчанні перекладу майбутніх філологів. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 25. Т. 1. С. 75–77. URL: <https://doi.org/10.32843/26636085/2020/25-1.14> (дата звернення: 05.05.2025).

4. Красуля А. В., Швіндіна Г. О. Міжнародне колаборативне онлайн-навчання: нова парадигма вищої освіти. *Подолання мовних та комунікативних бар'єрів: освіта, наука, культура* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. з актуальних проблем філології у ВНЗ галузевого спрямування (м. Київ, 20–21 листоп. 2020 р.). Київ, 2020. С. 170–173.

5. Овчарук О. В. Використання колаборативного навчання у віртуальному середовищі: вітчизняні та міжнародні підходи. *Імерсивні технології в освіті* : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції з міжнародною участю. Київ, 2023. 211 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737753/1/> ЗБІРНИК матеріалів конференції_12.11.23.pdf (дата звернення: 05.05.2025).

6. Джонсон Д. В., Джонсон Р. Т. Навчання у співпраці: основні принципи та методи. Київ : Либідь, 2021. 342 с.

7. Бублик В. В., Давиденко А. М. Колаборативні методи в електронному навчанні програмування. *Наукові записки НАУКМА*. 2016. Том 190. Комп'ютерні науки. С. 41–45.

8. Худайназарова М. Інформаційна підтримка колаборативного навчання програмуванню. *Адаптивні технології управління навчанням* : збірник матеріалів дев'ятої міжнародної конференції (Одеса – Київ, 25–27 жовтня 2023 р.). Київ, 2023. С. 84–85.

9. Кожушко С. Стратегії колаборативного навчання у вищому навчальному закладі. *Молодь і ринок*. 2014. № 5. С. 65–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_5_16 (дата звернення: 05.05.2025).

10. Крайова О. В., Цибанюк Т. І. Кооперативне навчання: особливості організації та підготовки занять. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. № 49 (1). С. 150–154. URL: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2018-49-1-150-154> (дата звернення: 05.05.2025).

11. Почекалін І. М. Обґрунтування поняття «професійно-ціннісні орієнтації майбутніх офіцерів-прикордонників». *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. 2018. № 4 (5). С. 342–

354. URL: <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v15i4> (дата звернення: 05.05.2025).

12. Рисіч О. Участь у бойових діях як чинник переосмислення військовослужбовцями життєвих цінностей. URL: http://eprints.zu.edu.ua/2837/1/Рисіч_О.В.pdf (дата звернення: 05.05.2025).

13. Іваненко О. Г. Проблема ціннісних орієнтацій офіцера ЗСУ. *Наукові записки Харківського військового університету. Серія: Соціальна філософія, педагогіка, психологія*. Харків, 2002. Т. 7. С. 113–115.

14. Тушко К., Мірошніченко В. Теоретичний аналіз основних дефініцій у дослідженні проблеми підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної взаємодії. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. 2018. № 4. С. 273–283. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znprnadpcrp_2018_4_23 (дата звернення: 05.05.2025).

15. Зеленов Є. А. Теоретичні основи планетарного виховання студентської молоді : монографія. Луганськ. 2008. 272 с.

16. Іваненко О. Г. Проблема ціннісних орієнтацій офіцера ЗСУ. *Наукові записки Харківського військового університету. Серія: Соціальна філософія, педагогіка, психологія*. Харків, 2002. Т. 7. С. 113–115.

17. Тріфаніна Л. С., Мірошніченко В. І. Культура професійного спілкування в умовах формальної, неформальної та інформальної освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2022. № 45. С. 217–220. URL: <https://doi.org/10.32843/26636085/2022/45.45> (дата звернення: 05.05.2025).

18. Deutsch M. Cooperation and trust: Some theoretical notes / In M. Jones (Ed.), *Nebraska symposium on motivation*. Lincoln, NE : University of Nebraska Press, 1962. P. 275–319.

References

1. Savytska, I. (2024), "Methodological principles of forming the value worldview of students of socio-economic professions at universities of life sciences", *Society and national interests*, № 5 (5), pp. 360–375, available at: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-5\(5\)-360-374](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-5(5)-360-374) (accessed 5 May 2025).

2. Kondratska, H. (2023), "Worldview in the formation of students' personality", *Bulletin of Science and Education. Series "Philology", Series "Pedagogy", Series "Sociology", Series "Culture*

and Art", Series "History and Archaeology", № 1 (7), pp. 503–512, available at: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1\(7\)-503-512](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1(7)-503-512) (accessed 5 May 2025).

3. Korol, T. H. (2020), "Ways to implement a collaborative approach to control in teaching translation to future philologists", *Innovative Pedagogy*, Issue 25, Vol. 25, T. 1, pp. 75–77, available at: <https://doi.org/10.32843/26636085/2020/25-1.14> (accessed 5 May 2025).

4. Krasulia, A. V., Shvindina, H. O. (2020), "International collaborative online learning: a new paradigm of higher education. Overcoming language and communication barriers: education, science, culture": *materials of the 8th international scientific-practical conference on topical problems of philology in universities of the branch direction* (Kyiv, 20–21.11.2020), pp. 170–173.

5. Ovcharuk, O. V. (2023), "Using collaborative learning in a virtual environment: domestic and international approaches", *Immersive technologies in education*: collection of materials of the III International scientific and practical conference with international participation, Kyiv, available at: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737753/1/ZBIRNYK__materialiv_konferentsii_12.11.23.pdf (accessed 5 May 2025).

6. Dzhonson, D. V., Dzhonson, R. T. (2021), Collaborative learning: basic principles and methods, Lybid, Kyiv.

7. Bublyk, V. V., Davydenko, A. M. (2016), "Collaborative methods in e-learning of programming", *Scientific notes of NAUKMA*, T. 190. Computer Science, pp. 41–45.

8. Khudainazarova, M. (2023), Information support for collaborative programming training, *Adaptive learning management technologies*: proceedings of the ninth international conference (Odesa – Kyiv, October 25–27, 2023), Kyiv, pp. 84–85.

9. Kozhushko, S. (2014), "Collaborative learning strategies in higher education", *Youth and the market*, № 5, pp. 65–71, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mir_2014_5_16 (accessed 5 May 2025).

10. Kraiova, O. V., Tsybaniuk, T. I. (2018), "Cooperative learning: features of organization and preparation of classes", *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, № 49 (1), pp. 150–154, available at: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2018-49-1-150-154> (accessed 5 May 2025).

11. Pochekalin, I. M. (2018), "Substantiation of the concept of "professional and value orientations of future border guard officers", *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Pedagogical Sciences*, № 4 (5), pp. 342–354, available at: <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v15i4> (accessed 5 May 2025).

12. Rysich, O. (2024), Participation in hostilities as a factor in military personnel rethinking their life values, available at: http://eprints.zu.edu.ua/2837/1/Rysich_O.V.pdf (accessed 5 May 2025).

13. Ivanenko, O. H. (2002), "The problem of value orientations of an officer of the Armed Forces of Ukraine", *Scientific notes of the Kharkiv Military University. Social philosophy, pedagogy, psychology*, Kharkiv, T. 7, pp. 113–115.

14. Tushko, K., Miroshnichenko, V. (2018), "Theoretical analysis of the main definitions in the study of the problem of training future border guard officers for professional interaction", *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Pedagogical Sciences*, № 4, pp. 273–283, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnadpcpn_2018_4_23 (accessed 5 May 2025).

15. Zelenov, Ye. A. (2008), Theoretical foundations of planetary education of student youth : monograph, Luhansk.

16. Ivanenko, O. H. (2002), "The problem of value orientations of an officer of the Armed Forces of Ukraine", *Scientific notes of the Kharkiv Military University. Social philosophy, pedagogy, psychology*, Kharkiv, T. 7, pp. 113–115.

17. Trifanina, L. S., Miroshnichenko, V. I. (2022), "Culture of professional communication in formal, non-formal and informal education", *Innovative pedagogy*, № 45, pp. 217–220.

18. Deutsch, M. (1962), Cooperation and trust: Some theoretical notes / In M. Jones (Ed.), *Nebraska symposium on motivation*, Lincoln, pp. 275–319.

УДК 159.92

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.114

ДІАГНОСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ РОЗЛУЧЕННЯ БАТЬКІВ НА МЕНТАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ-ПІДЛІТКІВ

Остополець Ірина Юрївна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології,

Мелітопольський державний педагогічний університет

імені Богдана Хмельницького

(69000, Україна, м. Запоріжжя, вул. Наукового містечка, 59,

e-mail: irinaostopolets@gmail.com)

ORCID: 0000-0001-7315-2062;

Резнікова Олена Анатоліївна,

кандидат психологічних наук, доцент,

доцент кафедри психології,

Горлівський інститут іноземних мов ДВНЗ

«Донбаський державний педагогічний університет»

(49000, Україна, м. Дніпро, вул. Наукова, 13,

e-mail: ereznikova63@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-2274-0731;

Ільїна Юлія Юрївна,

кандидат біологічних наук,

доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах,

Національний університет цивільного захисту України

(18034, Україна, м. Черкаси, вул. Онопрієнка, 8,

e-mail: julija.illina@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-9987-7130

У статті представлено результати емпіричного дослідження впливу розлучення батьків на ментальне здоров'я молодших підлітків, що є доволі актуальним у зв'язку зі зростанням кількості розлучень та їхнім потенційно негативним впливом на психічне функціонування дітей.

Метою дослідження є виявлення особливостей ментального здоров'я підлітків з повних та розлучених сімей за такими компонентами: поведінковий, емоційно-вольовий, особистісний та когнітивний.

Результати дослідження виявили статистично значущі відмінності між двома групами підлітків. У дітей з розлучених сімей зафіксовано гірші показники самопочуття, активності та настрою, вищий рівень ситуативної та особистісної тривожності, більш негативне самоставлення (нижчі показники

самоприйняття, самоінтересу, аутосимпатії та вищі – самозвинувачення, очікування негативного ставлення від інших).

Аналіз психомалюнків виявив суттєві відмінності в емоційному сприйнятті сім'ї молодшими підлітками з повних та розлучених сімей. Малюнки дітей з повних сімей відрізнялися позитивнішою символікою єдності та стабільності. Натомість у малюнках підлітків, які пережили розлучення батьків, частіше спостерігалися ознаки спрощеності, відчуження, втрати, агресії, депресивних тенденцій, а також підвищеного рівня тривожності.

У когнітивній сфері досліджуваних підлітків не виявлено суттєвих відмінностей у загальному рівні IQ, проте у групі дітей з повних сімей спостерігався ширший діапазон позитивних показників, включно з одиничним випадком дуже високого рівня IQ, та загалом вища уважність і зосередженість дітей під час виконання роботи. У групі дітей, батьки яких розлучилися, відзначено вищий відсоток низького рівня IQ та один випадок дуже низького рівня. До того ж діти цієї групи були більш неуважні, розсіяні, не могли сконцентруватися на виконанні завдань.

Педагогічні спостереження підтвердили емоційну нестабільність, поведінкові проблеми та зниження навчальної мотивації у дітей, які пережили розлучення батьків.

Отримані результати підтверджують негативний вплив стресу, пов'язаного з розлученням батьків, на різні аспекти ментального здоров'я молодших підлітків, що обумовлює необхідність розроблення та впровадження програм психологічного супроводу для цієї категорії дітей.

Ключові слова: розлучення батьків, молодший підлітковий вік, ментальне здоров'я, емоційний стан, самоставлення, тривожність, проєктивний малюнок, інтелект.

DIAGNOSING THE SPECIFIC IMPACT OF PARENTAL DIVORCE ON THE MENTAL HEALTH OF ADOLESCENTS

Ostopolets Iryna, Ph.D. in Psychology,

Associate Professor, Associate Professor

of the Department of Psychology,

*Melitopol State Pedagogical University named after
Bohdan Khmelnytsky*

(59 Naukove Mistecho Street, Zaporizhzhia, 69000, Ukraine,

e-mail: irinaostopolets@gmail.com)

ORCID: 0000-0001-7315-2062;

Reznikova Olena, Ph.D. in Psychology,

Associate Professor, Associate Professor of the Department of
Psychology, *Horlivka Institute of Foreign Languages of the State Higher
Educational Institution "Donbas State Pedagogical University"*

(13 Naukova Street, Dnipro, 49000, Ukraine,

e-mail: ereznikova63@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-2274-0731;

Iliina Yulia, Ph.D. in Biology,
Associate Professor of the Department of Psychology
of Activities in Special Conditions,
National University of Civil Defense of Ukraine
(8 Onoprienko Street, Cherkasy, 18034, Ukraine,
e-mail: julija.illina@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-9987-7130

The article presents the results of an empirical study of the impact of parental divorce on the mental health of younger adolescents, which is quite relevant due to the increasing number of divorces and their potentially negative impact on the mental functioning of children.

The aim of the study is to identify the characteristics of the mental health of adolescents from complete and divorced families in the following components: behavioral, emotional-volitional, personal and cognitive.

The results of the study revealed statistically significant differences between the two groups of adolescents. Children from divorced families had worse indicators of well-being, activity and mood, a higher level of situational and personal anxiety, more negative self-attitude (lower indicators of self-acceptance, self-interest, self-sympathy and higher – self-blame, expectations of negative attitude from others). The analysis of psychodrawings revealed significant differences in the emotional perception of the family by younger adolescents from complete and divorced families. Drawings of children from complete families were distinguished by more positive symbolism of unity and stability. In contrast, in the drawings of adolescents who experienced divorce, signs of simplification, alienation, loss, aggression, depressive tendencies, as well as an increased level of anxiety, were more often observed. In the cognitive sphere of the studied adolescents, no significant differences were found in the overall IQ level, but in the group of children from complete families, a wider range of positive indicators was observed, including a single case of a very high IQ level, and, in general, higher attentiveness and concentration of children during the work. In the group of children whose parents divorced, a higher percentage of low IQ levels and one case of a very low level were noted. In addition, the children of this group were more inattentive, distracted, and could not concentrate on performing tasks. Pedagogical observations confirmed emotional instability, behavioral problems and a decrease in educational motivation in children who experienced parental divorce.

The results confirm the negative impact of stress associated with parental divorce on various aspects of the mental health of younger adolescents, which necessitates the development and implementation of psychological support programs for this category of children.

Key words: parental divorce, younger adolescence, mental health, emotional state, self-attitude, anxiety, projective drawing, intelligence.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві спостерігається тенденція до зростання кількості розлучень, що ставить під загрозу стабільність сімейного оточення дітей та підлітків, обумовлюючи актуальність вивчення наслідків деструкції традиційних сімейних структур. Статистичні дані Державного комітету статистики України за 2025 рік свідчать про те, що понад 66 % шлюбів було розірвано в судовому порядку, причому більше ніж у 80 % випадках подружні пари мали спільних неповнолітніх дітей. Нині кожна сьома дитина в Україні виховується в неповній сім'ї.

Отже, проблема впливу розлучення батьків на розвиток дитини зберігає високу актуальність. Розлучення є значним стресовим фактором для всіх членів сім'ї, особливо для дітей, і може мати негативні наслідки для різних аспектів їхнього психічного функціонування, включно з емоційною стабільністю, соціальною адаптацією, академічною успішністю та міжособистісними стосунками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Виокремлення не виділених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття. Проблемі впливу розлучення батьків на особистість дітей присвячені роботи таких українських дослідників як В. Варга, А. Маркович, Є. Кучеренко [2], А. Кушнарєнко, О. Максимович, В. Постовий, В. Назаревич, Н. Кондрась, І. Пустовалов, І. Стаднік [6], І. Остополець [3; 4], Р. Федоренко, І. Хоржевська, І. Гречешнюк [7] та ін. Висвітлення проблеми особливостей соціальної адаптації дітей і підлітків у сім'ях, де батьки розлучилися, знайшло відображення у працях М. Болдиної, С. Герасіної [1], Г. Хомич, М. Мушкевич, О. Папір, І. Руденко, Л. Терещенко, Т. Петровської та ін.

Результати наукових досліджень свідчать про значний вплив розлучення батьків на психоемоційний стан дітей будь-якого віку, особливо підліткового, провокуючи дезадаптацію, хронічний стрес та підвищуючи ризик психосоматичних розладів, що негативно позначається на їхньому загальному самопочутті та ментальному здоров'ї.

Зростання кількості звернень до практичних психологів стосовно погіршення психічного стану дітей з неповних сімей зумо-

влює необхідність проведення науково-прикладних досліджень, спрямованих на всебічне вивчення впливу розлучення батьків та його наслідків на психічне функціонування дитини.

Мета статті: висвітлити результати емпіричного дослідження особливостей впливу розлучення батьків на ментальне здоров'я дітей підліткового віку.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Для досягнення мети та виконання поставлених завдань було підбрано методи дослідження та комплекс діагностичних методик, які охоплювали: а) теоретичні: аналіз, синтез, систематизація, порівняння та узагальнення даних наукової психологічної літератури з проблеми дослідження; б) психодіагностичні: тестування, спостереження, анкетування, зокрема такі конкретні методики: методика САН (самопочуття-активність-настрій), методика діагностики тривожності (тест Спілбергера-Ханіна); багатовимірний опитувальник дослідження самоставлення (методика Р. С. Пантелєєва); проєктивний малюнок «Я і моя сім'я»; прогресивні матриці Дж. Равена; в) математико-статистичні: середнє арифметичне, t-критерій Ст'юдента, ф-критерій Фішера.

Були сформовані дві групи дітей молодшого підліткового віку, віком 12–13 років. До першої групи належали 15 підлітків, які пережили розлучення батьків протягом останніх 1–1,5 років. Другу групу за кількістю 15 осіб становили молодші підлітки, які виховуються в повній сім'ї.

Було розроблено структуру дослідження показників ментального здоров'я дітей молодшого підліткового віку. На нашу думку, ці показники можуть охоплювати різноманітні аспекти психічного здоров'я: емоційного, психологічного та соціального благополуччя. Ми виокремили такі компоненти: поведінковий, емоційно-вольовий (регулятивний), особистісний, інтелектуальний.

Результати тестування дітей підліткового віку за методикою САН показали значущі відмінності досліджуваних практично за всіма характеристиками психічного стану. З рисунка 1 видно, що діти з повних сімей мають кращі показники

самопочуття, активності, настрою, ніж діти із сімей, де батьки розлучилися (рис. 1.)

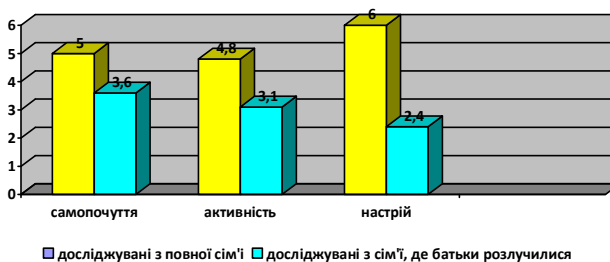

Рис. 1. Співвідношення показників самопочуття, активності, настрою за методикою САН

Результати дослідження дають підстави припустити, що виявлена кореляція може бути зумовлена підвищеним рівнем стабільності та безпеки, які відчують діти в повних сім'ях завдяки постійній присутності та підтримці обох батьків, що мінімізує вплив значних стресових факторів. Інтенсивніша взаємодія з обома батьківськими фігурами сприяє формуванню тісніших емоційних зв'язків. Активна участь батьків у житті дитини, включно з обговоренням важливих питань та виховним впливом, забезпечує позитивну модель сімейних стосунків, сприяючи засвоєнню цінностей взаєморозуміння, компромісу та співпраці.

Показники за шкалами «Самопочуття», «Активність» та «Настрій» у молодших підлітків із сімей, де батьки розлучилися, нижчі, ніж у дітей з повних сімей (рис. 1.) Проте важливо відзначити, що не всі діти із сімей, де батьки розлучилися, мають погане самопочуття або настрої. Багато залежить від якості стосунків з батьками, наявності підтримки від родичів та оточення, а також від індивідуальних особливостей самої дитини.

Підрахунки за t-критерієм Стьюдента показали, що отримані результати є достовірними. Значення t-критерію щодо достовірності різниці між емоційним станом дитини з повної та неповної сім'ї представлено у таблиці 1.

Таблиця 1 – Значення t-критерію Стьюдента, отримані при визначенні достовірності відмінностей

Групи вибірки досліджуваних молодших підлітків	Самопочуття	Активність	Настрій
з повної сім'ї, із сім'ї, де батьки розлучилися	4,2	4,3	5,01

Результати тестування дітей підліткового віку за методикою «Шкала ситуативної та особистісної тривожності» показали, що діти з повних сімей менш тривожні порівняно з дітьми із сімей, де батьки розлучилися (рис. 2.) Констатовано високий рівень тривожності у дітей із сімей, де батьки розлучилися, що становить 66,7 % досліджуваної групи; середній – 26,6 %; низький – 6,7 %. Показники рівня тривожності в дітей з повних сімей набагато кращі: високий рівень тривожності лише у 13,3 % (2 особи); середній – 53,3 %; низький – 33,4 %.

Ці дані підтверджують, що стабільність та підтримка, які забезпечуються в повних сім'ях, сприяє зниженню рівня тривожності в дітей. Водночас у розлучених сім'ях підвищується ризик розвитку тривожності в дітей.

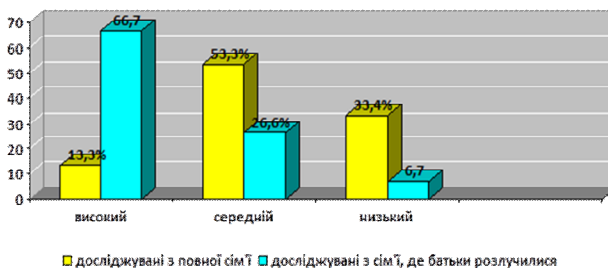

Рис. 2. Результати діагностики за «Тестом-опитувальником для визначення самоставлення особистості»

Результати аналізу параметрів самоставлення досліджуваних показали, що в дітей з розлучених сімей найбільші показники за шкалами: «Очікування позитивного ставлення від інших» (66,7 %); «Очікування ставлення від інших» (60 %);

«Самозвинувачення» (66,7 %); найменші показники за шкалами: «Самоприйняття» (33,4 %); «Самоінтерес» (40 %); «Ауто-симпатія» (46,6 %).

У дітей з повних сімей найбільші показники за шкалами: «Самовпевненість» (66,7 %); «Самокерівництво» (46,6 %); «Очікування позитивного ставлення від інших» (46,6%); «Очікування ставлення від інших» (66,7%); найменші показники за шкалою «Самозвинувачення» (26,6 %).

Отримано значущі відмінності між показниками досліджуваних молодших підлітків з повних та розлучених сімей за шкалами: «Самовпевненість» ($p \leq 0,05$ за ϕ -критерієм Фішера); «Самоприйняття» ($p \leq 0,05$); «Самокерівництво» ($p \leq 0,05$); «Самозвинувачення» ($p \leq 0,05$).

Таким чином, дослідження параметрів самоставлення показало, що в молодших підлітків, батьки яких розлучилися, ставлення до себе загалом більш негативне, ніж в опитаних з повних сімей.

Результати аналізу психомалюнків за методикою «Я і моя сім'я» засвідчили значущі відмінності в емоційному сприйнятті сімейної системи молодшими підлітками з повних та розлучених сімей. Зокрема, малюнки респондентів з повних сімей характеризувалися більш позитивною кольоровою гамою, деталізацією та гармонійною цілісною композицією з більшою кількістю зображених персонажів та символів єдності й стабільності (обійми, усмішки).

Психомалюнки підлітків, які пережили розлучення батьків, демонстрували спрощеність, зменшення кількості членів сім'ї або їх просторову віддаленість. Окремі респонденти цієї групи відображали прагнення до відновлення сімейної єдності. Водночас у значній частині малюнків простежувалися символи розриву та відчуття втрати (одинокий образ, розділена сім'я). Дві третини підлітків із розлучених сімей зображували елементи агресії або відчуження (зуби, колючки та ін.), третина – аутоагресивні або депресивні тенденції (зображення себе спиною, у закритій позі). Також часто фіксувалися індикатори переживання стресу та тривожності.

За результатами дослідження інтелектуальних здібностей підлітків з повних сімей та сімей, де батьки розлучилися (тест «Прогресивні матриці Дж. Равена»), було виявлено такий розподіл даних (табл. 2).

Таблиця 2 – Співвідношення показників когнітивної сфери (IQ) досліджуваних підлітків

Рівень IQ	Досліджувані з повної сім'ї, n=15		Досліджувані із сім'ї, де батьки розлучилися, n=15	
	Кількість опитаних	%	Кількість опитаних	%
Дуже високий	1	6,7	-	-
Високий	4	26,7	3	20
Середній	6	40	7	46,7
Низький	4	26,7	4	26,7
Дуже низький	—	—	1	6,7

У досліджуваних обох групах переважає середній рівень IQ. Отримані дані свідчать про середнє вміння досліджуваних доповнювати відсутні частини цілого, вони не завжди правильно вміють знаходити аналогії між двома парами фігур. Діти молодшого підліткового віку загалом вміють розкласти цілу фігуру на частини, мають розвинену аналітично-мисленнєву діяльність на середньому рівні.

У дітей з повної сім'ї кількість опитаних високого і низького рівня IQ однакова (по 26,7 %), але є 1 особа, що має дуже високий рівень. Отримані дані свідчать про вміння дітей доповнювати відсутні частини цілого, знаходити аналогії між двома парами фігур. Також респонденти показали вміння логічно мислити за принципом перестановки фігур як у горизонтальному, так і у вертикальному напрямку, розкласти цілу фігуру на частини. Вони мають гарно розвинену аналітично-мисленнєву діяльність, уважні під час виконання роботи.

Низький рівень IQ визначено в 4 осіб кожної групи, що становить 26,7 %. У 1 дитини з групи досліджуваних, бать-

ки яких розлучилися, констатовано дуже низький рівень, що становить 6,7 % цієї групи. Ці дані свідчать про невміння дітей доповнювати відсутні частини цілого, знаходити аналогії між двома парами фігур, розкладати цілу фігуру на частини. Також констатовано факт неухважності, роззявкватості дітей, частого відволікання в процесі виконання завдання. У них слабо розвинута аналітично-мисленнєва діяльність.

Педагогічні спостереження класних керівників та вчителів-предметників підтверджують високу емоційну реактивність молодших підлітків на факт розлучення батьків. Зафіксовано зміни в поведінці, що виявлялися у зростанні агресивності, конфліктності або соціальної ізоляції учнів, які раніше демонстрували соціальну активність та комунікабельність.

Негативний вплив сімейних конфліктів та розлучення батьків також відзначався у зниженні навчальної мотивації та академічної успішності. Стрес, пов'язаний із сімейною кризою, призводив до гіперактивності або труднощів з концентрацією уваги під час виконання навчальних завдань.

Емоційна нестабільність, різкі зміни настрою, плаксивість, апатія або агресивність були частішими проявами серед учнів із розлучених сімей. Також спостерігалися комунікативні труднощі з однолітками та педагогами, а також відмова від участі в позакласних заходах.

Зазначені факти підкреслюють необхідність підвищеної уваги педагогічних працівників до змін у поведінці та навчальних досягненнях дітей, які переживають розлучення батьків. Сама ситуація розлучення є психотравмальною для дитини та спричиняє негативні наслідки у поведінковій, емоційно-вольовій, особистісно-комунікативній та когнітивній сферах розвитку.

Висновки. Результати проведеного емпіричного дослідження статистично значущо підтверджують негативний вплив стресу, зумовленого розлученням батьків, на інтегративні показники ментального здоров'я та психологічного благополуччя дітей. Виявлено детермінуючий вплив сімейної дезінтеграції на поведінкову регуляцію, емоційно-вольову сферу, особливості міжособистісної комунікації та когнітивні функції досліджуваної вибірки. Це актуалізує проблему психологічного супроводу дітей, які є свідками або учасниками процесу розлучення батьків.

Список використаних джерел

1. Герасіна С., Хомич Г. Психоконсультативна взаємодія з дезадаптованими підлітками у ситуації розлучення батьків. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 2 (66). С. 25–36.

2. Кучеренко Є. В. Розлучення як проблема в психології сім'ї. *Гуманітарний корпус* : збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. Вип. 10. С. 62–64.

3. Остополець І., Пачаджи Д., Коновалова В. Вплив послідовності народження дитини в сім'ї на формування її способу життя. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2022. № 1 (8). С. 141–153.

4. Остополець І. Ю., Красіков В. І., Овдієнко А. В. До проблеми впливу розлучення батьків на психологічне здоров'я підлітків. *Інтеграція теорії у практику: проблеми, пошуки, перспективи в умовах воєнного стану* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 01 листопада 2023 р.). Чернігів : ПАУ, 2023. С. 413–415.

5. Розлучення в цифрах – статистика розлучень в Україні. URL: <https://rozirvannya-shlyubu.com.ua/statystyka-rozluchen-ukrayini> (дата звернення: 23.04.2025).

6. Стаднік І. М. Психічне здоров'я та емоційний стан дітей в аспекті впливу процесів розлучення батьків та визначення місця проживання дитини. *Криміналістика і судова експертиза*. 2022. Вип. 67. С. 677–687.

7. Хоржевська І. М., Гречешнюк І. В. Емоційний стан дитини в ситуації розлучення батьків. *Габітус*. 2021. Вип. 30. С. 185–189.

References

1. Herasina, S. & Khomych, H. (2022), "Psychoconsultative interaction with maladapted adolescents in the situation of parental divorce", *The Bulletin of National Defence University of Ukraine*, No. 2 (66), pp. 25–36.

2. Kucherenko, Ye. V. (2017), "Divorce as a problem in family psychology", *Humanitarian Corpus* : collection of scientific articles on topical problems of philosophy, culturology, psychology, pedagogy and history, Iss. 10, pp. 62–64.

3. Ostopolets, I., Pachadzhy, D. & Konovalova, V. (2022), "The influence of the child's birth order in the family on the formation of her lifestyle", *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and behavioral sciences*, No. 1 (8), pp. 141–153.

4. Ostopolets, I. Yu., Krasikov, V. I. & Ovdienko, A. V. (2023), "On the problem of the influence of parental divorce on the psychological health of adolescents", *Integration of theory into practice: problems, searches, prospects in the conditions of martial law* : materials of the III International scientific-practical conference, Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, pp. 413–415.

5. Divorce in numbers – divorce statistics in Ukraine, available at: <https://rozirvannya-shlyubu.com.ua/statystyka-rozluchen-ukrayini> (accessed 23 April 2025).

6. Stadnik, I. M. (2022), "Mental health and emotional state of children in the aspect of the influence of parental divorce processes and determining the child's place of residence", *Criministics and Forensic Expertise*, Iss. 67, pp. 677–687.

7. Khorzhevska, I. M. & Grecheshnyuk, I. V. (2021), "Emotional state of a child in a situation of parental divorce", *Habitus*, Iss. 30, pp. 185–189.

УДК 316.334.2:343.811

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.126

В'ЯЗНИЦЯ У СВІТЛІ СОЦІОЛОГІЇ

Петровська Ю. М.,

кандидат історичних наук, доцент, проректор,

Пенітенціарна академія України

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34)

ORCID: 0009-0005-8131-2210;

Попружна А. В.,

кандидат історичних наук, доцент,

т. в. о. начальника кафедри

теорії та історії держави і права, міжнародного права
гуманітарного факультету (очного та заочного навчання),

Пенітенціарна академія України

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34)

ORCID: 0000-0002-5079-2865;

Покришень Д. А.,

кандидат педагогічних наук, доцент,

декан гуманітарного факультету (очного та заочного навчання),

Пенітенціарна академія України

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34)

ORCID: 0000-0001-9572-413X

Стаття присвячена висвітленню теми в'язниці як соціальної організації, продукту соціального інституту покарання. Метою є спроба з'ясувати, як змінювались погляди на в'язницю протягом ХХ–ХХІ ст., яким є бачення її як соціальної організації в закордонній та вітчизняній соціології, якими категоріями послуговується пенітенціарна соціологія, які проблеми й виклики нині вона має.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що в'язниця завжди була і є зрізом самого суспільства, його макромоделлю. Соціологія є наукою, яка вивчає сукупність соціальних спільнот та соціальних інститутів, що утворюються в процесі функціонування суспільства. Серед комплексу соціальних спільнот окреме місце посідають девіантні, а серед соціальних інститутів, що регулюють функціонування девіантних спільнот, важливе місце належить в'язниці.

Висновки. *В'язниця є соціальною організацією, покликаною вберегти суспільство від небезпечних девіантів, виправити, ресоціалізувати їх та повернути на шлях особистості, що несе суспільну користь. Поряд з цим значна кількість соціологів розглянули її як тоталітарну структуру, у якій панують «власний порядок», соціальна організація, розподіл на статуси й ролі, субкультура, де відбувається «десоціалізація» особи. Вивчення та*

використання досвіду пенітенціарної соціології буде корисним для подолання сучасних викликів в'язниці.

Ключові слова: соціологія, пенітенціарна соціологія, соціальний контроль, соціологія девіантної поведінки, в'язниця, покарання.

PRISON IN THE LIGHT OF SOCIOLOGY

Petrovska Yu.,

PhD in Historical Sciences, Associate Professor,

Vice-Rector,

Penitentiary Academy of Ukraine

(34 Goncha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine)

ORCID: 0009-0005-8131-2210;

Popruzhna A.,

PhD in Historical Sciences, Associate Professor,

Acting Head of the Department of Theory and History

of State and Law, International Law of the

Humanities Faculty (full-time and part-time),

Penitentiary Academy of Ukraine

(34 Goncha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine)

ORCID: 0000-0002-5079-2865;

Pokryshen D.,

PhD, Associate Professor,

Dean of the Humanities Faculty (full-time and part-time),

Penitentiary Academy of Ukraine

(34 Goncha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine)

ORCID: 0000-0001-9572-413X

The article is devoted to highlighting the prison as a social organization, a product of the social institution of punishment. The goal is to try to find out how views on the prison changed during the 20th and 21st centuries, what is its vision as a social organization in foreign and domestic sociology, what categories penitentiary sociology uses, what problems and challenges it has today.

The relevance of the study is due to the fact that the prison has always been and is a section of society itself, its macro model. Sociology is a science that studies the totality of social communities and social institutions that are formed in the process of society's functioning. Among the complex of social communities, deviant ones occupy a separate place, and among the social institutions that regulate the functioning of deviant communities, the prison occupies an important place.

Conclusions. *Prison is a social organization designed to protect society from dangerous deviants, to correct, resocialize them and return the individual to the path of social benefit. Along with this, a significant number of sociologists have considered it as a totalitarian organization in which its own order; social organization, division into statuses and roles, and subculture prevail, where the "desocialization" of the individual*

occurs. The study and use of the experience of penitentiary sociology will be useful for overcoming modern challenges of the prison.

Key words: *sociology, penitentiary sociology, social control, sociology of deviant behavior, prison, punishment.*

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціологія – наука про становлення, розвиток та функціонування суспільства, його елементів, соціальних відносин і соціальних процесів, про механізми і принципи їх взаємодій [1, с. 6]. Соціологія охоплює низку соціологічних теорій, які вивчають особливі стани і форми буття соціальних спільнот: соціальну структуру, культуру, соціальні інститути і організації, особистості, а також процеси соціалізації індивідів у соціальних спільнотах. Соціологія є наукою, яка вивчає сукупність соціальних спільнот та соціальних інститутів, що утворюються в процесі функціонування суспільства. Серед комплексу соціальних спільнот окреме місце посідають девіантні, а серед соціальних інститутів, що регулюють функціонування девіантних спільнот, важливе місце посідає в'язниця.

Саме одним із об'єктів соціології девіантної поведінки виступають такі суб'єкти девіантної поведінки, як злочинці, ув'язнені та безпосередньо сама в'язниця. У полі зору пенітенціарної соціології перебувають практики кримінального покарання, зокрема його підстави, мета, засоби, результати каральної діяльності держави, відповідність між складом злочину і мірою покарання [2, с. 196].

Метою статті є спроба з'ясувати, коли в'язниця як соціальний інститут стає об'єктом закордонної та вітчизняної соціології, якими категоріями послуговується пенітенціарна соціологія, які проблеми і виклики сьогодення має.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що в'язниця завжди була і є індикатором самого суспільства, його макромоделлю, де однією з найважливіших категорій вважалася свобода, уявлення про яку суттєво змінилися у ХХІ ст. Тому неможливо не погодитися з думкою Дмитра Ягунова, що сьогодні вже не в'язниця є моделлю суспільства, а суспільство – модель в'язниці [3]. Тому вивчення в'язниці відкриває можливість кращого розуміння сучасного суспільства.

Нагадаємо, що біля витоків соціології девіантної поведінки стояв французький соціолог Е. Дюркгейм, який вважав злочини і злочинців природною складовою будь-якого суспільства. Надалі девіантна поведінка опинилася в полі зору соціологів Р. Мертон та А. Коена.

Пенітенціарна соціологія – одна з галузей або теорій середнього рівня. Сформувалась на зрізі соціології права, злочинності, девіації, направлена на вивчення соціальних зв'язків, структури та їхньої ефективності у процесі виконання покарання й адаптації після звільнення.

Не варто забувати, що українські соціологічні студії в першій чверті ХХ ст. були перервані радянською добою. Тому ми, на жаль, тільки сьогодні повертаємо імена, зокрема, академіка О. Малиновського та його здобутки, щодо застосування соціологічних методів у галузі виправно-трудового права. За переконанням дослідниці Ірини Музики, саме він «був одним з піонерів серед вітчизняних науковців щодо розроблення методології, методик та організації емпіричних соціологічних досліджень серед правопорушників та осіб, що відбувають покарання. Зокрема, запропонував конкретні методики спостереження, документування, збору та обробки первинної індивідуальної інформації» [4, с.115].

Найкомплексніше в сучасній Україні генезу історичних уявлень про в'язницю надав Дмитро Ягунов [3]. У своїх дослідженнях презентує результати соціологічної статистики про в'язницю та спирається на них. Зокрема, завдяки Д. Ягунову дізнаємося, що перше ґрунтовне дослідження в'язниці як спільноти здійснив американський соціолог Д. Клеммер, опублікувавши у 1940 р. свою працю "The Prison Community", яка стала «портретом в'язничної спільноти, проаналізованої в динаміці» і принесла автору неформальне звання «батька соціології в'язниці».

Незабаром інший американський соціолог І. Гоффман представив концепцію тотальних інституцій, у якій він розглянув пенітенціарні установи поміж закладів та установ (концентраційні табори, політичні в'язниці, закриті психіатричні заклади, кадетські школи, військові академії, армійські

підрозділи, монастирі та інші закриті релігійні установи тощо), узагальнивши спільні та відмінні риси. Він визначив в'язницю як тотальну інституцію, де велика спільнота з певним статусом, відокремлена від зовнішнього світу на значний період часу, спільно веде замкнений та формально керований спосіб життя [5].

У 1951 р. американський соціолог Т. Парсонс у дослідженні «Соціальна система» зробив наголос на використанні поняття соціального контролю для пояснення девіантної поведінки. На думку Парсонса, механізм соціального контролю – це мотиваційний процес в одного або кількох індивідуальних суб'єктів, спрямований на протидію відхиленню від виконання рольових очікувань. Натомість американський соціолог С. Коен визначив соціальний контроль як організований спосіб для впливу і реагування на девіантів [5, с. 16].

Продовження цих ідей знайшло відображення у працях відомого французького дослідника в'язниці М. Фуко. У своїй праці «Наглядати й карати: народження в'язниці» він досліджує концепцію ідеального дисциплінування, в основі якої, крім розподілу простору й часу, є тотальний нагляд.

Фуко наводить приклад проєкту досконалої скляної в'язниці, запропонований англійським філософом Дж. Бентамом, назвавши її «паноптикум». Досконала в'язниця – це циліндрична будівля з внутрішніми скляними перегородками. Наглядач перебуває в центрі й може стежити водночас за всіма в'язнями, сам залишаючись невидимим для них. Ідеї паноптикуму використовуються для організації найрізноманітніших дисциплінарних просторів, які є не лише в лікарнях і в'язницях, але й у школах, бібліотеках, інтернатах. Основне правило залишається незмінним – простір структурований у вигляді численних сегментів, відкритих для нагляду, причому особу наглядача приховано. Сучасні технології відеонагляду створюють додаткові можливості для паноптизації [6, с. 75].

Концепція дисциплінарного суспільства є цікавою для розгляду функціонування правоохоронної системи, оскільки основна функція її структур – встановлення соціального контролю за дотриманням закону, прав людини та порядку. І за-

лежно від форми державного устрою визначаються механізми та принципи організації діяльності, наприклад поліції. Зміст дисциплінарного суспільства в тому, що сучасне високоінституціалізоване суспільство контролює індивідів, а соціальні інститути є мережею примусових установ. Контролюючі системи і технологія управління надають підґрунтя для такого нагляду [1, с. 30].

Однією з важливих категорій пенітенціарної соціології є категорія покарання, яку дослідники О. Балинська, Л. Гуменюк визначили як «реактивну форму соціальної поведінки індивіда, групи, суспільства, держави у відповідь на порушення норм релігійного, етичного і правового характеру, що виражається у вигляді відповідних регулятивно-репресивних санкцій. В умовах, коли релігійних і етичних санкцій виявляється недостатньо, суспільство і держава звертаються до кримінально-правових засобів, щоб з їх допомогою відновити справедливість» [2, с. 197]. Поряд з цим саме засобами соціології в сучасній науці можливо виміряти ефективність функцій покарання. Зокрема, життя помилованих убивць після відбування покарання вкладається в таку статистику: 52 % з них скоюють новий злочин протягом року після помилування, причому 11 % – нове вбивство. Водночас певна кількість звільнених повністю адаптуються до нормального життя [2, с. 199].

Вивчивши проблеми пенітенціарної соціології в другій половині XX ст., дослідники дійшли висновку, що найбільш поширена форма покарання за кримінальні злочини – тюремне ув'язнення – не виконує свого призначення щодо виправлення злочинців, а навпаки деморалізує і розбещує тих, хто відбуває покарання, стратегія посилення каральних дій не завершується виправленням засуджених, заходи з розвитку професійної пенітенціарної освіти, практика психолого-виховних і медичних заходів щодо засуджених не дають істотного зниження рецидивної злочинності, трудова діяльність ув'язнених в її сучасних формах не дає належного виховного та виправного ефекту.

Висновки фахівців про подальше посилення каральних заходів щодо тих, хто відбуває покарання, недоцільні, а застосу-

вання некаральних дій малоефективне, що породжує відчуття безвиході стосовно проблеми покарання.

Водночас великі зміни, що відбулися і продовжують відбуватися в суспільстві, підказують, що людство перебуває на порозі відкриття принципово нових шляхів вирішення проблеми покарання, пов'язаних з новими відкриттями у сфері вивчення людської природи [2, с. 200].

Категорія «в'язниця» у соціологічних дослідженнях ХХ ст. характеризується, наприклад, як державна установа, що здійснює виконання покарань, винесених судом щодо позбавлення засуджених свободи на визначений і передбачений законом термін.

Поняттю «кримінальна культура» протиставляють поняття «кримінальна субцивілізація», де панують зло і бездуховність, що становить комплекс специфічних норм і цінностей, які мають переважно асоціальну спрямованість. Її відрізняє різко негативне ставлення до офіційних владних структур, правових інститутів, системи охорони правопорядку [2, с. 206].

Основне завдання в'язниці як соціального інституту полягає не в обмеженні свободи індивіда, а в трансформації його поведінки. Як елементарний осередок дисциплінарного суспільства в'язниця пригнічує асоціальні схильності індивідів і моделює бажані. Будучи довершеним дисциплінарним апаратом, що нагадує одночасно казарму і завод, школу і госпіталь, в'язниця охоплює всі аспекти людського життя, контролюючи їх і підпорядковуючи певним стандартам [2, с. 203].

Важливою є думка Юлії Нузбан про те, що ситуація з правами людини у в'язницях є віддзеркаленням не лише стану правоохоронної системи в державі, а й лакмусовим папірцем рівня розвитку громадянського суспільства загалом. Не варто вважати, що утримання в українських в'язницях жодним чином не стосується пересічного громадянина. Така позиція є типовою, але помилковою. Адже, якщо система не тільки не виконує своє завдання щодо виправлення та ресоціалізації в'язнів, а навпаки – сприяє деградації особистості, то суспільство загалом тільки втрачає. Допоки розуміння цього не стане пріоритетним, існуватиме це замкнене коло» [7].

Незважаючи на низку сумних висновків, серед сучасних закордонних дослідників існує думка про потребу залучення методів соціології до вивчення соціальних зв'язків особи під час виконання покарання й адаптації після звільнення. Зокрема чеський дослідник Л. Дірга пропонує розширене розуміння поняття «пенітенціарна соціологія», яке вміщує як дослідження в межах пенітенціарної системи, так і поза нею, незалежно від того, є соціолог працівником в'язниці чи стороннім дослідником. Він стверджує про необхідність посад соціолога у в'язницях, а їх відсутність, на його думку, пояснюється незрозумілістю функціональних ролей, низьку пріоритетність соціологічних досліджень для пенітенціарної адміністрації та структурні обмеження – фінансові й кадрові. Попри формальне закріплення посад соціологів у внутрішніх документах, відсутність чіткої візії щодо їхнього практичного внеску призвела до зниження ролі цієї професійної групи [8].

Дослідження П. Ліми розглядає соціологію як надзвичайно важливий інструмент тюремної системи. Зазначається, що соціологія має потенціал не лише інформативного, а й трансформаційного впливу: вона дозволяє ув'язненим жінкам критично осмислювати власну соціальну позицію, умови життя та причини потрапляння до в'язниці. Через аналіз таких тем, як праця, відчуження, нерівність, дискримінація та гендерна стигматизація, соціологія їм допомагає зрозуміти соціальні механізми, що обумовили їхній життєвий шлях.

У дослідженні наголошується, що соціологія особливо важлива в тюремному середовищі, оскільки дає можливість побачити за зовнішньою формою покарання складну систему структурного насильства й соціальної ізоляції. У цьому контексті соціологія виступає не як засіб морального виховання чи перевиховання, а як критичний інструмент, що спонукає до рефлексії, усвідомлення прав і можливостей, а також сприяє емансипації особистості. Крім того, підкреслюється, що соціологія у тюрмі є засобом протистояння репресивному характеру інституції. Вона порушує звичні схеми підпорядкування, стимулює автономне мислення і формує альтернативне бачення світу. Така освітня діяльність може слугувати основою для

майбутньої реінтеграції в суспільство, зменшення рецидиву та розширення соціальних перспектив ув'язнених [9].

Дослідження Д. Антоядо розглядає соціологію як ключовий інструмент глибшого осмислення пенітенціарного досвіду, що дозволяє вийти за межі суто правового чи адміністративного бачення тюремної системи. Соціологія тут відіграє подвійну роль: з одного боку, вона сприяє рефлексії над власним досвідом ув'язнення, а з іншого – дозволяє осмислити ширші соціальні структури, які формують і підтримують репресивний характер пенітенціарної політики. Зазначається, що соціологічна уява допомагає усвідомити, як історичні, культурні, структурні й критичні чинники впливають на становище людини в ув'язненні.

Особливу увагу приділено тому, як соціологічна перспектива відкриває нові шляхи для розуміння соціальної інклюзії, дискримінації та стигматизації колишніх ув'язнених, зокрема у сфері працевлаштування, сексуальності й сімейних стосунків. Соціологія допомагає демістифікувати поширені уявлення про злочинця та в'язня як однорідні ідентичності, натомість показуючи багатовимірність і складність соціального буття навіть у межах пенітенціарного простору. Вона також дає змогу аналізувати, яким чином соціальні структури – як-от економічна нерівність або культурні норми – продукують і закріплюють маргіналізацію певних груп, зокрема ЛГБТ людей у тюрмах.

Таким чином, стверджується, що соціологія в пенітенціарній системі є не лише теоретичною наукою, а й практичним засобом, який дозволяє суб'єктам критично осмислювати свою соціальну позицію, чинити спротив домінантним наративам і в перспективі трансформувати систему ізсередини. Соціологічна уява виступає не як абстрактна теорія, а як спосіб думання, що надає голос тим, хто зазвичай його позбавлений, і відкриває можливості для більш справедливого, людяного підходу до ув'язнення [10].

Соціологічна перспектива розглядається як корисний інструмент для вивчення в'язниць, особливо для оцінки ступеня виконання пенітенціарною системою її функцій, як явних, так і прихованих. Підкреслюється, що соціологічний підхід дозволяє дослідникам спостерігати за життям у в'язниці, включно із

соціальними процесами, ресоціалізацією, ефективністю програм реабілітації та впливом ув'язнення на соціальне середовище за межами в'язниці. Крім того, наголошується на важливості вивчення механізмів опору, які ув'язнені розробляють у відповідь на систему покарань.

Також зазначається, що соціологічні дослідження в пенітенціарних установах вимагають ширшого спектра методів збору та аналізу даних, а саме: експериментальні та квазіекспериментальні дослідження для оцінки програм, якісні методи для вивчення життя у в'язниці, опитування, фокус-групи та аналіз документів для оцінки ефективності пенітенціарної системи, інтерв'ю для вивчення взаємозв'язків між внутрішнім та зовнішнім середовищем в'язниці [11].

Висновки. Отже, в'язниця є соціальною організацією, яка покликана вберегти суспільство від небезпечних девіантів, виправити, ресоціалізувати їх та повернути на шлях особистості, що несе суспільну користь. Поряд з цим значна кількість соціологів розглянули її як тоталітарну специфічно впорядковану організацію. Тому вивчення й використання досвіду пенітенціарної соціології буде корисним для подолання сучасних викликів в'язниці.

Список використаних джерел

1. Комих Н. Г. Соціологічні дослідження у сфері правоохоронної діяльності : навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 112 с.
2. Балинська О. М., Гуменюк Л. Й. Основи соціології права (для працівників органів внутрішніх справ) : навчальний посібник / за заг. ред. М. М. Цимбалюка. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 412 с.
3. Ягунов Д. URL: <file:///C:/Users/kafedra/Downloads/9857-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-19636-1-10-20210423.pdf>.
4. Музика І. В. Концепція пенітенціарної системи академіка О. О. Малиновського: соціологічний аспект. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 4 (6). С. 108–116.
5. Ягунов Д. Пенітенціарна політика як складова соціального контролю : монографія. Одеса : Фенікс, 2020. 674 с.

6. Лозинський Р. Простір, влада і дисципліна у творах Мішеля Фуко. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/17260/1/Lozunckuu.pdf>.

7. Нузбан Ю. Українська пенітенціарна система потребує ґрунтовних та всеохопних реформ. URL: <https://commons.com.ua/en/ukrayinska-penitentsiarna-sistema-po/>.

8. Dirga L. Sociologie za mřížemi? Penitenciární sociologie v České republice. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*. 2021. № 57 (4). P. 411–432. doi: 10.13060/csr.2021.022.

9. Lima P. C. A relevância da sociologia para mulheres presas e as peculiaridades dos espaços escolares dentro do sistema prisional. *Revista Aurora*. 2024. № 17. URL: <https://doi.org/10.36311/1982-8004.2024.v17.e024017>.

10. Antojado D. The Sociological Imagination: Reflections of a Prisoner in Australia. *European Journal of Behavioral Sciences*. 2023. № 5 (4). P. 21–30. URL: <https://doi.org/10.33422/ejbs.v5i4.938>.

11. Viedma Rojas A., del Val Cid C., Callejo Gallego J. Investigar en cárceles. Apuntes para futuros científicos sociales. *EMPIRIA: Revista de Metodología de Ciencias Sociales*. 2019. № 42. P. 165–195. URL: <https://doi.org/10.5944/EMPIRIA.42.2019.23256>.

12. Соціологія: теорії середнього рівня : навчальний посібник / за наук. ред. Ю. Ф. Пачковського. Київ : Каравела, 2020. 356 с.

13. Ягунов Д. Концепція тотальних інституцій в сучасних стандартах в'язничного менеджменту. *European Political and Law Discourse*. 2023. Vol. 10. Iss. 3. P. 63–99.

14. Інтерв'ю з Лоїком Ваканом: «Розгортання карної держави націлюється на стигматизоване населення». URL: <https://commons.com.ua/uk/intervyu-z-loyikom-vakanom-rozgortann/>.

References

1. Komykh, N. G. (2022), Sociological research in the field of law enforcement : textbook. Dnipro : Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs.

2. Balynska, O. M. and Gumenyuk, L. Y. (2013), Fundamentals of sociology of law (for employees of internal affairs bodies) : textbook / edited by M. M. Tsymbalyuk, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv.

3. Yagunov, D., available at: <file:///C:/Users/kafedra/Downloads/9857%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-19636-1-10-20210423.pdf>.

4. Music, I. V. (2018), "The concept of the penitentiary system of academician O. O. Malinovsky: sociological aspect", *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, № 4 (6), pp. 108–116.

5. Yagunov, D. (2020), *Penitentiary policy as a component of social control* : monograph, Phoenix, Odesa.

6. Lozinsky, R., Space, power and discipline in the works of Michel Foucault, available at: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/17260/1/Lozunckuu.pdf>.

7. Nuzban, Y. (2010), The Ukrainian penitentiary system needs fundamental and comprehensive reforms, available at: <https://commons.com.ua/uk/ukrayinska-penitentsiarna-sistema-po/>.

8. Dirga, L. (2021), "Sociology behind bars? Penitenciární sociologie v České republice, *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, № 57 (4), pp. 411–432, doi: 10.13060/csr.2021.022.

9. Lima, P. C. (2024), "The relevance of sociology for imprisoned women and the peculiarities of school spaces within the prison system", *Revista Aurora*, № 17, available at: <https://doi.org/10.36311/1982-8004.2024.v17.e024017>.

10. Antojado, D. (2023), "The Sociological Imagination: Reflections of a Prisoner in Australia", *European Journal of Behavioral Sciences*, № 5 (4), pp. 21–30, available at: <https://doi.org/10.33422/ejbs.v5i4.938>.

11. Viedma Rojas, A., del Val Cid, C., & Callejo Gallego, J. (2019), "Investigar en cárceles. Apuntes para futuros científicos sociales", *EMPIRIA: Revista de Metodología de Ciencias Sociales*, № 42, pp. 165–195, available at: <https://doi.org/10.5944/EMPIRIA.42.2019.23256>.

12. *Sociology: middle-level theories* (2020) : textbook, edited by Yu. F. Pachkovsky, Karavela, Kyiv.

13. Yagunov, D. (2023), "The concept of total institutions in modern standards of prison management", *European Political and Law Discourse*, Vol. 10, Iss. 3, pp. 63–99.

14. Interview with Loik Vakan: "The deployment of the penal state is aimed at the stigmatized population", available at: <https://commons.com.ua/uk/intervyu-z-layikom-vakanom-rozgortann/>.

УДК 371.132

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.138

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ НА ЗАСАДАХ ПЕДАГОГІКИ ПАРТНЕРСТВА

Потапчук Тетяна Володимирівна,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної
освіти, Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

(76025, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57,
e-mail: tatvolod@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-1680-6976

Researcher ID AAE-6408-2022

У процесі дослідження здійснено аналіз психологічних і педагогічних джерел, що дозволило глибше осмислити сутність поняття «толерантність» як однієї з ключових моральних якостей особистості. В основі цього поняття лежить ціннісне ставлення до інтересів, переконань, звичок та поведінки інших людей, що виявляється через прагнення досягати взаєморозуміння без застосування будь-яких форм насильства.

Акцентовано увагу на концепції педагогіки партнерства, методологічну основу якої становить гуманне виховання як система взаємодії, основою якої є доброзичливе та шанобливе ставлення до дитини. Психологічний аспект цієї моделі освітньої діяльності ґрунтується на принципах суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що охоплює діалогічне спілкування, рівноправне партнерство між педагогом, учнем і батьками, врахування інтересів усіх учасників освітнього процесу і спільну відповідальність за досягнення результату. З'ясовано, що основна мета педагогіки партнерства полягає в подоланні недовіри й формуванні нового рівня відносин між сім'єю та освітнім середовищем.

Розглянуто педагогічні умови виховання толерантності майбутніх вихователів на засадах педагогіки партнерства. Зокрема, обґрунтовано важливість застосування ефективних методів та форм виховання, включно з організацією позааудиторної діяльності шляхом реалізації циклів спілкування під назвою «Виховуємо толерантну особистість». Наголошено на необхідності координації виховних підходів між викладачами і студентами з метою виховання моральних якостей на основі толерантної поведінки.

Результати дослідження демонструють можливість створення системи формування толерантності майбутніх вихователів за допомогою впровадження педагогіки партнерства, що сприятиме формуванню гармонійної взаємодії між учасниками освітнього процесу, розвитку моральних

і соціальних компетенцій здобувачів вищої освіти, а також підвищенню загального рівня вихованості та згуртованості освітнього середовища.

Ключові слова: педагогічні умови, формування толерантності, майбутні вихователі, педагогіка партнерства, позааудиторна діяльність.

SUBSTANTIATION AND VERIFICATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR FORMING TOLERANCE OF FUTURE TEACHERS ON THE BASIS OF PARTNERSHIP PEDAGOGY

Potapchuk Tetyana,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Theory and Methodology of
Preschool and Special Education,

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(57 Shevchenko Street, Ivano-Frankivsk, 76025, Ukraine,

e-mail: tatvolod@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-1680-6976

Researcher ID AAE-6408-2022

The study involves an analysis of psychological and pedagogical sources, which deepens the understanding of the concept of tolerance as one of the key moral qualities of an individual. At the core of this concept lies a value-based attitude towards the interests, beliefs, habits, and behavior of others, demonstrating a commitment to achieving mutual understanding without resorting to any forms of violence.

Attention is drawn to the concept of partnership pedagogy, whose methodological foundation is rooted in humane education as a system of interaction built upon kind and respectful treatment of children. The psychological aspect of this educational model is based on the principles of subject-subject interaction, which incorporates dialogical communication, equitable partnership among educators, students, and parents, consideration of all participants' interests in the educational process, and shared responsibility for achieving results. It has been determined that the primary goal of partnership pedagogy is to overcome mistrust and establish a new level of relationships between families and the educational environment.

The study examines the pedagogical conditions for fostering tolerance in future educators through the application of partnership pedagogy principles. In particular, it emphasizes the importance of employing effective methods and forms of education, including organizing extracurricular activities under the framework titled "Fostering a Tolerant Personality." The necessity of coordinating educational approaches between instructors and students to develop moral qualities based on tolerant behavior is underscored.

The study's findings demonstrate the possibility of creating a system to foster tolerance in future educators through the implementation of partnership pedagogy. This approach contributes to establishing harmonious interactions among

participants in the educational process, advancing moral and social competencies among higher education students, and enhancing the overall level of education and cohesion within the educational environment.

Key words: *pedagogical conditions, fostering tolerance, future educators, partnership pedagogy, extracurricular activities.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження, присвяченого реалізації педагогічних умов виховання толерантності у майбутніх вихователів на принципах педагогіки партнерства, полягає в його значущому впливі на формування толерантності здобувачів вищої школи. Зокрема, це виявляється в таких аспектах: підвищення рівня знань про характеристики толерантної особистості; формування чіткого уявлення про риси толерантної й інтолерантної особистості; розвиток усвідомлення важливості толерантних якостей; стимулювання мотивації до виявів доброзичливості, співчуття й терпимого ставлення до інших; оволодіння навичками співпраці; активний вияв толерантних рис у процесі міжособистісної взаємодії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження та діагностування рівнів сформованості толерантності у студентів педагогічних факультетів дозволив визначити педагогічні умови формування толерантності майбутніх вихователів на засадах педагогіки партнерства.

У полі зору сучасної філософії дослідження толерантності є однією з ключових тем. Цьому питанню присвятили свої праці такі філософи й дослідники, як Карл-Отто Апель, Л. Глинська, О. Грива, І. Лисак, М. Пірен, Т. Сагановська, П. Саух, Г. Складарова та багато інших. Філософське осмислення толерантності допомагає розкрити її значення не лише в освітньому контексті, а й у ширшому соціокультурному середовищі [2].

Тема виховання толерантної поведінки також знайшла активний відгук серед психологів. Дослідження провідних учених, таких як Г. Балл, І. Бех, В. Галузяк, Ж. Гладких, Н. Губа, О. Кононко, С. Максименко, О. Шаюк та інших, підкреслюють важливість формування емпатійності, поваги до різних точок зору та прийняття культурного різноманіття як основи гармонійної особистості [4].

Вагомий внесок у вивчення цієї проблеми належить сучасним українським педагогам. Значущі дослідження проводять такі діячі науки і освіти, як Л. Бернадська, О. Докукіна, Л. Канишевська, В. Нечерда, А. Ремньова, О. Савченко, А. Сиротенко та інші. У своїх роботах вони зосереджуються на розробленні методик навчання та виховання молодого покоління в дусі толерантності [5].

Закордонні вчені також зробили значний внесок у цю сферу. Роботи К. Грант, М. Конше, Р. Крісті, Б. Рієрдон і К. Роджерса приділяють увагу міжкультурному діалогу та питанням особистісної відкритості до інших.

Особливий інтерес викликає концепція педагогіки партнерства як інноваційного підходу до навчання. Ця ідея стала предметом ґрунтовних досліджень таких українських учених, як Н. Бібік, Л. Гончар, В. Ковальчук, Н. Коханова та інші. Педагогіка партнерства спрямована на побудову освітнього процесу на основі взаємоповаги, взаєморозуміння та довіри між усіма учасниками освітнього середовища. Не можна оминати увагою й літературний аспект виховання толерантності. Сучасні українські автори у своїх творах акцентують увагу на питаннях прийняття іншого та подолання упереджень. Наприклад, книги А. Куркова заглиблюють читача в багатшаровість людської природи та закликають до прийняття різноманіття. І. Карпа звертає увагу на соціальні виклики й важливість поваги до інших культур. В. Агеєва у своїх літературознавчих текстах розкриває феномен інших через художній дискурс.

Серед видатних педагогів, які займалися вивченням педагогіки партнерства, варто згадати таких класиків, як В. Сухомлинський та Ш. Амонашвілі, що акцентували увагу на важливості будування партнерських стосунків між учителем і учнем, учителем і батьками, а також між школою і батьківською спільнотою.

Педагогіка партнерства є актуальною темою і для сучасних дослідників, серед яких – П. Байдаченко, І. Гавриленко, Г. Задорожний, О. Іонова, А. Рибіна, З. Сазонова, Л. Хижняк, які розглядають численні аспекти цієї проблематики. Етико-педагогічні вимоги до взаємодії з дітьми та їхніми батьками

аналізують Т. Кириєнко та В. Сухар; зміст і методики педагогічної роботи з батьками досліджують Л. Островська, О. Долина, Т. Кириєнко; умови для ефективної роботи педагогічного колективу у формуванні моральних якостей дитини розглядають А. Алексєєнко, Л. Божович і В. Пластовий [3].

Праці вчених охоплюють різноманітні аспекти цієї проблематики, зокрема теоретичні засади, практичне впровадження, аналіз результатів і перспективи розвитку партнерської взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу. Завдяки зусиллям учених педагогіка партнерства розвивається як один із ключових напрямів модернізації сучасної освіти.

Мета статті – обґрунтувати та перевірити ефективність педагогічних умов формування толерантності майбутніх вихователів на засадах педагогіки партнерства.

Виклад основного матеріалу. Дослідники тлумачать поняття «педагогічні умови» як зовнішні обставини, фактори, що здійснюють суттєвий вплив на протікання педагогічного процесу, тією чи іншою мірою створені педагогом, що передбачає, проте не гарантує певного результату процесу. У контексті нашого дослідження педагогічні умови розглядаємо як «діючі етапи педагогічної системи, що забезпечують досягнення поставленої мети» [1].

Результати діагностичного зрізу рівнів вихованості толерантності засвідчили необхідність обґрунтування педагогічних умов виховання толерантності майбутніх вихователів на засадах педагогіки партнерства.

У нашому дослідженні застосовували експертне оцінювання педагогічних умов виховання толерантності майбутніх вихователів на засадах педагогіки партнерства.

Для експертної оцінки викладачам було запропоновано такі варіанти педагогічних умов:

- 1) підвищення професійної компетентності майбутніх вихователів на засадах педагогіки партнерства;
- 2) створення толерантної атмосфери у студентському колективі;
- 3) змістове й методичне забезпечення процесу виховання толерантності у студентів на засадах педагогіки партнерства;

4) удосконалення змісту позааудиторної діяльності шляхом реалізації циклу годин спілкування «Виховуємо толерантну особистість»;

5) ознайомлення здобувачів з правилами толерантного спілкування;

6) узгодження виховних позицій викладачів у вихованні толерантності майбутніх вихователів на засадах педагогіки партнерства.

З метою визначення з-поміж виокремлених нами педагогічних умов виховання толерантності майбутніх вихователів на засадах педагогіки партнерства було обрано групу експертів (15 осіб – викладачів).

Експерти визначили найбільш значущі педагогічні умови виховання толерантності майбутніх вихователів на засадах педагогіки партнерства.

Середня зважена оцінка обчислювалася за формулою:

$$\bar{x} = \frac{\sum_{k=1}^5 k w_k}{\sum_{k=1}^5 w_k} \quad (3.1),$$

де w_k – кількість респондентів, які вибрали оцінку k .

За результатами експертного оцінювання педагогічних умов виокремлено як найбільш ефективні такі:

– використання доцільних методів і форм виховання толерантності майбутніх вихователів;

– удосконалення змісту позааудиторної діяльності шляхом реалізації циклу годин спілкування «Виховуємо толерантну особистість»;

– узгодження виховних позицій викладачів закладів вищої освіти у вихованні толерантності майбутніх вихователів на засадах педагогіки партнерства.

В експериментальній перевірці ефективності педагогічних умов формування толерантності майбутніх вихователів на за-

садах педагогіки партнерства брали участь 54 студенти кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти.

За результатами експертного оцінювання педагогічних умов формування толерантності майбутніх вихователів на засадах педагогіки партнерства виокремлено як найбільш ефективні такі педагогічні умови:

- розроблення авторської програми виховних годин (заходів) для студентів педагогічних факультетів;
- залучення студентів педагогічних факультетів до участі у студентському самоврядуванні, спрямованому на формування толерантної поведінки;
- організація та проведення занять для наставників студентських груп «Формуємо толерантність майбутніх педагогів».

Під час реалізації програми виховних годин для студентів педагогічних факультетів використовували різноманітні методи, зокрема розповідь, пояснення, переконання, бесіду, демонстрацію позитивного прикладу, дискусії, вправи, педагогічні вимоги, врахування суспільної думки, створення виховних ситуацій, мозковий штурм, а також рольові та імітаційні ігри.

Для проведення занять застосовували різні форми роботи, серед яких тематичні бесіди, тренінги, майстер-класи зі спілкування, вікторини, аналіз і розв'язання проблемних ситуацій, обговорення літератури та висловлювань про толерантність, відеопрезентації, перегляд і аналіз фільмів, проєктна діяльність, інсценізації, робота в малих групах, індивідуальні консультації. Окрім того, організовували акції, флешмоби, спортивні змагання та літературні вечори [4].

Студенти педагогічного факультету брали активну участь у різноманітній позааудиторній діяльності, яка охоплює такі напрями:

- *самостійна робота* – підготовка до занять (семінарів, практичних і лабораторних), опрацювання навчального матеріалу, конспектування першоджерел, робота з довідковою літературою, електронними ресурсами, написання курсових робіт, рефератів тощо;
- *науково-дослідницька діяльність* – участь у наукових товариствах, гуртках, студіях, творчих групах, лабораторіях,

конференціях, конкурсах, олімпіадах, написання статей, доповідей, проходження педагогічних практик;

– *громадська активність* – робота в органах студентського самоврядування, волонтерських ініціативах, профспілках, участь у зборах, мітингах тощо;

– *художньо-естетична діяльність* – заняття в музичних, хореографічних, театральних та літературних гуртках, участь у концертах, виставах, КВК тощо;

– *фізкультурно-спортивна діяльність* – тренування у спортивних секціях, участь у змаганнях, олімпіадах, професійному спорті;

– *дозвілєва сфера* – активний відпочинок, розважальні заходи, зустрічі з друзями, спілкування в молодіжних субкультурах;

– *культурно-просвітницька діяльність* – відвідування концертів, театрів, виставок, музеїв, екскурсій тощо.

Принципи студентського самоврядування для формування толерантної поведінки:

1. Приймати кожного студента таким, яким він є.

2. Формувати толерантне освітнє середовище на факультеті.

3. Використовувати методику особистісно орієнтованої колективної творчої діяльності.

4. Враховувати професійні інтереси студентів та їхню зону найближчого розвитку.

5. Будувати спілкування на основі діалогу, взаємного розуміння та поваги до думок інших.

6. Залучати елементи особистісного зростання, що відповідають очікуванням студентів (емоції, переживання, відповідні дії та вчинки).

Наступна педагогічна умова – *організація та проведення занять для наставників студентських груп*. У процесі формування толерантності майбутніх вихователів ключову роль відіграє робота наставників студентських груп [4]. Важливими чинниками цього процесу є:

– *Формування стійкої мотивації до педагогічної діяльності* – заохочення студентів до усвідомлення значущості професії вихователя та її впливу на виховання толерантної особистості.

– *Емоційно-ціннісне ставлення до толерантності* – розуміння наставниками важливості толерантної взаємодії та сприяння її розвитку серед здобувачів.

– *Розвинута емпатія* – здатність наставників до співпереживання та розуміння емоційного стану студентів.

– *Володіння методами формування толерантності* – використання ефективних підходів і форм роботи у позааудиторній діяльності для розвитку толерантних установок у майбутніх вихователів.

– *Навички запобігання та розв’язання конфліктів* – уміння розв’язувати проблемні ситуації та створювати конструктивне середовище для комунікації.

– *Здатність до професійно-педагогічної рефлексії* – аналіз власної діяльності та її впливу на формування толерантних цінностей у студентів.

Ці складові забезпечують ефективне формування толерантності як невід’ємної риси майбутніх вихователів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, формування толерантності студентів на засадах педагогіки партнерства є важливим завданням сучасної освіти, оскільки толерантний вихователю здатний створювати комфортне та безпечне освітнє середовище, сприяти розвитку особистості кожної дитини та забезпечувати ефективну комунікацію в освітньому процесі.

Таким чином, забезпечення педагогічних умов для формування толерантності майбутніх вихователів на засадах педагогіки партнерства є ключовим фактором у підготовці кваліфікованих фахівців, здатних виховувати толерантне покоління та будувати демократичне суспільство.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробленні програми з формування толерантності майбутніх вихователів на засадах педагогіки партнерства.

Список використаних джерел

1. Нечерда В. Б. Педагогічні умови виховання толерантності у старших підлітків у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2014. 332 с.

2. Орловська О. В. Підготовка майбутнього вчителя до виховання толерантності в учнів старшої школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2011. 21 с.

3. Стешиц І. В. Управління розвитком педагогічного партнерства вчителів в умовах методичної роботи початкової школи : дис. ... доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки». Київ : ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, 2023. 269 с.

4. Таргоній І. В. Формування толерантності студентів педагогічних коледжів у позааудиторній діяльності : дис. ... канд. пед. наук. Рівне, 2020. 247 с.

5. Чередник Л. М. Формування у майбутніх учителів готовності до толерантного виховання молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук. Бердянськ, 2020. 523 с.

References

1. Necherda, V. B. (2014), Pedagogical conditions for the education of tolerance in older adolescents in the educational process of a comprehensive school : PhD in Pedagogy Thesis, Kyiv.

2. Orlovska, O. V. (2011), Preparation of a future teacher for the education of tolerance in high school students : abstract of PhD in Pedagogy Thesis, Kyiv.

3. Steshyts, I. V. (2023), Management of the development of pedagogical partnership among teachers in the conditions of methodological work in primary school : Philosophy Doctor Thesis, University of educational management of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

4. Tarhonii, I. V. (2020), Formation of tolerance of students of pedagogical colleges in extracurricular activities : PhD in Pedagogy Thesis, Rivne.

5. Cherednyk, L. M. (2020), Formation of readiness of future teachers for tolerant education of younger schoolchildren : PhD in Pedagogy Thesis, Berdyansk.

УДК 378.147:614.8:005.963

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.148

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ «БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ» В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Разумейко Наталія Сергіївна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки та професійної етики,

Пенітенціарна академія України
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: bagira.rns@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-0801-3490

Researcher ID: AAC-5633-2021

Scopus-Author ID: 5648-0784-600;

Ткаченко Олександр Григорович,

кандидат юридичних наук, доцент,
начальник кафедри формування та розвитку
професійної компетентності персоналу
Державної кримінально-виконавчої служби України,

Інститут професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: tkach.4yk@ukr.net)

ORCID:0000-0002-5640-0906

Підготовка майбутніх офіцерів потребує не лише теоретичних знань, а й високого рівня практичної готовності до дій у надзвичайних та кризових ситуаціях. У зв'язку з цим особлива увага приділена впровадженню інноваційних освітніх технологій, що дозволяють значно підвищити ефективність навчального процесу, формуючи у здобувачів освіти стійкі навички безпечної поведінки, командної взаємодії, критичного мислення та психологічної стійкості.

Мета статті – проаналізувати та обґрунтувати доцільність використання таких сучасних методів, як ситуаційне моделювання, тренінгові моделі, кейс-метод, а також технології віртуальної та доповненої реальності (VR/AR).

Автори статті висвітлюють актуальність переосмислення підходів до вивчення дисципліни «Безпека життєдіяльності» курсантів у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, зокрема в контексті збройного конфлікту, що триває в Україні. Наведено приклади реалізації кожного з підходів у навчальній практиці, підкреслено їхні педагогічні та практичні переваги, зокрема – активне залучення курсантів до прийняття

рішень у змодельованих екстремальних умовах, формування досвіду поведінки в ситуаціях ризику, розуміння алгоритмів реагування в умовах небезпеки.

Висновки. *Результати дослідження підтверджують, що комплексне використання інноваційних підходів до навчання з безпеки життєдіяльності дозволяє не лише підвищити рівень засвоєння навчального матеріалу, а й сприяє всебічному розвитку майбутніх фахівців пенітенціарної та правоохоронної сфери. Запропоновані підходи можуть бути інтегровані в навчальні програми різних рівнів професійної підготовки та підвищення кваліфікації.*

Ключові слова: *безпека життєдіяльності, інноваційні технології, курсанти, ситуаційне моделювання, VR/AR, кейс-метод, тренінгове навчання, професійна підготовка.*

INNOVATIVE APPROACHES TO TEACHING «LIFE SAFETY» IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS WITH SPECIFIC TRAINING CONDITIONS

Razumeyko Nataliia,

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Pedagogy and Professional Ethics,
Penitentiary Academy of Ukraine

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: bagira.rns@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-0801-3490

Researcher ID: AAC-5633-2021

Scopus-Author ID: 5648-0784-600;

Tkachenko Oleksandr,

PhD in Law, Associate Professor,
Head of the Department of Formation and Development
of Professional Competency
of the Personnel of the State Criminal and Executive Service,

Institute of Professional Development,

Penitentiary Academy of Ukraine

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: tkach.4yk@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-5640-0906

Training future officers requires not only theoretical knowledge but also a high level of practical readiness to act in emergency and crisis situations.

In this regard, particular attention is given to the implementation of innovative educational technologies that significantly enhance the effectiveness of the learning process by developing in cadets stable skills of safe behavior, teamwork, critical thinking, and psychological resilience.

Purpose of the article. *To analyze and justify the relevance of using modern methods such as situational modeling, training-based approaches, the case method, as well as virtual and augmented reality (VR/AR) technologies.*

The authors highlight the urgency of rethinking educational approaches to teaching the discipline “Life Safety” to cadets in higher education institutions with specific learning conditions, particularly in the context of the ongoing armed conflict in Ukraine.

The paper analyzes and substantiates the feasibility of applying such contemporary methods as situational modeling, training models, the case method, and VR/AR technologies.

Examples of the implementation of each method in educational practice are presented, and their pedagogical and practical advantages are emphasized – particularly the active involvement of cadets in decision-making within simulated extreme scenarios, development of behavior strategies in risk conditions, and understanding of response algorithms in dangerous situations.

Conclusions. *The results of the study confirm that the integrated use of innovative approaches in life safety education not only improves the assimilation of theoretical material but also contributes to the comprehensive development of future professionals in the penitentiary and law enforcement fields.*

The proposed approaches can be successfully integrated into educational programs of various levels of professional training and continuing education.

Key words: *life safety, innovative technologies, cadets, scenario-based learning, VR/AR, case method, training models, professional training.*

Постановка проблеми. У сучасному світі, що характеризується зростанням соціальних, екологічних, техногенних і військових загроз, формування культури безпечної поведінки набуває особливої актуальності.

«Безпека життєдіяльності» – це не лише навчальна дисципліна, а й життєво важлива компетенція, яка має бути сформована в кожного громадянина, особливо в тих, хто готується до виконання службових обов’язків у системі оборони та правопорядку. Курсанти закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання як майбутні офіцери мають бути не тільки обізнаними в теорії безпечної поведінки, а й володіти чіткими практичними навичками, здатністю швидко реагувати на небезпеку, зберігати самоконтроль, діяти організовано й ефективно в умовах стресу та загрози.

Особливо ця проблема набула актуальності в умовах повномасштабної війни в Україні. Підготовка курсантів має відповідати не лише мирному часу, а й викликам сьогодення, коли загрози життю та здоров’ю можуть виникати раптово

й у будь-якій ситуації. Традиційні методи навчання – лекції, семінари, демонстрації – вже не забезпечують необхідного рівня практичної готовності та психологічної стійкості і не відповідають потребам покоління зумерів. Саме тому на перший план виходять інноваційні освітні підходи, що базуються на активному залученні курсантів у навчальний процес, створенні реалістичних умов, моделюванні ситуацій, застосуванні технологій віртуальної та доповненої реальності, інтерактивних тренінгових практик тощо.

Мета статті – розглянути ефективні інноваційні підходи до викладання дисципліни «Безпека життєдіяльності», а також проаналізувати та обґрунтувати доцільність використання таких сучасних методів, як ситуаційне моделювання, тренінгові моделі, кейс-метод, а також технології віртуальної та доповненої реальності (VR/AR).

Актуальність проблеми та аналіз наукових досліджень. У педагогічній літературі інноваційним називають такий підхід, напрям, стиль навчання, який виявляє прогресивне начало порівняно з поширеною наявною практикою. Цей тип, стиль навчання має відповідати тим запитам, які ставить суспільство перед системою освіти.

За Н. П. Волковою інновації освіти – це цілеспрямований процес часткових змін, що ведуть до модифікації цілей, змісту, методів і форм навчання й виховання або адаптації процесу навчання до нових вимог, що висувуються [1].

Показниками інноваційності навчання можуть бути: впровадження нових видів і форм навчальної діяльності та спілкування; впровадження нових методів і засобів навчання; формування інтегративних знань різного рівня; розв’язування навчальної проблеми з різних позицій, у різних аспектах, котрі взаємно й системно доповнюють одна одну й сприяють більш якісному уявленню про цілісність навчальної проблеми, її системної структури; впровадження суб’єктно-суб’єктного та діалогічного спілкування; пошуково-дослідницькі методи навчання; поетапне застосування різних рівнів навчання студентів; компонентне оцінювання знань студентів (оцінювання вмій виконувати певні дії чи операції) [1].

Інноваційне навчання сприяє не лише кращому засвоєнню матеріалу, а й формуванню глибокого розуміння особистої відповідальності за безпеку – власну, колективу, суспільства.

«Безпека життєдіяльності» як навчальна дисципліна охоплює широкий спектр знань і навичок – від дій у разі пожежі чи хімічної загрози до надання домедичної допомоги.

Тому використання інноваційного навчання надасть студенту нові можливості пізнання нового, сприяє формуванню раціонально-критичного мислення, спонукає до самостійних і відповідальних дій, рефлексії власної діяльності, створює для студента нові для нього навчальні ситуації, котрі не вписуються в типові, а значить, для розв’язання вимагають інтелектуальних зусиль, цілого спектра емоцій – від розчарування, непевності, невизначеності до задоволення, визначеності, радості. Інноваційне навчання виводить студента зі стану «традиційної рівноваги», типовості навчальних ситуацій, вимагає залучення знань різних навчальних предметів, життєвого досвіду [2].

Результати дослідження. Аналіз наукової літератури показує, що питання впровадження інноваційних методів у навчальний процес активно досліджується, і визначено основні сучасні методики викладання безпеки життєдіяльності. Цифрові технології у викладанні безпеки життєдіяльності досліджувалися у працях О. Ченчевої, В. Бахарєва та ін. [4], де наголошується на ефективності віртуальних тренажерів для навчання реагуванню на надзвичайні ситуації. Методи гейміфікації висвітлені в дослідженні Y. Ren, Y. Lu (2019), де розглянуто вплив навчальних ігор на залученість студентів до процесу вивчення безпеки [4].

Гейміфікація (ігровізація, геймізація, англ. gamification) – використання ігрових практик та механізмів у неігровому контексті для залучення кінцевих користувачів до розв’язання проблем. Гейміфікація була досліджена в кількох царинах, серед яких: взаємодія з клієнтами, виконання фізичних вправ, повернення інвестицій, якість даних, пунктуальність та навчання. Більшість досліджень з ігровізації показали позитивні тенденції після гейміфікації. Гейміфікація в освіті – це підхід

до заохочення мотивації та залученості учнів шляхом внесення принципів ігрового дизайну в навчальне середовище. Ключова ціль такої стратегії полягає в мотивації та стимулюванні учнів до навчання, у застосуванні дієвого набору цифрових інструментів, а також у створенні сприятливих умов для соціалізації, розвитку й виховання [3].

У контексті дисципліни «Безпека життєдіяльності», яка охоплює знання й навички, що допомагають зберегти життя, здоров'я та психоемоційний стан у надзвичайних ситуаціях, гейміфікація є ефективним засобом мотивації та залучення здобувачів освіти до активного навчання. А саме під час виконання самостійної роботи з теми «Надання домедичної допомоги у разі надзвичайних ситуацій» здобувачі вищої освіти використовують мобільний ігровий симулятор з тактичної медицини Lifesaver, що сприяє кращому засвоєнню цієї тематики [5].

Ще одна сучасна методика викладання «Безпеки життєдіяльності» – це ситуаційне моделювання. Ситуаційне моделювання як ефективний інструмент практичного навчання аналізується в роботах Д. Ю. Головки. Автор зазначає, що тренувальні симуляції значно краще підвищують рівень засвоєння матеріалу [4].

Ситуаційне моделювання (англ. *Scenario-based learning*) – це сучасний метод навчання, який ґрунтується на створенні наближених до реальності умов, у яких курсанти мають можливість відпрацьовувати алгоритми дій у надзвичайних ситуаціях. Цей підхід забезпечує набагато глибше занурення в тему, ніж традиційні лекційні форми, оскільки вимагає не лише знань, а й вміння оперативно приймати рішення, діяти в команді, демонструвати ініціативу та самостійність.

У навчальному процесі з дисципліни «Безпека життєдіяльності» ситуаційне моделювання є надзвичайно цінним методом у підготовці курсантів до реалій служби в умовах війни, кризових ситуацій та непередбачуваних загроз. Воно дозволяє не просто вивчити правила, а прожити ситуацію, усвідомити її складність та навчитися діяти відповідально, ефективно і злагоджено. Таким чином, цей підхід виступає не лише навчаль-

ним інструментом, а й формує культуру безпечної поведінки як складову професійної ідентичності майбутнього офіцера.

Сценарії ситуаційна практичні заняття розробляються з урахуванням реалій, до яких може бути залучений курсант у майбутній професійній діяльності. Перед початком моделювання група отримує вхідну інформацію, розподіляє ролі (керівник, виконавець, спостерігач), після чого відбувається виконання завдання. Після завершення моделювання обов'язково проводиться рефлексія: аналіз дій, обговорення помилок, пропозиції щодо поліпшення.

Під час проведення практичних занять найчастіше застосовуються сценарії такі як: «пожежа в гуртожитку»: учасники імітують евакуацію, надають допомогу умовно потерпілим, організовують дії згідно з планом цивільного захисту.

«Вибухонебезпечний предмет у навчальному корпусі»: відпрацьовується алгоритм повідомлення відповідних служб, організація оточення та евакуації.

«Зупинка серця у людини на вулиці»: моделюється ситуація надання домедичної допомоги (СЛР, використання дефібрилятора).

«Психоемоційна напруга під час повітряної тривоги»: дії в укритті, підтримка групової стійкості, координація поведінки в умовах дефіциту інформації.

Також одними з найперспективніших і найбільш ефективних інструментів у підготовці фахівців у сфері безпеки стали віртуальна реальність (VR) та доповнена реальність (AR). VR аналізується у роботах Д. Ю. Головка у своїх роботах, досліджує що VR-технології та тренувальні симуляції значно підвищують рівень засвоєння матеріалу [4].

У контексті професійного навчання курсантів ці технології дозволяють створити максимально наближене до реальності середовище, у якому майбутні офіцери можуть безпечно відпрацьовувати навички поведінки в екстремальних умовах.

VR (Virtual Reality) – це повне занурення у віртуальне середовище за допомогою спеціальних окулярів або шоломів, де користувач може взаємодіяти з об'єктами та сценаріями.

AR (Augmented Reality) – це накладання віртуальних об'єктів або інформації на зображення реального світу (через смар-

тфон або планшет), що дозволяє інтегрувати навчальний контекст у звичайне середовище.

Використання VR та AR у навчанні безпеки життєдіяльності дозволяє курсантам не просто «вивчити тему», а відчувати, прожити й проаналізувати її, що формує глибоке розуміння та рефлекторну готовність до дій у критичних ситуаціях. Такий підхід є не лише технологічно прогресивним, але й педагогічно виправданим, оскільки базується на принципах активного навчання, емоційного залучення та інтеграції знань із практикою.

Тренінгові моделі навчання є надзвичайно ефективним інструментом формування у курсантів професійних і життєво важливих компетентностей у сфері безпеки життєдіяльності. На відміну від лекцій, тренінги передбачають високий рівень активності учасників, взаємодію в групах, обговорення, аналіз, рефлексію та імітацію реальних ситуацій.

Тренінг – це структурована форма інтерактивного заняття, орієнтована на розвиток практичних умінь і навичок, спрямованих на: вирішення проблемних ситуацій; поведінку в умовах ризику; психологічну стійкість; ефективну командну взаємодію [6].

У курсантському середовищі тренінги особливо ефективні, оскільки відповідають особливостям дорослого навчання: учасники включаються в реальні дії, моделюють поведінку, обговорюють та вдосконалюють власні дії.

Використання тренінгових моделей у підготовці курсантів з безпеки життєдіяльності – це не лише сучасний освітній інструмент, а й педагогічно обґрунтована практика, що формує цілісну готовність до дій у реальних надзвичайних ситуаціях. Саме завдяки тренінгам курсанти навчаються не тільки діяти, а й мислити в умовах небезпеки, взаємодіяти, адаптуватися і приймати відповідальність за власні та колективні рішення.

У викладанні дисципліни «Безпека життєдіяльності» на практичних заняттях активно проводяться тренінги з надання домедичної допомоги де курсанти відпрацьовують техніки серцево-легеневої реанімації, зупинки кровотечі, транспортування потерпілих. Активно використовуються манекени, рольові ігри, інструкції за протоколами «ABCDE», «MARCH» тощо. Також проводяться тренінги з психологічної стійкості

(стрес-менеджменту) які містять вправи на емоційну регуляцію, дихальні техніки, контроль тривоги, швидку самопомогу у стресових умовах. Обговорюються стратегії поведінки у критичних ситуаціях – наприклад, під час евакуації або повітряної тривоги.

Кейс-метод є інструментом для розвитку критичного мислення та практичного навчання з безпеки життєдіяльності.

Кейс-метод (англ. *case method*) – це потужна освітня технологія, яка передбачає навчання через розгляд і аналіз конкретних життєвих ситуацій, що вимагають практичного розв’язання. У підготовці курсантів з дисципліни «Безпека життєдіяльності» кейс-метод забезпечує не лише глибше розуміння теорії, а й формування практичних навичок, критичного мислення та вміння приймати відповідальні рішення в умовах невизначеності, ризику та часу, обмеженого на роздуми.

Кейс у навчальному контексті – це опис певної реальної або змодельованої проблемної ситуації, яка потребує аналізу, діагностики, прийняття рішень або дій. Цей метод наближає навчальний процес до реалій майбутньої професійної діяльності офіцера, де потрібно не лише знати, а й діяти. Він навчає не лише «що робити», а й «як мислити» у критичних ситуаціях та формує впевненість, стійкість, професійну рефлексію – усе те, що потрібно в умовах реальних загроз і викликів сучасності.

У сучасних програмах з безпеки життєдіяльності кейс-метод може поєднуватися з іншими формами роботи – тренінгами, ситуаційним моделюванням, VR-технологіями. Кейс може завершувати модуль або бути його вступною частиною. Особливо цінним є створення автентичних кейсів, заснованих на досвіді самих курсантів або реальних подіях з практики силових структур.

Висновки. У сучасних умовах, коли Україна перебуває у стані повномасштабної війни, формування у курсантів навичок безпечної поведінки, психологічної стійкості та готовності до дій у надзвичайних ситуаціях стало не лише актуальним, а й життєво необхідним. Традиційні форми викладання дисципліни «Безпека життєдіяльності» потребують переосмислення та оновлення відповідно до викликів часу, а впровадження

інноваційних підходів –єдино можливий шлях до підвищення ефективності професійної підготовки майбутніх фахівців.

Серед ефективних сучасних інноваційних методів навчання: ситуаційне моделювання, використання VR/AR технологій, тренінгові моделі та кейс-метод. Усі ці підходи мають спільні характеристики: активне залучення курсантів до процесу навчання, розвиток практичних і соціальних навичок, формування вміння працювати в команді, адаптуватися до змін, діяти в умовах ризику та невизначеності.

Комплексне впровадження зазначених інноваційних підходів у процес вивчення безпеки життєдіяльності не лише підвищує якість навчального процесу, а й формує нову генерацію офіцерів – професійно підготовлених, відповідальних, гнучких, психологічно стійких і здатних ефективно діяти в умовах сучасних загроз.

Подальші дослідження і впровадження цих методів мають стати пріоритетом у розвитку освітнього середовища для силових структур, адже від якості підготовки курсантів сьогодні залежить безпека і стабільність країни завтра.

Список використаних джерел

1. Складановська М. Г. Інноваційне навчання: активізація пізнавальної діяльності студентів : навч. посібник. Видання друге, доповнене. Дніпропетровськ, 2017. 108 с.
2. Кушнір В. Інноваційне навчання як засіб формування особистості майбутнього вчителя. *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія педагогічні науки*. 2017. Вип. 102. С. 63–69.
3. Кобилянська І. М., Складанюк О. О., Майданюк В. П. Гейміфікація у сучасних навчальних процесах. *Молодь в науці: дослідження, проблеми, перспективи* : матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Вінниця, 20 травня 2024 р.). Вінниця : ВНТУ, 2024. 357 с.
4. Сокотов Ю., Петухова Т., Петрикей О., Гармата О., Куріс Ю. Інноваційні методи викладання безпеки життєдіяльності. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 4 (12). С. 371–386.
5. Ткаченко О. Г., Разумейко Н. С., Аніщенко В. О. Домедична допомога в навчальних закладах: актуальність її викладання в умовах сьогодення. *Сектор безпеки і оборони України на захисті націо-*

нальних інтересів: актуальні проблеми та завдання в умовах воєнного стану : матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 21 листоп. 2024 р.). Хмельницький : НАДПСУ, 2024. С. 320–324.

6. Разумейко Н. С., Ткаченко О. Г. Розвиток «м'яких навичок» у здобувачів вищої освіти через тренінгові технології. *Розвиток освіти в європейському просторі: національні виклики та транснаціональні перспективи* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (Ніжин, 14–15 листоп. 2024 р.). Ніжин : НДУ імені Миколи Гоголя, 2024. С. 150–152.

References

1. Skladanovska, M. H. (2017), *Innovative Learning: Activation of Students' Cognitive Activity : study guide*, 2nd ed., Dnipropetrovsk.

2. Kushnir, V. (2017), "Innovative learning as a means of shaping the personality of a future teacher", *Scientific Notes of the National Pedagogical Dragomanov University. Series: Pedagogical Sciences*, Iss. 102, pp. 63–69.

3. Kobylanska, I. M., Skladaniuk, O. O. and Maidaniuk, V. P. (2024), "Gamification in modern educational processes", *Youth in Science: Research, Problems, Prospects* : materials of the International Scientific and Practical Online Conference (Vinnytsia, 20 May 2024), Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia.

4. Sokotov, Y., Petukhova, T., Petrykey, O., Harmata, O. and Kuris, Y. (2025), "Innovative methods of teaching Life Safety", *Society and National Interests*, No. 4 (12), pp. 371–386.

5. Tkachenko, O. H., Razumeyko, N. S. and Anishchenko, V. O. (2024), "Pre-medical assistance in educational institutions: relevance of teaching in the present conditions", *The Security and Defense Sector of Ukraine in Protecting National Interests: Current Problems and Tasks in the Conditions of Martial Law* : proceedings of the 3rd International Scientific and Practical Conference (Khmelnyskyi, 21 November 2024), NADPSU, Khmelnyskyi, pp. 320–324.

6. Razumeyko, N. S. and Tkachenko, O. H. (2024), "Development of "soft skills" in higher education students through training technologies", *Education Development in the European Area: National Challenges and Transnational Perspectives* : proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Online Conference (Nizhyn, 14–15 November 2024), Nizhyn Mykola Gogol State University, Nizhyn, pp. 150–152.

УДК 159.923.2:343.8

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.159

РОЛЬ ГУМАНІСТИЧНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ОСОБИСТОСТІ ПРАЦІВНИКА ПРОБАЦІЇ В ЙОГО ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Сіренко Крістіна Юрївна,

кандидатка економічних наук, доцентка,
в.о. завідувачки кафедри підвищення
кваліфікації працівників пробації,

*Інститут професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: user.ks563@gmail.com)*

ORCID ID: 0000-0003-2705-0924

Scopus ID: 5720-8026-437;

Дженджеро Оксана Леонідівна,

кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедри підвищення кваліфікації працівників пробації,

*Інститут професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: odzhen@gmail.com)*

ORCID ID: 0000-0002-9448-9999;

Баракhta Володимир Володимирович,

старший викладач кафедри формування та розвитку
професійної компетентності персоналу ДКВС України,

*Інститут професійного розвитку,
Пенітенціарна академія України
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: v.barakhta77@gmail.com)*

ORCID ID: 0000-0003-2627-8839

У статті досліджується значення гуманістичної спрямованості особистості працівника пробації в контексті його професійної діяльності. Актуальність теми зумовлена сучасними викликами у сфері пробації, що потребують формування ефективного соціально-правового середовища, орієнтованого на підтримку процесів реабілітації та ресоціалізації осіб, які вчинили правопорушення.

Автори акцентують увагу на необхідності інтеграції гуманістичних цінностей у професійну культуру працівника пробації, що сприяє не лише підвищенню ефективності службової діяльності, а й встановленню довірчих

стосунків із піднаглядними особами. У процесі дослідження були використані методи спостереження та аналізу професійної діяльності працівників пробації, що дало змогу ідентифікувати ключові особистісні якості, які позитивно впливають на результативність роботи. До таких якостей віднесено високий рівень емпатії, толерантності, рефлексивності, розвинені комунікативні навички, а також здатність до конструктивного між-особистісного спілкування.

Визначено, що наявність зазначених гуманістичних рис у працівника пробації сприяє успішній реабілітації клієнтів служби пробації, зниженню ризику рецидиву та формуванню позитивних змін у їхній поведінці. Практична цінність дослідження полягає у формулюванні рекомендацій щодо вдосконалення професійної підготовки майбутніх працівників пробації.

Зокрема, пропонується посилити гуманістичний компонент у системі їх навчання шляхом впровадження тренінгів особистісного розвитку, психологічної підтримки та практико-орієнтованих форм навчання, що сприятимуть формуванню необхідного рівня професійної компетентності.

Формування гуманістичної спрямованості у працівників пробації є не просто бажаною рисою, а професійною необхідністю, яка суттєво підвищує ефективність та легітимність діяльності інституту пробації в системі кримінальної юстиції.

Ключові слова: гуманістична спрямованість, пробація, професійна діяльність, емпатія, толерантність, повага до гідності правопорушників.

THE ROLE OF THE HUMANISTIC ORIENTATION OF THE PERSONALITY OF A PROBATION OFFICER IN HIS PROFESSIONAL ACTIVITY

Sirenko Kristina,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,

Acting Head of the Department of Advanced

Training of Probation Officers,

Institute of Professional Development,

Penitentiary Academy of Ukraine

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: user.ks563@gmail.com)

ORCID ID: 0000-0003-2705-0924

Scopus ID: 5720-8026-437;

Dzhendzhero Oksana,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Institute of Professional Development,

Penitentiary Academy of Ukraine

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: odzhen@gmail.com)

ORCID ID: 0000-0002-9448-9999;

Barakhtha Volodymyr,

Senior Lecturer Department of Formation and Development of
Professional Competency of the Personnel of the State Criminal and
Executive Service of Ukraine, *Institute of Professional Development,*
Penitentiary Academy of Ukraine,
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,
e-mail: v.barakhtha77@gmail.com)
ORCID ID: 0000-0003-2627-8839

The article explores the significance of the humanistic orientation of a probation officer's personality in the context of their professional activity. The relevance of the topic is determined by contemporary challenges in the probation field, which require the creation of an effective socio-legal environment aimed at supporting the processes of rehabilitation and reintegration of offenders. The authors emphasize the necessity of integrating humanistic values into the professional culture of probation officers, which not only enhances the effectiveness of their service but also fosters the establishment of trusting relationships with clients under supervision.

The research employed methods of observation and analysis of probation officers' professional activities, allowing for the identification of key personal qualities that positively influence work performance. These qualities include a high level of empathy, tolerance, reflexivity, well-developed communication skills, and the ability to engage in constructive interpersonal interaction. It is established that the presence of these humanistic traits in probation officers contributes to the successful rehabilitation of clients, reduces the risk of recidivism, and promotes positive behavioral changes.

The practical value of the study lies in the formulation of recommendations for improving the professional training of future probation officers. In particular, it is proposed to strengthen the humanistic component within their educational system by implementing personal development training, psychological support programs, and practice-oriented learning formats that contribute to the formation of the necessary level of professional competence.

The development of a humanistic orientation in probation officers is not merely a desirable trait, but a professional necessity that significantly enhances the effectiveness and legitimacy of the probation institution within the criminal justice system.

Key words: *humanistic orientation, probation, professional activity, empathy, tolerance, respect for the dignity of offenders.*

Постановка проблеми. Провідною метою сучасної європейської освіти є підготовка фахівців, здатних творчо працювати та відповідати вимогам гуманістично спрямованої особистості. Гуманістична спрямованість особистості працівника пробації є ключовим фактором ефективності його роботи,

оскільки саме завдяки гуманістичним якостям можливе встановлення довірливих стосунків із піднаглядними особами, їх мотивація до змін та успішна соціалізація. В умовах реформування системи пробації в Україні актуальним є питання професійного становлення фахівців цієї сфери, їхньої психологічної готовності до виконання завдань ресоціалізації [1]. Недостатність уваги до розвитку гуманістичних якостей у працівників пробації може призвести до низької ефективності реабілітаційних заходів, посилення соціальної ізоляції піднаглядних осіб та зростання рецидивної злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема гуманістичного підходу в пробації не є висвітленою, проте в дослідженнях з психології, педагогіки та кримінології такий підхід знайшов відображення в працях, які стосуються сфери соціальної роботи. Вважаємо цінними ці дослідження і для сфери пробації, тому в статті спиратимемось на них.

Дослідження Г. Олпорта (1961), К. Роджерса (1959) та А. Маслоу (1968) підкреслюють роль гуманістичних якостей у професійній діяльності спеціалістів згаданої галузі. Так, К. Роджерс описав повністю актуалізовану людську істоту, основними характеристиками якої є відкритість власному досвіду, безумовне самоприйняття, гармонійні стосунки з іншими людьми, здатність до творчої адаптації і унікальної поведінки [2, с. 318].

Дослідженням поняття «гуманістична особистість» займалися О. Асмолов, Г. Балл, Н. Безлюдна, Л. Божович, Ф. Василюк, І. Зязюн, В. Скрипник, В. Слободчиков, С. Смирнов, К. Роджерс та ін.

У сучасній психолого-педагогічній літературі існують різні напрями досліджень науковців феномена «гуманістична спрямованість» особистості: Н. Чепелева, Т. Данилова вважають гуманістичну спрямованість динамічним особистісним утворенням, у змісті якого домінують не лише пізнавальні, але й емпатійні та альтруїстичні мотиви, готовність до співробітництва, збалансована система ціннісних орієнтацій та високий рівень здатності до самопізнання; Е. Помиткін, О. Лисенко, Н. Нерух – сукупністю особистісно-ціннісних якостей людини; Г. Балл, І. Бех розглядають у контексті роз-

виту ціннісно-мотиваційної сфери особистості, а В. Семиченко, А. Сущенко, Т. Титаренко вважають готовністю особистості до встановлення відповідних стосунків з оточенням [3, с. 57].

В українських дослідженнях ХХІ століття значна увага приділяється ролі гуманістичних якостей у професійній діяльності фахівців. Так, психологи С. Д. Максименко та Л. М. Карамушка розглядають емпатію як одну з ключових компетентностей сучасного працівника, що сприяє встановленню довіри та ефективному розв'язанню конфліктних ситуацій. О. В. Петрунко аналізує роль рефлексивних умінь у підготовці фахівців соціальної сфери та їхній вплив на професійну адаптацію, а Г. С. Костюк значну увагу приділяє толерантності в структурі гуманістичної спрямованості особистості.

Мета статті – дослідити значення гуманістичної спрямованості особистості працівника пробації в його професійній діяльності, визначити основні гуманістичні якості, що впливають на ефективність роботи, та обґрунтувати необхідність їхнього розвитку в системі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Одним із принципів запровадження Державної національної програми «Освіта» (Україна – ХХІ ст.) є гуманізація освіти, яка ґрунтується на визначенні людини як найвищої цінності, а отже, пріоритетом є розвиток умінь та здібностей, задоволення різноманітних професійних потреб та інтересів особистості [4, с. 41].

Ще в античні часи проблема гуманізації особистості цікавила видатних філософів. Погляди Сократа ґрунтувалися на вченні про добро й добродійність, на усвідомленні, що джерелом морального вдосконалення особистості є знання. В основі роздумів Аристотеля про гуманність — визнання незаперечної цінності особистості та необхідності розвитку її духовної сутності. У період Відродження особливого значення набули гуманістичні ідеї Т. Кампанелли, який розглядав людину як найвищу цінність, наділену необмеженим потенціалом. За часів Просвітництва Г. Сковорода стверджував, що справжня природа людини розкривається через її гуманістичне ставлення до суспільства та ближнього [3, с. 45].

Юрій Дрогобич, Павло Русин, Станіслав Оріховський-Роксолан, які вважаються найвизначнішими гуманістами XV – першої половини XVI ст., критично ставились до догм християнства, звертались до реального життя людини, проголошували силу розуму, надаючи перевагу особистості й таким чеснотам, як розум, відвага, мужність, і вважаючи, що людина повинна мати право на повноцінне життя, на свободу совісті, слова, віри [5, с. 128].

Видатний педагог Василь Сухомлинський стверджував, що всі наші моральні принципи, насамперед співчутливе й дбайливе ставлення людини до людини, має виявлятися в конкретних діях. Найпрекраснішою й найщасливішою є та людина, що присвятила своє життя боротьбі за щастя інших. Творення добра для людей має стати звичайною нормою поведінки, перетворитися на звичку [6, с. 21–31].

Аналіз психолого-педагогічної літератури з питань гуманістичної спрямованості особистості дає підстави для виділення найбільш значущих її складників, а саме: емпатія, толерантність, автентичність, повага до особистості, уважність, щирість та соціальна відповідальність [7].

1. Емпатія – здатність розуміти емоційний стан піднаглядних осіб, що сприяє встановленню довірливих взаємин. Переживання емпатичних реакцій – це ідентифікація себе з почуттями іншої людини і співчуття їй. Емпатія виявляється у визначенні емоцій, чуйності, розумінні і демонстрації емпатійних реакцій об'єкту. Д. Гоулман зазначав, що емпатія є базовою складовою емоційного інтелекту, яка сприяє особистісному зростанню та ефективності професійної діяльності. У своїй праці «Емоційний інтелект» американський психолог звертає увагу на те, що завдяки емоційному інтелекту людина здатна ідентифікувати та називати емоційні стани, розуміти взаємозв'язок між емоційними станами, а саме: контролювати емоції та входити в емоційні стани, що сприяють досягненню успіху; розуміти емоції інших людей, проявляти співпереживання та здатність підтримувати гармонійні стосунки з оточенням, що сприяє самоефективності особистості в соціумі

і відкриває для неї широкі можливості для самореалізації та розкриття свого потенціалу [7].

2. Толерантність – прийняття різних точок зору, що є необхідним під час роботи з людьми, які мають кримінальний досвід. Високий рівень толерантності у працівників пробації зменшує рівень конфліктності в їхній роботі.

3. Автентичність – відкритість та щирість у взаємодії, що формує довіру у клієнтів. Працівники пробації з високою автентичністю краще реалізують ресоціалізаційні програми.

4. Повага до особистості, уважність і чуйність – визнання унікальності кожної людини та підтримка її права на зміну, емоційна доступність, яка дає суб'єкту пробації відчуття прийнятості.

5. Позитивне ставлення – орієнтація на сильні сторони суб'єкта пробації, віра в його здатність змінюватись на краще.

6. Соціальна відповідальність – усвідомлення значення власної діяльності для суспільства.

Як і соціальні працівники, психологи, педагоги, працівники органів пробації повинні мати так званий «талант спілкування». Зокрема, Н. Бачманова та Н. Стафуріна виокремлюють такі складові «таланту спілкування»:

- здібності до повного та правильного сприйняття об'єкта, спостережливості, швидка орієнтація в ситуації;

- розуміння внутрішніх властивостей та особистостей об'єкта, проникнення в його внутрішній світ, психологічна інтуїція, які засновані на глибокій загальній ерудиції та гуманістичній спрямованості;

- здатність до співпереживання, емпатія, доброта, повага до людини, готовність допомогти;

- здатність до самоаналізу, інтерес до власної особистості й особистості інших людей;

- здатність управляти самим собою та процесом спілкування, вміння бути уважним, тактовним, вміння слухати, встановлювати контакт, викликати довіру, мати почуття гумору [8, с. 130].

Гуманістична спрямованість особистості працівника органу пробації є показником належного рівня професійної куль-

тури та важливою складовою його компетентностей, що впливає на ефективність діяльності.

Формування й інтеграцію в процеси роботи гуманістичної спрямованості особистості працівників пробації пропонуємо здійснювати поетапно. Розглянемо детально кожний.

Перший етап – це усвідомлення власної гуманістичної позиції. Професійна ідентичність охоплює не тільки розуміння власних професійних обов'язків, соціальної ролі, а й дотримання певних цінностей, норм та етичних стандартів у діяльності представників професії. Працівники органу пробації повинні мати чітке розуміння важливості гуманістичного підходу, адже саме такий підхід сприяє дотриманню загальнолюдських норм, уважному ставленню до прав і гідності осіб та якісному виконанню професійних обов'язків. Тут має бути поєднана внутрішня мотивація (бажання розуміти і допомагати в ресоціалізації правопорушників, сприяння ефективній реабілітації, нетравматичній та екологічній адаптації в соціумі) і зовнішня мотивація (прагнення успішно виконати власні зобов'язання задля подальшого професійного розвитку та кар'єрного зростання).

Для практичної реалізації цього етапу для працівників органу пробації варто проводити тренінги й семінари для кращої обізнаності з принципами гуманізму, зокрема розвитку таких якостей, як емпатія, толерантність, співпереживання, вміння слухати співрозмовника, здатність і готовність працювати спільно, соціальна інтуїція, саморефлексія, уважність та аутентичність. Такі заходи сприятимуть поширенню інформації про важливість комунікативної компетенції, яка ґрунтується на гуманістичних засадах [9, с. 133].

Також подібні тренінги й семінари можуть стати майданчиком для отримання досвіду роботи з правопорушниками, що допоможе адаптувати теоретичні знання до реальних ситуацій і застосовувати гуманістичні принципи на практиці [10, с. 121].

Наступний етап формування гуманістичної спрямованості особистості працівників органу пробації – це інтеграція гуманістичних цінностей у професійну діяльність.

Формування гуманістичної спрямованості є комплексним і багатогранним процесом, який поєднує теоретичну підготовку, практичний досвід, емоційне зростання та соціальну відповідальність.

Для впровадження гуманістичних цінностей у робочі процеси і взаємодію з людьми потрібні розроблені стандарти взаємодії з правопорушниками на принципах справедливості, толерантності та емпатії. Ці стандарти мають базуватися на повазі до гідності кожної людини, зокрема у випадках скоєння правопорушення, та сприяти ресоціалізації замість покарання заради покарання. Важливо також забезпечити навчання працівників, які контактують з правопорушниками, навичок правильної комунікації, розвивати емоційний інтелект та здатність до співпереживання. Такий підхід дозволяє не лише зменшити рівень конфліктності у взаємодії, але й створює умови для створення довіри та більш ефективного повернення людини до суспільства. Окрім того, необхідно впровадити механізми регулярного моніторингу та оцінювання ефективності чинних стандартів, аби своєчасно виявляти проблемні аспекти, вдосконалювати практики взаємодії та забезпечувати постійне підвищення якості гуманістичного підходу в системі ДКВС.

Етап оцінки ефективності гуманістичної спрямованості в роботі працівників органу пробації є ключовим для забезпечення сталості й результативності впроваджених підходів. На цьому етапі здійснюється аналіз того, наскільки поведінка пробаційників відповідає задекларованим принципам справедливості, толерантності, емпатії та поваги до гідності правопорушників. Оцінка може охоплювати такі методи: анкетування, самооцінювання працівників, спостереження за їхньою роботою, аналіз скарг та звернень, а також вивчення динаміки змін у поведінці піднаглядних. Наприклад, анкетування є ефективним інструментом для збору кількісних та якісних даних, що дозволяє забезпечити анонімність респондентів і зібрати інформацію від великої кількості учасників за короткий період часу.

Важливим аспектом є залучення незалежних експертів або громадських організацій до процесу оцінювання, що підвищує об'єктивність результатів. Отримані дані дозволяють не лише виявити сильні сторони та проблемні зони в роботі працівни-

ків органу пробації, а й коригувати їх навчання, покращувати стандарти взаємодії та розвивати культуру професійної гуманістичної комунікації в системі пробації.

Висновки. Гуманістична спрямованість особистості працівника пробації є важливою складовою ефективності його професійної діяльності, адже акумулює просоціальні мотиви, альтруїстичні установки, гуманістичні переконання, які визначають стиль взаємодії із суб'єктами пробації на засадах морально-етичної культури. Теоретичний аналіз досліджень гуманістичної спрямованості особистості засвідчив, що в її структурі домінують такі компоненти: когнітивний (знання та уявлення особистості про гуманізм, гуманність, гуманістичну спрямованість); мотиваційний (просоціальна мотивація, прагнення до самовдосконалення); діяльнісний (діалогічність, готовність до співпраці, схильність особистості до активної гуманістичної діяльності, свідомий вибір поведінки та дій відповідно до загальних моральних цінностей та ідеалів суспільства); емоційно-ціннісний (домінування альтруїстичних, емпатійних установок у роботі з людьми, відкритість, чуйність, милосердність, толерантність, людяність, рефлексія).

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розроблення методичних рекомендацій щодо розвитку гуманістичної спрямованості як пробаціонерів-практиків, так і психологів, соціальних педагогів, які проходять первинну професійну підготовку для подальшої роботи в установах пробації.

Список використаних джерел

1. Сіренко К. Ю., Дженджеро О. Л., Дудка Н. О. Професійна підготовка фахівців пробації з урахуванням європейського досвіду. *Professional training of future specialists amidst modern realities : scientific monograph*. Riga, Latvia : "Baltija Publishing", 2025. Vol. 2. P. 434–445.

2. Шанскова Т. І. Гуманістична спрямованість особистості як складова професійної компетентності керівника закладу соціальної сфери. *«Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі» (XXIV Каришшинські читання)* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Полтава, 2017. С. 317–320.

3. Бочаріна Н. О. Психологічні особливості формування гуманістичної спрямованості майбутнього соціального педагога : дис. ...

канд. психол. наук : 19.00.07 ; Переяслав-Хмельницьк. держ. пед. ун-т ім. Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 260.

4. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ ст.). Київ : Райдуга, 1994. 61 с.

5. Халамендик В. Б. Історія розвитку української філософської думки: культурно-освітні аспекти. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2009. Вип. 38. С. 126–138.

6. Кравцов В. О. Вимоги до професійної культури вчителя в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. *Педагогіка і психологія*. 2004. № 1. С. 21–31.

7. Буркало Н. І. Психологічні особливості емоційного інтелекту. *Психологічний часопис* : збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка. 2019. Т. 5. Вип. 7. URL: <https://apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/630/380>.

8. Лисянська Т. М. Педагогічна психологія : навч. посіб. Київ : Каравела, 2012. 264 с.

9. Кухар Т. Дослідження взаємозв'язку конфліктності та емпатії майбутніх фахівців ДКВС України. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. Чернігів : Академія ДПіТС, 2022. № 2 (9). С. 130–139.

10. Кухар Т. Соціальний інтелект у структурі інтелектуальних здібностей майбутніх працівників пенітенціарної служби. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. Чернігів : Академія ДПіТС, 2022. № 1 (8). С. 119–130.

References

1. Sirenko, K. Yu., Dzhendzhero, O. L. and Dudka, N. O. (2025), "Professional training of probation specialists taking into account European experience", *Professional training of future specialists amidst modern realities* : scientific monograph, Baltija Publishing, Riga, Latvia, Vol. 2, pp. 434–445.

2. Shanskova, T. I. (2017), "Humanistic orientation of personality as a component of professional competence of the head of a social sphere institution", *Methodology of Teaching Natural Sciences in Secondary and Higher School (XXIV Karyshyn Readings)*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, Poltava, pp. 317–320.

3. Bocharina, N. O. (2012), Psychological peculiarities of the formation of humanistic orientation in future social educators : PhD thesis, Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University of Pereiaslav-Khmelnyskyi, Pereiaslav-Khmelnyskyi.

4. Ministry of Education of Ukraine (1994), State National Program "Education" (Ukraine of the 21st century), Raiduha, Kyiv.

5. Khamendyk, V. B. (2009), "History of development of Ukrainian philosophical thought: cultural and educational aspects", *Humanitarian Bulletin of Zaporizhzhia State Engineering Academy*, Iss. 38, pp. 126–138.

6. Kravtsov, V.O. (2004), "Requirements for teacher's professional culture in the pedagogical heritage of V. O. Sukhomlynskyi", *Pedagogy and Psychology*, No. 1, pp. 21–31.

7. Burkalov, N. I. (2019), "Psychological features of emotional intelligence", *Psychological Journal*, Vol. 5, Iss. 7, available at: <https://apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/630/380> (accessed 14 April 2025).

8. Lysianska, T. M. (2012), *Pedagogical Psychology: textbook*, Karavela, Kyiv.

9. Kukhar, T. (2022), "Study of the relationship between conflict and empathy among future specialists of the State Criminal and Executive Service of Ukraine", *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences*, No. 2 (9), Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, pp. 130–139.

10. Kukhar, T. (2022), "Social intelligence in the structure of intellectual abilities of future penitentiary service workers", *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences*, No. 1 (8), Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, pp. 119–130.

УДК 37.018.4:305-055.1/.3:355.233

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.171

ДО ПИТАННЯ ПРО СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ГЕНДЕРНІ ПІДХОДИ» У ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ЇХ УРАХУВАННЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Трубавіна Ірина Миколаївна,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри соціальної педагогіки,
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка»

(36003, Україна, м. Полтава, вул. Івана Банка, 3,

e-mail: trubavina@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-1057-430X

ResearcherID: Y-8657-2019

Scopus-Author: 5721-6845-492

Стаття присвячена актуальній проблемі впровадження гендерних перспектив у військово-професійну діяльність України. Авторка зробила це крізь призму аналізу гендерних підходів та гендерної компетентності.

Метою статті є визначення сутності цих підходів та їх місця і методик у навчанні фахівців сектору безпеки і оборони.

Методами досягнення мети було обрано теоретичний аналіз джерел, синтез, порівняння, спостереження, узагальнення. Науковою новизною статті є визначення ієрархії і меж застосування гендерних підходів у військово-професійній діяльності, систематизації впровадження гендерної компетентності в освітні і навчальні програми всіх рівнів. Практичним значенням дослідження є визначення місця гендерної компетентності, її формування й розвитку у військовій освіті.

Перспективами подальших досліджень є вивчення теорії і досвіду формування гендерної компетентності в гендерних радників сектору безпеки і оборони як провідників змін щодо забезпечення гендерної рівності.

Ключові слова: гендерні підходи, гендерна перспектива, гендерна компетентність, освітні програми, концентризм програм, формування і розвиток гендерної компетентності.

ON THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF "GENDER APPROACHES" IN MILITARY AND PROFESSIONAL ACTIVITIES AND THEIR CONSIDERATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Trubavina Iryna,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Social Pedagogy,
State Institution "Luhansk Taras Shevchenko National University"
(3 Ivan Banka Street, Poltava, 36003, Ukraine,
e-mail: trubavina@gmail.com)
ORCID: 0000-0003-1057-430X
Researcher ID: Y-8657-2019
Scopus-Author: 5721-6845-492

The article is devoted to the urgent problem of introducing gender perspectives into military professional activities in Ukraine. The author did this through the prism of analysing gender approaches and gender competence.

The purpose of the article is to define the essence of these approaches and their place and methods in the training of security and defence sector professionals.

The methods used to achieve this goal are theoretical analysis of sources, synthesis, comparison, observation, and generalisation. The scientific novelty of the article is the definition of the hierarchy and limits of the application of gender approaches in military professional activities, systematisation of the introduction of gender competence in educational and training programmes at all levels. The practical significance of the study is to determine the place of gender competence, its formation and development in military education.

Prospects for further research are to study the theory and experience of gender competence formation in gender advisers in the security and defence sector as agents of change to ensure gender equality.

Key words: *gender approaches, gender perspective, gender competence, educational programmes, concentration of programmes, formation and development of gender competence.*

Постановка проблеми. На врахуванні гендерних підходів у військово-професійній діяльності та всіх сферах діяльності в Україні наголошують урядові документи, цього вимагає євроінтеграція та курс на НАТО, закріплений у Конституції країни. Але одних документів замало. Потрібно навчання фахівців усіх сфер, у т. ч. сектору безпеки і оборони, гендерній рівності та впровадженню гендерних підходів задля забезпечення реалізації прав жінок і чоловіків без дискримінації. Виникають питання: чого навчати, кого навчати, як довго навчати, як

навчати. Нині щодо поняття «гендерні підходи» існує кілька підходів, і термін використовується у множині навіть в урядових документах і рекомендаціях. І від того, що покладено в основу їх розуміння, залежатиме й відповідь на ці непрості питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявні дослідження [1; 3; 4; 6; 7; 10; 11] розкривають поняття гендеру, гендерних ролей, подолання гендерних стереотипів, теорії гендерної педагогіки, але самі гендерні підходи не порівнювалися і не застосовувалися в освіті військовослужбовців. Частково це зроблено в препринті публікації результатів проекту [12], але цей матеріал ще не пройшов апробацію у ЗВО та експертизу вченої ради. Але ми його використовуємо в цьому дослідженні як рецензований. Тому **метою статті** є визначення сутності цих підходів та їх місця і методик у навчанні фахівців сектору безпеки і оборони. Методами досягнення мети було обрано теоретичний аналіз джерел, синтез, порівняння, спостереження, узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Почнемо з поняття «гендерні підходи» [12]. Нині в умовах воєнної агресії РФ кількість жінок у ЗСУ стрімко зростає. «Ключовим досягненням у частині забезпечення гендерної рівності у Збройних Силах України є зняття юридичних обмежень щодо перебування жінок на військових посадах. Починаючи з 2018 року, Україні вдалося значно розширити спектр бойових посад для жінок: з'явилися можливості бути командирками піхотних підрозділів, снайперами, кулеметницями, гранатометницями, розвідницями та навіть керувати бронетехнікою чи бути навідницями танка. Станом на сьогодні відсутні нормативні перешкоди щодо обіймання посад жінками у Збройних Силах України. Жінки мають можливість служити на посадах, які самі обирають, включно з типовими бойовими спеціальностями. І як показує практика, жінки на таких посадах є ефективними [8]. Вони беруть участь у бойових діях, і, як зазначають дослідження в цій сфері [6], змішані команди із професійних і кваліфікованих жінок та чоловіків більш ефективні, разом долають ворога й роблять нашу країну більш успішною та міцною. Це результат гендерної політики в країні, цілеспрямованих спільних зу-

силь публічних службовців, НУО, правників, політиків тощо для досягнення гендерної рівності. Гендерний підхід забезпечує врахування інтересів і досвіду жінок та чоловіків як невіддільного складника планування, реалізації, моніторингу та оцінювання політики і програм у політичній, економічній, культурній і соціальній сферах для отримання жінками й чоловіками рівних благ. Тому, коли ми говоримо про гендерний підхід, – це про забезпечення гендерної рівності.

Чинниками, що зумовлюють інтеграцію жінок у сили безпеки і оборони, є [6]: зміни Збройних Сил, зміни соціальної структури суспільства, зміни культури. З початком воєнної агресії рф додамо сюди ще бажання багатьох жінок стати на захист своєї країни [9], розширення військових спеціальностей для жінок, створення національного спротиву, у якому беруть участь жінки й чоловіки. У збройному конфлікті і широкомасштабній воєнній агресії гендерні ролі можуть сильно змінюватися, що пояснює збільшення кількості жінок у військових формуваннях. Узагалі конфлікт по-різному впливає на жінок і чоловіків. Традиційно на полі бою чи іншим чином гине більше чоловіків, ніж жінок. Також серед них більше поранених, бо чоловіки таки становлять більшість у війську. «Найбільш видимою ціною війни для жінок, котрі зробили вибір доєднатися до війська, є розлука з дітьми та іншими рідними, а також загроза смерті чи поранення» [8]. Зазначимо, що проблемами всіх жінок в умовах війни також є виконання нових соціальних ролей в родині і суспільстві [10], підвищене психологічне навантаження в умовах відсутності чоловіка, який на фронті, хронічний стрес унаслідок тероризму та постійних обстрілів тощо.

Гендерний підхід – це підхід, який забезпечує врахування інтересів і досвіду жінок та чоловіків як невід’ємної складової планування, реалізації, моніторингу та оцінювання політики і програм у політичній, економічній, культурній і соціальній сферах для отримання жінками та чоловіками рівних благ. Він є протилежним рольовому підходу, який ґрунтується на розумінні того, що кожній статі відповідає своя «роль» з притаманними їй характеристиками та особливостями. Зважаючи на це переконання, чоловікам і жінкам надаються різні послуги

і до них формуються різні підходи. Це зумовлює існування різних стандартів, норм, нормативів, що породжує дискримінацію та нерівність у щоденному житті й професійній діяльності. У той час, як воєнна агресія РФ утискає права людини внаслідок бойових дій і окупації, збільшує нерівність, відновлення нашої країни повинно якнайбільше забезпечувати інклюзію та гендерну рівність, про що йдеться в Декларації Лугано в липні 2022 року. Отже, гендерний підхід має велике значення в розбудові миру і відновленні країни, реалізації прав людини.

Що дає гендерний підхід у секторі безпеки і оборони України? На думку віцепрем'єрки О. Стефанішиної [1], це:

- підвищення довіри до Збройних Сил України, Національної поліції України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Державної служби з надзвичайних ситуацій та інших силових структур;
- розширення можливостей щодо протидії негативному інформаційному впливу противника, іншим гібридним загрозам;
- подолання гендерних стереотипів, від яких страждають і жінки, і чоловіки;
- покращення соціальної та економічної інфраструктури для забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків;
- створення умов для більшої збалансованості між сімейним та професійним життям.

Перевагами впровадження гендерного підходу в ЗСУ є:

- ефективне забезпечення безпеки різних груп чоловіків і хлопців;
- реагування на зміни потреб у СБО;
- забезпечення рівного ставлення до жінок і чоловіків як до професіоналів (професіоналок);
- зміцнення демократії та взаємодії з громадянським суспільством [6].

Зазначимо, що існує кілька гендерних підходів. Виділяють також ще гендерно нейтральний підхід – політика неврахування відмінностей у становищі різних груп жінок і чоловіків, їхніх статусах, потребах, пріоритетах. Такий підхід передбачає, що державна політика і відповідні державні/регіональні

програми однаковою мірою впливають на всі групи населення. Але такий підхід не дозволяє врахувати особливі потреби вагітних жінок, жінок з дітьми, батьків-одиначків тощо.

З 2020 року виділяють гендерно трансформаційний підхід. На ньому побудовано Стратегію ЄС щодо гендерної рівності на 2021–2025 роки [11]. Мета нового Плану дій щодо реалізації цієї Стратегії – сприяти розширенню можливостей жінок, дівчат та молодих людей, аби дозволити їм повною мірою використовувати свої права та збільшувати їхню участь у політичному, економічному, соціальному та культурному житті. Цей план підтримує участь та лідерство дівчат і жінок. Він сприятиме впровадженню трансформаційного та міжсекторального підходу й буде враховувати гендерні аспекти в усіх політиках та діях. Тобто він поєднує слово та дію. Зазначимо, що цей План спрямований на усунення структурних причин гендерної нерівності та дискримінації за ознакою статі, зокрема через активне залучення чоловіків та хлопців до подолання усталених гендерних норм і стереотипів. Тому гендер – це не лише для жінок і про жінок, це для всіх людей та організацій. План дій спрямований на боротьбу з усіма аспектами дискримінації, що перетинаються, аби нікого не залишати позаду. Наприклад, він приділяє особливу увагу жінкам з інвалідністю, жінкам-мігрантам і тим жінкам, які зазнають дискримінації за віком чи сексуальною орієнтацією. Це означає, що він поєднує захист прав людей з різними особливостями, вразливостями і гендерну рівність, створює умови для реалізації прав усіх людей, забезпечення гендерної рівності й водночас – викорінювання причин та умов, які сприяють гендерній нерівності й дискримінації за ознакою статі.

У міжнародних посібниках, які узагальнюють світовий досвід із забезпечення гендерної рівності, йдеться про те, що «гендерну перспективу необхідно інтегрувати на кожному етапі повного циклу забезпечення безпеки та правосуддя (аналіз, формування політики, розроблення та планування, підготовка, виконання, моніторинг та оцінка, керування та нагляд), а не ставитися до неї як до додаткового етапу» [4, с. 33].

Виділяють ще комплексний гендерний підхід – це процес забезпечення того, що жінки, чоловіки й інші соціальні групи будуть мати однаковий доступ до контролю ресурсів, переваг розвитку і прийняття рішень на всіх етапах процесу стратегічного планування. Гендерний мейнстрімінг або комплексний гендерний підхід – це також розроблення стратегічного бачення подолання нерівності за ознакою статі та впровадження політики рівних прав і можливостей на всіх рівнях та в будь-яких сферах життєдіяльності суспільства.

Комплексний підхід у секторі безпеки і оборони містить (але не обмежується) таке:

1. Гендерний аналіз проблем у сфері безпеки та правосуддя, які доручено вирішити відповідній інституції, їх впливу на жінок, чоловіків та людей з різними видами гендерної ідентичності. Це передбачає аналіз теперішнього стану справ та можливостей його покращення з метою ширшого залучення різних верств населення, забезпечення рівності та культурно-етнічного різноманіття.

2. Аналіз того, наскільки для штатного складу інституції характерна гендерна рівність і наскільки спроможна ця інституція просунути гендерну рівність стосовно персоналу (в тому числі стосовно спеціалістів, здатних вести і підтримувати роботу з гендерних питань), способів роботи, інституційної культури та пріоритетів.

3. Забезпечення того, аби співробітники були підготовлені, психологічно готові, мотивовані й наділені повноваженнями для просування гендерної рівності.

4. Забезпечення підтримки цієї діяльності з боку керівних та наглядових структур з метою забезпечення наявності в інституції необхідних ресурсів, нормативно-правової бази та стратегій для активного просування гендерної рівності. Це охоплює внутрішні керівні структури відповідної інституції сектору безпеки і оборони та правосуддя, а також інші структури УСБ, такі як парламентські комітети, національні правозахисні інституції та форуми для роботи з громадянським суспільством [4, с. 330].

Ці заходи створюють інклюзивне та справедливе середовище у військових формуваннях, сприяють командній роботі та єдності серед усіх членів незалежно від їхньої статі, підвищують надійність підрозділів. Під інклюзією у військових формуваннях розуміємо соціальну професійну інтеграцію жінок і чоловіків, людей різної раси, віку, з іншими особливостями. Важлива допомога в такій інтеграції. І вона може відрізнятись за змістом і тривалістю, вимагає гендерної освіти для всіх.

Існує і гендерно чутливий підхід – урахування специфічних соціальних, культурних, економічних, політичних та інших характеристик умов життя та потреб жінок і чоловіків. Він нас цікавить з погляду гендерно чутливого та недискримінаційного спілкування в секторі безпеки і оборони. Спілкування як особлива людська діяльність, що є як самостійною, так і пронизує всі сфери інших видів людської діяльності, має особливе навантаження щодо реалізації гендерно чутливого підходу. Гендерно чутливе та недискримінаційне спілкування в секторі безпеки і оборони, таким чином, передбачає створення умов через вербальне та невербальне спілкування щодо успішного виконання бойових завдань і різних видів забезпечення військово-професійної діяльності. Отже, це є важливим щодо якості й успіху військово-професійної діяльності. Відсутність гендерної чутливості та дискримінація, зокрема за ознакою статі, є бар'єрами на шляху до успіху та якості військово-професійної діяльності й заважають виконанню бойових завдань. І ці бар'єри можуть бути психологічними, когнітивними, соціальними, фізичними, емоційними тощо. Важливо вміти правильно говорити і поводитись, аби ці бар'єри не виникали, не створювали конфлікти і перешкоди на службі. Наведемо приклад впровадження гендерно чутливого спілкування в ЗСУ: «Звертаюся до командирів – необхідно враховувати індивідуальні потреби і можливості кожного з наших людей у військовій діяльності».

Якщо говорити про ієрархію гендерних підходів, то за шириною впливу це буде: гендерний, гендерно нейтральний, гендерно чутливий, гендерно трансформаційний, комплексний підходи.

Тепер повернемося до того, як ці підходи вивчати військово-вослужбовцям (військовослужбовцям), визначимо їх місце в освітніх програмах і робочих навчальних дисциплінах. Враховуючи те, що гендерна компетентність має бути основою для викладання, вона має бути в цілях освітніх програм і навчальних результатах програм. Сьогодні, на жаль, цього немає. Її взагалі немає в освітніх програмах сектору безпеки і оборони в описі освітніх програм, немає ні в загальних, ні в професійних компетентностях. Вона є в робочих програмах усіх навчальних дисциплін усіх освітніх програм. Це вводиться вручну. Це потрібно. Але її треба вводити і в освітні програми – в цілі і в навчальні результати. Ми вважаємо, що гендерна компетентність має бути професійною компетентністю фахівців сектору безпеки і оборони, оскільки на кожному місці службі, на кожній посаді з урахуванням фаху вона матиме свої особливості. І вона має бути внесеною ще у професійні стандарти військово-вослужбовців (військовослужбовців) різного фаху, оскільки саме на основі професійного стандарту пишуться освітні програми. Саме від цього залежатиме, у які навчальні дисципліни її вводити і скільки. Вимогами до формування і розвитку гендерної компетентності є: опора на концентризм програм дисциплін, зв'язок з практикою, врахування специфіки дисципліни, науковість, врахування зони найближчого розвитку, зони актуального розвитку, зони перспективного розвитку. Сьогодні ж більшість прагне розкрити терміни «гендер» і «гендерна рівність», але всі інші підходи та їх реалізація – поза увагою викладачів, які пишуть ці програми, залишаються. Тому специфіка дисципліни є визначальною при виборі того підходу, який вивчатимуть здобувачі. Гарант програми має прослідкувати, щоб усі гендерні підходи були враховані в робочих програмах навчальних дисциплін. Чому саме навчати щодо гендерних підходів – гендерній компетентності в різних аспектах згідно з компетентнісним підходом, а також цінності гендерної рівності і права людини. Гендерна компетентність детально визначена в різних виданнях, деякі з них враховують навіть рівні освіти і військового управління [12], але цінності – це той результат освіти, який не можна так

швидко виміряти, як компетентності, вони формуються по-різному в часі і традиційно відводилися на виховну роботу. Сьогодні маємо цілісний освітній процес, і цінності мають бути присутні на рівні компетентностей в освітніх програмах і робочих навчальних програмах, силабусах. Враховуючи, що гендерна компетентність і цінності розвиваються, а також вимоги до концентризму побудови програм, зони розвитку здобувачів освіти, можемо говорити, що починати треба з простих понять, однакових для всіх, і розширювати поняття гендерних підходів залежно від рівня освіти, військового управління, функцій, компетентностей фахівців, поєднуючи теорію з практикою в кожній програмі навчальної дисципліни. Лише словесне виховання без практики не приведе до розвитку гендерної компетентності. Як навчати? Кожен викладач за чинним законодавством про освіту сам обирає методи й форми навчання, але є певні вимоги гендерних перспектив НАТО до навчання: навчати всіх фахівців сектору безпеки і оборони, навчати однаково жінок і чоловіків, а не робити окремі курси для жінок і для чоловіків, що інколи спостерігаємо. Важливою є просвітницька робота у військових частинах щодо гендерної освіти і застосування гендерних підходів. Бо без мотивації нема якісної освіти. Також мова йде про навчання дорослих на практиці й досвіді як впровадження ідей андрагогіки.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновки:

1. Гендерні підходи треба впроваджувати в гендерну освіту в секторі безпеки і оборони з огляду на євроінтеграцію, курс до НАТО, забезпечення гендерної рівності, реалізації прав людини. Треба навчати всім наявним гендерним підходам, оскільки вони всі забезпечують гендерну рівність.

2. Навчати треба всіх фахівців, жінок і чоловіків, на всіх рівнях військового управління і освіти однаково, на основі досвіду і практики, у поєднанні теорії з практикою, створюючи для цього відповідну мотивацію.

3. Гендерну компетентність і цінність гендерної рівності треба вводити в цілі й навчальні результати освітніх програм, а також у професійні стандарти фахівців сектору безпеки і оборони як професійну компетентність.

4. У процесі визначення цілей робочих програм навчальних дисциплін щодо гендерної компетентності треба спиратися на зони розвитку фахівців, специфіку фаху, спрямованість навчальної дисципліни, концентризм змісту програм.

Перспективами подальших досліджень є вивчення теорії і досвіду формування гендерної компетентності у гендерних радників сектору безпеки і оборони як провідників змін щодо забезпечення гендерної рівності.

Список використаних джерел

1. Методичні рекомендації з інтеграції гендерних підходів у систему підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони України / Волобуєва О., В'яткіна А., Ганаба С. та ін. Київ : ФОП Клименко Ю. Я., 2021. 292 с.

2. Гендерно чутливі дані. Огляд ситуації в Україні. *OpenUp Ukraine* : вебсайт. URL: <https://openup.org.ua/2022/05/24/%D0%B3%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4%D1%81%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97/> (дата звернення: 11.03.2025).

3. Про затвердження Інструкції щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів : наказ Міністерства соціальної політики України від 07.02.2020 № 86. URL: <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20#Text> (дата звернення: 11.03.2025).

4. Миртінен Г. Управління сектором безпеки, реформа сектору безпеки та гендерні питання. *Гендерні питання у секторі безпеки* : збірник інформаційно-методичних матеріалів. Женева : DCAF, ОБСЄ/БДПІЛ, ООН Жінки, 2019. 68 с.

5. План дій з гендерної рівності: права жінок та дівчат є основою глобальної стратегії для гендерної рівності у світі. URL: https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/план-дій-із-гендерної-рівності-права-жінок-та-дівчат-є-основою-глобальної-стратегії-для-гендерної_uk?s=232 (дата звернення: 11.03.2025).

6. Путівник гендерної інтеграції у Збройних Силах України. Формування гендерної компетентності військового професіонала : посібник / уклад.: Арнаутова В., Лукічов В., Нікітюк Т. ; МОУ ; ОБСЄ. 2020. URL: https://www.osce.org/files/f/documents/4/8/479044_0.pdf (дата звернення: 11.03.2025).

7. Гендерна компетентність психологинь і психологів / Чернецька Т., Дрожжина Т., Дьоміна Ю. та ін. ; Центр гендерної культури, ЮНІСЕФ, 2024. 44 с. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/en/media/>

43801/file/genderna-kompetentnist-psychologiv_gyn.pdf.pdf (дата звернення: 11.03.2025).

8. Сало Д. Ціна війни для жінок: нові ролі, загострені проблеми. URL: <https://commons.com.ua/uk/cina-vijni-dlya-zhinok/> (дата звернення: 08.03.2025).

9. Прокопій Д. Гендерна рівність у ЗСУ після повномасштабного вторгнення рф в Україну. *Національний інститут стратегічних досліджень*: вебсайт. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/henderna-rivnist-u-zsu-pislya-povnomasshtabnoho-vtorhnennya-rf-v-ukrayinu> (дата звернення: 11.03.2025).

10. Хассай Є. Вплив війни на можливості жінок: результати дослідження. URL: <https://cedos.org.ua/vplyv-vijny-na-mozhlyvosti-zhinok/> (дата звернення: 10.03.2025).

11. Таран А. Шлях до рівності: Стратегія гендерної рівності Європейського Союзу 2020–2025. (Ч. 1). URL: <https://jurfem.com.ua/shlyah-dorivnosti-strategia-gendernoi-rivnosti-2025-ch-1/> (дата звернення: 10.03.2025).

12. Методичні рекомендації до курсу «Гендерно чутливе і недискримінаційне спілкування в системі Міністерства оборони України (програма підвищення кваліфікації та курс лекцій з позицій захисту прав людини і забезпечення гендерної рівності)» / Звягінцева М., Махтай Д., Приймак К., Трубавіна І., Фабричева О., Хмельницька ІІІ., Чередниченко О.; за ред. І. Трубавіної. Київ, 2025. 263 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/390550084_GO_Zinocij_veteranskij_ruh_METODICNI_REKOMENDACII_DO_KURSU_GENDERNO_CUTLIVE_I_NE_DISKRIMINACIJE_SPILKUVANNA_V_SISTEMI_MINISTERSTVA_OBORONI_UKRAINI?channel=doi&linkId=67f38ea595231d5ba5b9a607&showFulltext=true (дата звернення: 17.04.2025).

References

1. Volobueiva, O., Vyatkina, A. and Hanaba, S. (2021), Methodological recommendations for the integration of gender approaches into the system of training specialists for the security and defence sector of Ukraine, Kyiv.

2. Gender-sensitive data. Overview of the situation in Ukraine, *OpenUp Ukraine*, available at: <https://openup.org.ua/2022/05/24/%D0%B3%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%BD%BB%D1%8F%D0%B4%D1%81%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97/> (accessed 11.03.2025).

3. Ukraine (2020), On the Approval of the Instruction on Integration of Gender Approaches in the Development of Regulatory Legal Acts : Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine, available at: <https://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20#Text> (accessed 11.03.2025).

4. Myrtilinen H. (2019), "Security sector governance, security sector reform and gender issues", *Gender issues in the security sector: a collection of information and methodological materials*, DCAF, OSCE/ODIHR, UN Women, Geneva.

5. Gender Equality Action Plan: Women's and girls' rights are at the heart of a global strategy for gender equality in the world, available at: https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/план-дій-із-гендерної-рівності-права-жінок-та-дівчат-є-основою-глобальної-стратегії-для-гендерної_uk?s=232 (accessed 11.03.2025).

6. Arnautova, V., Lukichov, V. and Nikitiuk, T. (2020), Guidebook to gender integration in the Armed Forces of Ukraine. Formation of gender competence of a military professional : manual, available at: https://www.osce.org/files/f/documents/4/8/479044_0.pdf (accessed 11.03.2025).

7. Chernetska, T., Drozhzhyna, T. and Demina, Y. (2024), Gender competence of psychologists and psychologists, available at: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/43801/file/genderna-kompetentnist-psyhologiv_gyn.pdf (accessed 11.03.2025).

8. Salo, D. (2023), The cost of war for women: new roles, exacerbated problems, available at: <https://commons.com.ua/uk/cina-vijni-dlya-zhinok/> (accessed 08.03.2025).

9. Prokopi, D. (2023), Gender equality in the Armed Forces of Ukraine after the full-scale invasion of Russia into Ukraine, *National Institute for Strategic Studies*, available at: <https://niss.gov.ua/news/komen-tari-ekspertiv/henderna-rivnist-u-zsu-pislya-povnomasshtabnoho-vtorhnennya-rf-v-ukrayinu> (accessed 11.03.2025).

10. Hassai, E. (2023), The impact of war on women's opportunities: research results, available at: <https://cedos.org.ua/vplyv-vijny-na-mozhlyvosti-zhinok/> (accessed 10.03.2025).

11. Taran, A. (2022), The path to equality: The European Union's Strategy for Gender Equality 2020–2025 (Part 1), available at: <https://jurfem.com.ua/shlyah-dorivnosti-strategia-gendernoi-rivnosti-2025-ch-1/> (accessed 10.03.2025).

12. Zvyahintseva, M., Makhtai, D., Pryimak, K., Trubavina, I., Fabrycheva, O., Khmelnytska, S. and Cherednychenko, O. (2025), Methodological recommendations for the course "Gender-sensitive and non-discriminatory communication in the system of the Ministry of Defence of Ukraine (advanced training programme and course of lectures from the standpoint of human rights protection and gender equality)", Kyiv, available at: https://www.researchgate.net/publication/390550084_GO_Zinocij_veteranskij_ruh_SPILKUVANNA_V_SISTEMI_MINISTERSTVA_OBORONI_UKRAINI?channel=doi&linkId=67f38ea595231d5ba5b9a607&showFulltext=true (accessed 17.04.2025).

УДК 37.018.4:005.96:351.78-051

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.184

СПЕЦИФІКА ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ КОУЧИНГУ В ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СЛУЖБИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Федоренко Яніна Анатоліївна,

доктор історичних наук, професор,
доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін,
Національний університет цивільного захисту України
(18034, Україна, м. Черкаси, вул. Онопрієнка, 8,
e-mail: yanava@ukr.net)

ORCID: orcid.org/0000-0002-5206-0705;

Кришталь Аліна Олександрівна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін,
Національний університет цивільного захисту України
(18034, Україна, м. Черкаси, вул. Онопрієнка, 8,
e-mail: sovalina@ukr.net)

ORCID: orcid.org/0000-0002-1818-6603

***Мета** статті полягає в аналізі та теоретичному обґрунтуванні ефективності підготовки майбутніх фахівців служби цивільного захисту із застосуванням технологій коучингу в системі закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання з урахуванням викликів воєнного стану.*

***Методологія дослідження** ґрунтується на системному підході до вивчення зв'язків між явищами та процесами коучингу, порівнянні та узагальненні дотичних понять та явищ, а також емпіричному вивченні практичних аспектів застосування технологій коучингу в підготовці майбутніх фахівців служби цивільного захисту (анкетування для визначення наявних проблем у підготовці фахівців, опитування для визначення ефективності застосування технологій коучингу та бесіда для виявлення переваг і недоліків коучингу), педагогічний експеримент (реалізація технологій коучингу в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців служби цивільного захисту).*

***Отримані результати.** Теоретичний аналіз означеної проблеми дозволив виявити значний потенціал застосування технологій коучингу в освіті. Технологічність коучингу виявляється в досягненні стійких показників оптимізації навчальної діяльності майбутніх фахівців служби цивільного захисту, а також результатів їхньої підготовки.*

***Практична цінність** дослідження полягає у практичній апробації технологій тренінгу в підготовці зазначених фахівців. Концептуальність технологій коучингу ґрунтується на переконанні у значному потенціалі особистості, цінності її здібностей і талантів, виявлення та розкриття яких*

поліпшує якість життя людини. Коучинг допомагає здобувачеві виявити додаткові можливості, орієнтовані на конкретну ситуацію, скласти власний найбільш оптимальний план дій і взяти відповідальність за його реалізацію.

Ключові слова: коучинг, технологія коучингу, професійна підготовка, майбутні фахівці служби цивільного захисту.

THE SPECIFICS OF COACHING TECHNOLOGY APPLICATION IN FUTURE SPECIALISTS OF THE CIVIL DEFENSE SERVICE PROFESSIONAL EDUCATION

Fedorenko Yanina,

Doctor of Historic Sciences, Professor,
Associate Professor of the Department of Social
and Humanitarian Disciplines,

*National University of Civil Defense of Ukraine
(8 Onopriienko Street, Cherkasy, 18034, Ukraine,
e-mail: yanava@ukr.net)*

ORCID: orcid.org/0000-0002-5206-0705;

Kryshtal Alina,

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Social
and Humanitarian Disciplines,

*National University of Civil Defense of Ukraine
(8 Onopriienko Street, Cherkasy, 18034, Ukraine,
e-mail: sovalina@ukr.net)*

ORCID: orcid.org/0000-0002-1818-6603

The purpose of the article is to analyze and theoretically substantiate the effectiveness of future specialists of the civil defense service professional education using coaching technology in the system of higher education institutions with special conditions, taking into account the challenges of martial law.

The research methodology is based on a systematic approach to studying the connections between coaching phenomena and processes, comparing and generalizing related concepts and phenomena, as well as empirically studying the practical aspects of applying coaching technology to future specialists of the civil defense service (questionnaire to identify existing problems in professional education of specialists, survey to determine the effectiveness of the application of coaching technology and conversation to identify the advantages and disadvantages of coaching), pedagogical experiment (implementation of coaching technology in the process of future specialists of civil defense service professional education).

Results obtained. Theoretical analysis of the specified problem allowed us to identify significant potential for the application of coaching technology in professional education. The technological nature of coaching is manifested in achieving sustainable indicators of the educational activities of future specialists of the civil defense service optimization, as well as the results of their training.

The practical value of the study lies in practical testing of training technology in professional education of the specialists. The conceptual nature of coaching technology is based on the belief in the significant potential of the individual, value of his/her abilities and talents, the identification and disclosure of which improves the quality of a person's life. Coaching helps the applicants to identify additional opportunities focused on a specific situation, to draw up his/her own most optimal plan of action and take responsibility for its implementation.

Key words: *coaching, coaching technology, professional education, future specialists of the civil defense service.*

Постановка проблеми. Глобалізований освітній простір пропонує значні можливості для майбутніх фахівців служби цивільного захисту, однак останні часто зіштовхуються з надміром інформації і нестачею навичок самоорганізації, узагальненням баченням кінцевого результату і труднощами в постановці часткових цілей, при цьому без втрати інтересу до навчання та задоволення від самого процесу. Прагнення забезпечити високу якість освітніх послуг у надзвичайно складних умовах сьогодення спонукає науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти МВС України до пошуку та впровадження успішного вітчизняного і зарубіжного досвіду організації освітнього процесу, а також випробовування різноманітних інновацій у сфері освіти й науки. Тому коучинг, що тривалий час був прерогативою бізнесу та спорту, почав набувати популярності в галузі вищої освіти. Як і в інших сферах діяльності, акцент робиться на розкритті здібностей і потенціалу особистості здобувача з метою досягнення максимальної результативності, посилення їхньої активності та вмотивованості, враховуючи персональні освітні цілі, що в кінцевому результаті забезпечує гармонійний розвиток особистості майбутніх фахівців служби цивільного захисту.

Специфіка організації навчально-виховного процесу в закладах вищої освіти МВС України регламентується низкою нормативно-правових документів, а дослідження професійної підготовки майбутніх фахівців служби цивільного захисту представлена у сучасних психолого-педагогічних наукових розвідках, що окреслюють широкий спектр питань, однак системне застосування технології коучингу у практиці означених

закладів не отримало належного висвітлення, що спонукало нас до більш глибокого вивчення зазначеного феномена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні аспекти коучингу в галузі освіти частково розкрито у працях О. Баранової, М. Братко, Н. Гордієнко, Н. Горук, В. Гульчевської, В. Нагари, І. Петровської, С. Романової, В. Тименко та ін. Дослідження технології коучингу у сучасній педагогічній науці орієнтоване переважно на проблеми формування емоційної [1], лідерської [2], дослідницької [3] компетентностей; коучингу як технології індивідуального [4] і студентоцентрованого навчання [5] тощо. В основі технології академічного коучингу – цілеспрямована організована діяльність із застосуванням методів керівництва та підтримки, ключовою метою яких є оптимізація процесу професійної підготовки відповідно до індивідуальних психофізіологічних особливостей, визначених прагнень та намірів, а також формування нових моделей виконання поставлених завдань.

Як зазначає Ю. Гичко, ключовими параметрами коучингу є, з одного боку, тренінги для формування і закріплення конкретних моделей поведінки, з іншого – «особлива лінія наставництва і фасилітація, що забезпечує актуалізацію внутрішніх сил і можливостей особистості» [1, с. 73]. Г. Поберезька у своїй праці розвиває ідею про коучинг в освіті як творчу взаємодію рівноправних учасників освітнього процесу, спрямовану на виявлення та реалізацію потенціалу того, хто навчається, для досягнення ним високого освітньо-професійного, соціального, особистісного розвитку [5, с. 9].

Мета статті – визначити специфіку застосування технології коучингу в підготовці майбутніх фахівців служби цивільного захисту.

Виклад основного матеріалу. У праці Ю. Гичко коучинг досліджено як засіб формування емоційної компетентності «з метою підвищення ефективності навчання і реалізації потенціалу здобувачів до здійснення професійної кар'єри у повній мірі. Коучинг – це розвивальна діяльність, а не діяльність, спрямована на виправлення недоліків у роботі. Коучинг – комплексна технологія роботи фахівця, що містить прийоми,

способи впливу на майбутнього фахівця, засоби реалізації підтримки, а також результати взаємодії» [1, с. 3].

У професійній підготовці коучинг «проводиться з метою розкриття особистого потенціалу, посилення мотивації до навчальної діяльності, розгляду теоретичних і практичних питань, професійного становлення, з організації самостійної роботи тощо. При впровадженні індивідуальних технологій у професійну підготовку необхідно враховувати потреби і запити здобувачів, рівень підготовки, можливість вибору при виконанні завдань тощо» [4, с. 54].

Технологічність академічного коучингу в контексті підготовки майбутніх фахівців служби цивільного захисту визначаємо відповідно до критеріїв: концептуальність (усвідомлення власного ресурсу і потенціалу для досягнення освітніх та професійних цілей), системність (у професійній підготовці майбутніх фахівців служби цивільного захисту), послідовність реалізації (чітка поетапність відповідно до визначених цілей), керованість (розуміння сутності технології, постановка цілей, діагностування отриманих результатів), суб'єктність (коуч ↔ майбутній фахівець служби цивільного захисту) та відтворюваність.

Науковиця М. Братко зазначає, що «принципи навчального коучингу пов'язані з принципами формування досвіду в будь-якій галузі шляхом застосування спеціальної цілеспрямованої практики, першим кроком якої є визначення кінцевої мети діяльності – цільової продуктивності. Внесок коуча полягає у спостереженні за поточною діяльністю практикуючого, сприянні постановці точних підцілей і розробленні практики» [6, с. 9].

Дотичними до поняття «коучинг» є «трєнінг», «консультування», «психологічне консультування/психотерапія», «наставництво», «менторство», «супервізія» тощо, однак суттєвою відмінністю коучингу є орієнтування виключно на ресурс особистості в досягненні бажаних цілей у теперішньому і майбутньому.

На переконання М. Братко, коучинг розширює методичний арсенал педагогів, забезпечуючи недирективний підхід до підтримки здобувачів освіти внятковньому самостійному навчанні. Коучинг і менторинг (наставництво) є своєрідними формами посередництва в освітньому процесі і здійснюються

у форматі індивідуальної бесіди більш досвідченої людини зі здобувачем освіти з метою підтримки розвитку здобувача освіти через навчання. «Ключова відмінність між процесами, які позначають ці поняття, пов'язана з концептом «передача знань». Якщо метою спілкування та педагогічної взаємодії є передача знань і досвіду від одного учасника взаємодії (більш досвідченого) до іншого (менш досвідченого) – здобувача – то це менторинг (наставництво). Якщо ж метою такого спілкування є самопізнання здобувача – то це коучинг. Менторинг покладається на зовнішній, чужий досвід, що може бути не завжди корисним, а інколи і шкідливим для здобувача освіти. Коучинг допомагає людям знайти в собі ресурси для досягнення стійкої трансформації» [6, с. 9].

Науковиця Ю. Гичко заперечує використання коучингу винятково як додатковий ресурс у навчанні. Натомість дослідниця наголошує, що коучинг є комплексною технологією, що охоплює прийоми, способи впливу на майбутнього фахівця, засоби реалізації підтримки, а також результати взаємодії [1, с. 74–76]. Академічний коучинг має на меті розвиток основних навчальних навичок і стратегій, адаптованих до індивідуальних потреб здобувача.

Узагальнюючи низку наукових праць вітчизняних і зарубіжних педагогів, М. Братко доходить висновку, що цільове призначення академічного коучингу полягає у «допомозі здобувачу освіти у досягненні своїх особистісних освітніх цілей, збільшенні продуктивності, покращенні освітніх результатів через розкриття внутрішнього особистісного потенціалу, що дозволяє підібрати власні способи вирішення академічних проблем» [6, с. 11].

На відміну від цивільних закладів вищої освіти, підготовка майбутніх фахівців у закладах вищої освіти зі специфічними умовами характеризується неухильним дотриманням статутних відносин, суворою дисциплінованістю та регламентованістю, визначеним комплексом дій та процедур, обов'язкових до виконання учасниками освітнього процесу, що прямо й опосередковано впливає на процес становлення особистості майбутнього фахівця.

Відповідно до «Настанови з організації соціально-гуманітарної роботи з рядовим і начальницьким складом та працівниками органів і підрозділів цивільного захисту» [7] наставництво є частиною професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу та формою роботи з молодими фахівцями. Як визначено в нормативних актах Служби та «Положенні про наставництво в органах і підрозділах цивільного захисту» основною метою наставництва є забезпечення оптимальної адаптації молодого фахівця до умов служби, цілеспрямоване формування і розвиток професійних та особистих якостей, необхідних для виконання завдань і обов'язків. Серед основних завдань наставництва: сприяння оволодінню необхідними знаннями, уміннями і навичками для самостійного виконання службових завдань; формування високих моральних якостей; виховання високої громадської свідомості та самовладання, відданості українському народу та вірності Присязі, а також набуття психологічної стійкості до роботи в екстремальних умовах; допомога в навчанні молодих фахівців ефективному виконанню професійних обов'язків під час гасіння пожеж, ліквідації наслідків аварій, катастроф, стихійних лих та проведення рятувальних робіт, зокрема в умовах воєнного стану.

Вибір наставника здійснюється з-поміж досвідчених працівників, котрі мають високі показники у службовій діяльності та авторитет серед особового складу, володіють високими морально-етичними якостями, мають добре розвинені комунікативні та організаційні вміння й навички з обов'язковим урахуванням висновку психолога щодо психологічної сумісності.

Як свідчать результати опитування майбутніх фахівців після проходження навчальної практики, роль наставника здебільшого зводилася до надання необхідної методичної (64,2 %) і практичної (85,8 %) допомоги під власним контролем тощо. У відповідях на відкриті питання щодо ролі наставника майбутні здобувачі зазначали прагнення до зниження рівня формальності в міжособистісному спілкуванні в позаслужбовий час, сприяння особистісному розвитку майбутнього фахівця.

У своєму дослідженні Ю. Гичко акцентує на «недостатньо вираженому мотиваційному полюсі у здобувачів вищої освіти, що свідчить про помірну активність та ініціативність під час будь-якої діяльності й певну залежність від зовнішнього контролю щодо вибору завдань і їх виконання. Також помічено схильність спрямовувати активність на уникнення невдач. Усе це свідчить про необхідність підвищення мотивації досягнення успіху здобувачами шляхом застосування коуч-технологій» [1, с. 4]. Коучинг забезпечує створення мотиваційної основи для професійного й особистісного зростання.

Практичне застосування технології коучингу у 2024/2025 навчальному році здійснювалося на базі Національного університету цивільного захисту України серед здобувачів першого рівня вищої освіти спеціальності «Цивільна безпека». Основними етапами реалізації технології коучингу визначено підготовчий, операційно-діяльнісний та підсумковий.

Компонентами підготовчого етапу означеної технології є налагодження комунікації між коучем і майбутнім фахівцем, інформування про сутність коучингу, формування усвідомленого ставлення до імплементації технології коучингу, складання орієнтовного графіка коучингових сесій.

Операційно-діяльнісний етап передбачає власне проведення коучингових сесій відповідно до розробленого графіка, у процесі яких відбувається визначення бажань і потреб, а також цілей (орієнтованість на навчальну діяльність з урахуванням особистісних цілей); сильних сторін та ресурсів майбутніх фахівців; розроблення плану навчання з урахуванням визначених переваг та ресурсів. Наступним кроком є реалізація плану навчання, у процесі якого проводиться додатковий аналіз і пошук нових ресурсів.

Підсумковий етап реалізації технології коучингу полягає у здійсненні рефлексії, моніторингу прогресу в навчанні, коригуванні плану навчання за потреби. Зауважимо, що коуч не дає готових порад, а допомагає майбутньому фахівцю знайти власні рішення актуальних питань.

Результати проведеного експерименту продемонстрували високий рівень усвідомлення сутності коучингу та розуміння

його компонентів; достатній рівень застосування інструментів коучингу в академічній площині. Діагностичні опитування та індивідуальні бесіди щодо ефективності технології коучингу серед учасників експерименту продемонстрували зростання академічної успішності на 24,6 %; зміцнення віри у власні можливості – на 31,8 %; поліпшення комунікативних умінь і навичок – на 17 %; налагодження психологічного контакту з однокласниками та викладачами – на 35,8 %.

Не можемо оминати увагою ще один феномен, що викликає активні дискусії в наукових колах і стрімко набирає популярності серед здобувачів вищої освіти протягом останніх років – ШІ-коучинг, що полягає у зверненні з коучинговим запитом до технології штучного інтелекту як до особистості. 17,9 % респондентів молодших курсів (94 особи) і 24 % старших курсів (86 осіб) користувалися послугою коучингу, запропонованою технологією штучного інтелекту. Серед причин, чому перевага надавалася технології штучного інтелекту перед міжособистісною взаємодією, – впевненість у досконалості інноваційних технологій, психологічні характеристики особистості (надмірна сором'язливість, невпевненість у власних можливостях, замкненість тощо), низький рівень соціальної активності, труднощі у спілкуванні з викладачами (у здобувачів молодших курсів); відсутність просторово-часових обмежень, доступність (у здобувачів старших курсів). Зазначимо, що фактор цікавості відзначила переважна більшість респондентів.

Однак попри зазначені тенденції провідну роль у процесі застосування технології коучингу відіграє саме особистість коуча, оскільки живе спілкування, емпатія та щира підтримка можливі лише в олюдненому вигляді. Зауважимо також, що психолого-педагогічний арсенал педагога-коуча є значно ширшим, на відміну від педагога традиційної форми навчання. До необхідних компетентностей педагога-коуча зараховуємо творчі вміння й навички, високий рівень відповідальності, здатність формулювати мету й визначати шляхи її досягнення; готовність до співпраці; здатність втілювати в життя ефективні моделі і стратегії саморозвитку; наявність високих моральних цінностей та ідеалів; толерантність, людяність, емпатій-

ність. Здатність коуча встановлювати партнерські взаємини з майбутніми фахівцями сприяє подоланню бар'єрів у взаємодії і поліпшує процес виконання поставлених завдань та досягнення цілей, що підтверджує позитивний вплив коучингу на формування особистості здобувача.

Висновки. Таким чином, у результаті проведеного дослідження можемо зробити висновок, що технологія коучингу є дієвим інструментом підвищення ефективності підготовки майбутніх фахівців служби цивільного захисту, адже у процесі її реалізації здобувачі набувають здатності максимально використовувати свій потенціал, внутрішні й зовнішні ресурси, спрямовані на майбутній позитивний результат.

Подальшого дослідження потребує питання підготовки науково-педагогічних працівників до застосування технології коучингу в підготовці майбутніх фахівців служби цивільного захисту.

Список використаних джерел

1. Гичко Ю. Формування емоційної компетентності майбутніх психологів засобами коуч-технологій : дис. ... д-ра філософії : 053. Умань, 2021.
2. Тищенко В. М., Нежинська О. О. Коучинг як технологія розвитку лідерства у сфері освіти. *Вища освіта України*. № 2. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2017. С. 65–68.
3. Олійник І. В. Використання коучинг-технології у процесі формування дослідницької компетентності у майбутніх докторів філософії в умовах аспірантури. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2019. № 1 (17). С. 158–167.
4. Кайдалова Л. Г., Кайдалова А. В. Коучинг як технологія індивідуального навчання у професійній підготовці майбутніх фахівців. *Теорія і методика професійної освіти : наукові праці*. Вип. 80. Т. 2. Київ, 2025. С. 55–58.
5. Поберезька Г. Г. Коучинг як педагогічна технологія студентоцентричного навчання у ВНЗ. *Технологія і техніка друкарства*. 2017. № 4 (58). С. 99–107.
6. Братко М. Академічний коучинг: зміст поняття та сутність діяльності. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. № 1 (37). Київ, 2022. С. 6–13.
7. Про затвердження Настанови з організації соціально-гуманітарної роботи з особами рядового і начальницького складу

та працівниками органів і підрозділів цивільного захисту : наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від 06.03.2008 № 177. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0177666-08#Text> (дата звернення: 12.03.2025).

References

1. Hychko, Yu. (2021), Formation of emotional competence of future psychologists using coaching technologies : PhD in Psychology Thesis, Uman.
2. Tymenko, V. M. and Nezhynska, O. O. (2017), "Coaching as a technology for developing leadership in the field of education", *Higher Education of Ukraine*, No. 2, pp. 65–68.
3. Oliinyk, I. V. (2019), "Using coaching technologies in the course of formation of future doctors' of philosophy research competence in the conditions e-postgraduate studies", *Bulletin of Alfred Nobel University. Series: Pedagogy and Psychology*, No. 1 (17), pp. 158–167.
4. Kaidalova, L. G. and Kaidalova, A. V. (2025), "Coaching as a technology of individual training in the professional training of future specialists", *Theory and methodology of professional education : scientific works*, Iss. 80, Vol. 2, pp. 55–58.
5. Poberezska, H. (2017), "Coaching as pedagogical technology of student-centred learning in higher education institutions", *Technology and Technique of Typography*, No. 4 (58), pp. 99–107.
6. Bratko, M. (2022), "Academic coaching: the meaning of the concept and the essence of activity", *Pedagogical education: Theory and practice. Psychology. Pedagogy*, No. 1 (37), pp. 6–13.
7. Ukraine (2008), On approval of the guideline on the organization of social and humanitarian work with rank and file and employees of civil defense bodies and units : Order of the Ministry of Emergencies of Ukraine dated 06.03.2008 № 177, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0177666-08#Text> (accessed 12.03.2025).

УДК 355.233.2:796]:343.82

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.195

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ДКВС УКРАЇНИ

Черезов Юрій Олександрович,

старший викладач кафедри фізичної підготовки,

Пенітенціарна академія України

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: yuriy.cherezov@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-1531-0189

Тема дослідження є актуальною, оскільки постала необхідність своєчасно розв'язувати проблеми вдосконалення фізичної підготовки офіцерів ДКВС України. Ці проблеми пов'язані з низкою складнощів, що викликані зміною умов здійснення освітнього процесу через воєнні дії, відсутністю можливості проведення занять із загальної та спеціальної фізичної підготовки на систематичній основі, нечіткістю цільових орієнтирів, кваліфікаційних характеристик та вимог до професійних і соціальних якостей фахівців-пенітенціаристів та ін.

Мета статті – висвітлити інноваційні методи вдосконалення загальної та спеціальної фізичної підготовки офіцерів ДКВС України.

Методологія дослідження заснована на аналізі літературних джерел та синтезі педагогічного спостереження.

Результати дослідження та висновки. Автором проаналізовані програми навчання загальної та спеціальної фізичної підготовки офіцерів Державної кримінально-виконавчої служби України, а також педагогічні умови, в яких відбувається освітній процес. Зважаючи на результати дослідження, автор запропонував дієві шляхи вдосконалення та забезпечення високого рівня фізичної, тактико-спеціальної та психофізіологічної компетенцій, що є одними з важливих компонентів загальної професійної компетентності сучасних офіцерів ДКВС України.

Ключові слова: загальна фізична підготовка, інноваційні методи навчання, спеціальна фізична підготовка, компетенція, компетентність, професійна компетентність, професійно важливі якості офіцера.

CURRENT ISSUES IN IMPROVING THE PHYSICAL TRAINING OF OFFICERS OF THE STATE CRIMINAL EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE

Cherezov Yuriy, Senior Lecturer of the Department of Physical Training,

Penitentiary Academy of Ukraine

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: yuriy.cherezov@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-1531-0189

The research topic is relevant due to the necessity of timely addressing issues related to the improvement of physical training for officers of the State Criminal

Executive Service of Ukraine. These issues arise from various challenges, including changes in the conditions of the educational process due to military actions, the inability to conduct general and specialized physical training sessions on a systematic basis, the lack of clear target guidelines, qualification characteristics, and requirements for the professional and social qualities of penitentiary specialists, among others.

The purpose of the article – is to highlight innovative methods for improving general and specialized physical training for officers of the State Criminal Executive Service of Ukraine.

The methodology of the study. The research methodology is based on the analysis of literary sources and the synthesis of pedagogical observation.

Results of the study and conclusions. The author analyzed the training programs for general and specialized physical training of officers in the State Criminal Executive Service of Ukraine, as well as the pedagogical conditions in which the educational process takes place.

Based on the research results, the author proposed effective ways to improve and ensure a high level of physical, tactical-specialized, and psychophysiological competencies, which are among the essential components of the overall professional competence of modern officers of the State Criminal Executive Service of Ukraine.

Key words: general physical training, innovative teaching methods, specialized physical training, competence, competency, professional competency, professionally significant qualities of an officer.

Постановка проблеми. Сучасні умови життєдіяльності всіх секторів України, соціально-економічна, політична, воєнна ситуації викликали необхідність проведення певних реформ, у тому числі в правоохоронній сфері, та пошуку шляхів забезпечення фізичної підготовки співробітників Державної кримінально-виконавчої служби. Зростання злочинності та проникнення її в усі сфери життя з особливою гостротою ставлять проблему підвищення рівня не тільки загальної, але й спеціальної фізичної підготовки співробітників органів та установ ДКВС України (установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, таборів для військовополонених, органів пробації), оскільки зросло коло професійних завдань, де необхідно володіти певними компетенціями психологічного характеру, оборони та захисту особистого життя і здоров'я, вміннями щодо застосування певних навичок захисту інших осіб.

Актуальність дослідження. Проблема вдосконалення фізичної підготовки офіцерів ДКВС України пов'язана з низкою складнощів, що викликані зміною умов здійснення освітнього процесу через воєнні дії, відсутністю можливості проведення

занять із загальної та спеціальної фізичної підготовки на систематичній основі, нечіткістю цільових орієнтирів, кваліфікаційних характеристик та вимог до професійних і соціальних якостей фахівців-пенітенціаристів, а також загибель і тимчасова втрата працездатності співробітників пенітенціарних установ та їхній складний психоемоційний стан. Загалом окремим аспектам покращення рівня фізичної підготовки співробітників правоохоронної сфери приділяли увагу такі вчені, як А. В. Чудик, який пропонує методику навчання прийомів застосування сили та рукопашного бою в системі фізичної підготовки персоналу Державної прикордонної служби України [9, с. 248–261], Б. Лукін, який розглядає актуальні питання навчання техніки застосування заходів фізичного впливу майбутніми офіцерами Національної поліції України засобами кікбоксингу [4, с. 170–172], М. Носко, який наголошував на необхідності опанування навичок використання заходів фізичного впливу з тактичним осмисленням ситуації відповідного ступеня загрози [7], В. Пліско та Р. Радзієвський [8], які зазначали важливість володіння правоохоронцями вміннями запобігати розвитку конфліктної ситуації за суб'єктивними ознаками. Також В. Пліско та С. Бутов займалися вдосконаленням спеціальної фізичної підготовки курсантів навчальних закладів МВС України шляхом використання нетрадиційного методу формування навичок застосування прийомів фізичного впливу та рукопашного бою на основі оптимізації обсягу теоретичних і практичних занять [5, с. 92–100]. Безпосередньо проблемам удосконалення загальної та спеціальної фізичної підготовки офіцерів ДКВС України присвятили свої праці такі вчені, як В. Аніщенко [1], яка разом зі співавторами-практиками описала сучасну методику прикладної фізичної підготовки персоналу ДКВС України в психолого-бойовому аспекті [2], В. Гончар, І. Ткаченко та В. Сорокопуд, які визначили інноваційні напрями вдосконалення професійної компетентності персоналу ДКВС України щодо збереження здоров'я та життя в умовах надзвичайних ситуацій [10], І. Колб, який досліджував питання застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених в Україні [3],

Д. Петрик, який обґрунтував необхідність системного підходу в навчанні офіцерів ДКВС України застосуванню заходів фізичного впливу в професійній діяльності [6] та ін. Однак треба зазначити, що процес удосконалення фізичної підготовки офіцерів ДКВС України є динамічним, має постійно бути в полі зору викладачів та своєчасно дидактично й практично оновлюватися, щоб дійсно можна було створити певні педагогічні умови для набуття офіцерами нових навичок у сфері загальної та спеціальної фізичної підготовки. Тому тема дослідження є актуальною.

Мета статті полягає у висвітленні інноваційних методів удосконалення загальної та спеціальної фізичної підготовки офіцерів ДКВС України.

Методологія дослідження заснована на аналізі літературних джерел та синтезі педагогічного спостереження.

Виклад основного матеріалу. Загальна та спеціальна фізична підготовка є складовою частиною загальної системи навчання та виховання і спрямована на забезпечення фізичної готовності осіб рядового і начальницького складу органів, установ ДКВС України до професійної діяльності. Результат навчання офіцерів-пенітенціаристів залежить від багатьох факторів, серед яких головними є педагогічні умови, професіоналізм викладачів, потужна матеріально-технічна база. Однак в умовах війни треба наголосити на певних факторах зовнішнього впливу, які негативно впливають на здійснення освітнього процесу, у тому числі на можливість якісно забезпечити певні умови для проведення занять із загальної та спеціальної фізичної підготовки. Ці фактори змушують корегувати методику проведення навчальних занять, підбирати певні комплекси вправ для формування відповідних вмінь і навичок володіння тілом, певними прийомами захисту та оборони, підтримки й розвитку фізичного і психологічного здоров'я.

Основною метою фізичного виховання офіцерів ДКВС України є забезпечення необхідного рівня фізичної підготовленості, необхідного для успішного несення служби, виконання професійних завдань під час здійснення різних видів діяльності (охорони, нагляду, чергування тощо).

Для досягнення цієї мети в результаті багаторічних досліджень можна запропонувати низку різноманітних організаційно-педагогічних підходів та заходів. Загальна фізична підготовка спрямована на покращення повноцінної роботи всіх функцій людського організму, що позитивно впливає на зміцнення здоров'я, вияв і розвиток рухової здатності людини. Стан здоров'я офіцерів під впливом систематичного використання фізичних вправ суттєво покращується. Це виявляється в доволі стійких сприятливих змінах функціонального стану організму. У процесі фізичної підготовки вдосконалюються функції нервової системи. Це посилює процеси збудження та гальмування, їх рухомість та покращує врівноваженість, що забезпечує більш досконалу регуляцію з боку нервової системи всього організму. Фізичні вправи сприяють збільшенню сили скорочення серцевого м'яза та підвищенню її витривалості, у результаті чого загальна працездатність серця підвищується. Позитивні функціональні зміни в серцево-судинній системі сприятливо впливають на діяльність інших систем та органів людського організму. Фізичні вправи забезпечують покращення обмінних процесів в організмі, що покращує і зміцнює загальний стан здоров'я офіцерів, стає важливою складовою базової основи для підвищення рівня їх фізичної підготовленості.

Головним у процесі загальної фізичної підготовки є систематичність та поступове збільшення навантажень на організм. Фізична досконалість офіцерів ДКВС України передбачає не тільки високий рівень розвитку переважно однієї якоїсь фізичної якості або рухової навички, а й різнобічність рухових здатностей та оптимально високий рівень розвитку фізичних якостей і рухових навичок, особливо необхідних для службово-професійної діяльності.

Традиційні методи, такі як фізичні вправи, тренування на свіжому повітрі, спортивні змагання, командні ігри, здатні забезпечити покращення фізичного розвитку, зміцнити здоров'я, підвищити рівень фізичної підготовленості, а також сприяють розвитку м'яких важливих професійних навичок: комунікації, співпраці, соціальної взаємодії, толерантності та лідерству. Загалом такі ме-

тоди фізичної підготовки й виховання є основним засобом фізичного вдосконалення офіцерів-пенітенціаристів.

Однак професійна діяльність офіцерів ДКВС України передбачає не тільки високий рівень загальної фізичної підготовленості, але й володіння спеціальними тактичними, бойовими навичками, що надає можливість пенітенціаристам забезпечити особисту безпеку в надзвичайних, у тому числі екстремальних, умовах несення служби.

Спеціальна фізична підготовка сприяє формуванню функціональної готовності до дій в небезпечних умовах, є частиною загальної фізичної підготовки. Під спеціальною фізичною підготовленістю, на наш погляд, необхідно розуміти можливість подолання фізичного опору осіб, які утримуються під вартою, перебувають у місцях обмеження волі, можуть вчинити певні неадекватні дії під впливом психоактивних речовин або через певний емоційний стан (гнів, агресію, рухоме збудження, паніку та ін.).

Важливими компонентами спеціальної фізичної підготовленості є: 1) технічна – визначає впевненість, ефективність та швидкість дій, що пов'язані із застосуванням бойових прийомів боротьби та спеціальних засобів; 2) стрілецька – стосується стійких навичок володіння вогнепальною зброєю, знань матеріальної частини, вмінь і навичок стрільби з урахуванням різних умов і ситуацій оперативно-службового виду діяльності; 3) тактична – передбачає вміння офіцером виконувати дії, враховуючи оцінку оперативної обстановки, ступінь небезпеки й можливості осіб, які чинять опір або інші неправомірні дії, а також особистісний рівень володіння необхідними вміннями та навичками; 4) вольова – передбачає можливість усвідомлено регулювати дії, які необхідно застосувати, через вміння долати внутрішні конфлікти та зовнішні фактори впливу.

На відміну від загальної фізичної підготовки, спеціальна підготовка охоплює ключові напрями, спрямовані на розвиток необхідних фізичних і психологічних якостей і сприяє формуванню, розвитку й укріпленню волі, сили, витривалості, швидкості й спритності, цілеспрямованості, наполегливості, завзя-

тості, рішучості, сміливості, ініціативності, самостійності, витримки та самовладання.

Основними напрямками формування навичок спеціальної фізичної підготовки необхідно вважати такі: перший – спеціальні тренування фізичних навичок, які розвивають силові, швидкісні, координаційні здібності та сприяють підвищенню рівня витривалості організму, що є важливим для виконання службово-професійних завдань підвищеної складності; другий – спеціальні тренування, спрямовані на розвиток техніки самооборони, стрільби та рухливості в певних закритих приміщеннях та/або на відкритій місцевості різного рельєфу; третій – психофізіологічні тренування, спрямовані на формування та підвищення здатності реагувати на стресові ситуації, вміння врегульовувати особистісні емоційні стани, бути холоднокровними, критично оцінювати моделі поведінки (наміри та дії) інших осіб, відпрацьовувати особистісні та командні алгоритми дій та приймати обґрунтовані рішення в умовах надзвичайних, у тому числі екстремальних, ситуацій; четвертий – медична підготовка, що охоплює стійкі навички надання первинної домедичної допомоги, а також формування здоров'язбережувальної компетенції (знань та вмінь відновлення після травмувань, здорового харчування тощо).

Зважаючи на вимоги до фізичної підготовленості офіцерів ДКВС України, важливо виокремити дієві шляхи вдосконалення та забезпечення високого рівня фізичної, тактико-спеціальної та психофізіологічної компетенцій, що є одними з важливих компонентів загальної професійної компетентності сучасних пенітенціаристів. На нашу думку, такими шляхами треба вважати:

- своєчасне оновлення програм загальної та спеціальної фізичної підготовки з урахуванням вікових особливостей офіцерів та відповідності виконання ними певних видів службово-професійної діяльності;

- застосовувати інноваційні методи та інформаційно-комунікативні технології, які поєднують фізичні вправи з гейміфікацією (відеоігри, відеоролики, платформи дистанційного навчання), що робить фізичні тренування більш цікавими й мотивуючими, дозволяє поглибити знання щодо формування

особистої програми тренувань, врахувати вподобання та можливості, створити імерсивне середовище для вивчення спеціальних видів спортивних вправ (віртуальні технології), виконання яких є важливим для набуття певних спеціальних навичок, але їх виконання складно та/або неможливо забезпечити в реальному світі;

- забезпечити баланс між використанням традиційних методів та інноваційних методів формування фізичної підготовленості офіцерів;

- своєчасно оновлювати матеріально-технічну базу (сучасні тренажери, віртуальні технології, смарт-пристрої, електронні тири тощо).

Висновки. Вищевикладене дозволило зробити такі узагальнені висновки: а) фізичне вдосконалення офіцерів-пенітенціаристів здійснює значний вплив на професійну працездатність та якість виконання службово-професійних завдань; б) фізична підготовленість офіцерів ДКВС України потребує значної уваги на теперішньому етапі функціонування пенітенціарних органів та установ, оскільки через воєнні дії багато офіцерів потребують покращення психічного та фізіологічного стану; це вказує на необхідність доповнення навчальних програм відповідними тренінговими вправами для формування психофізіологічної компетентності; в) практика службово-професійної діяльності доводить, що роль фізичної підготовленості як одного з основних засобів боєготовності пенітенціаристів, що є важливим в умовах війни, полягає в підвищенні рівня володіння тактико-спеціальними навичками, майстерності поєднувати вміння самооборони та самозахисту з використанням не тільки зброї, але й підручних предметів; г) оновлені методики спеціальної фізичної підготовки здатні вдосконалити морально-вольові та психологічні якості, підвищити стійкість організму офіцерів до впливу негативних факторів; д) застосування інноваційних методів і технологій навчання надає процесу освоєння знань та набуттю навичок більшої різноманітності, робить його цікавим, мотивує офіцерів до активності й подальшого самовдосконалення щодо володіння певними тактико-спеціальними, бойовими навичками протягом життя.

Список використаних джерел

1. Аніщенко В. О., Сорокопуд В. Б., Ткаченко І. В., Донець І. О. Методика прикладної фізичної підготовки персоналу ДКВС України: психолого-бойовий аспект. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2023. № 2 (11). С. 9–25.
2. Аніщенко В. О. Теоретико-методологічні підходи до професійної підготовки офіцерів Державної кримінально-виконавчої служби України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. 2019. № 1 (16). С. 6–23.
3. Колб І. О. Застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до засуджених в Україні: теоретичні, правові та практичні засади : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Класич. приват. ун-т, Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Запоріжжя, 2019. 553 с.
4. Лукін Б. П., Бурхайло В. А. Методика навчання техніці застосування заходів фізичного впливу майбутніх офіцерів Національної поліції України засобами кікбоксингу. *Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України* : збірник наукових праць. Харків, 2020. С. 170–172.
5. Пліско В. І., Бутов С. Є. Навчання прийомам фізичного впливу та рукопашного бою на основі раціонального співвідношення теоретичних і практичних занять. *Юридична психологія та педагогіка*. 2013. № 1. С. 92–100.
6. Петрик Д., Пліско В. Умови використання заходів фізичного впливу в різних нештатних ситуаціях співробітниками Державної кримінально-виконавчої служби України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*. 2020. № 2 (21). С. 184–198.
7. Пліско В. І., Носко М. О. Використання заходів фізичного впливу з тактичним осмисленням ситуації відповідно до ступеня загрози : монографія. Чернігів : Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка, 2010. 284 с.
8. Пліско В. І., Радзівський Р. М. Навчання майбутніх правоохоронців в умінні упереджувати розвиток конфліктної ситуації за суб'єктивними ознаками. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт*. 2015. Вип. 129 (2). С. 232–237.
9. Чудик А. В. Методика навчання прийомів застосування сили та рукопашного бою в системі фізичної підготовки персоналу Держ-

жавної прикордонної служби України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія «Педагогічні науки»*. 2015. Вип. 1. С. 248–261.

10. Сорокопуд В. Б., Ткаченко І. В., Гончар В. В. Інноваційні напрямки вдосконалення професійної компетентності персоналу ДКВС України щодо збереження здоров'я та життя в умовах надзвичайних ситуацій. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2022. № 1 (8). С. 169–181.

References

1. Anishchenko, V. O., Sorokopud, V. B., Tkachenko, I. V. and Donets I. O. (2023), "Methods of applied physical training of the SCES personnel of Ukraine: the psychological and combat aspect". *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences*, No. 2 (11), pp. 9–25.

2. Anishchenko, V. O. (2019), "Theoretical and methodological approaches to officers' professional training of the state Criminal-executive service of Ukraine", *Collection of Scientific Works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Pedagogical Sciences*, Vol. 16, No. 1, pp. 6–23.

3. Kolb, I. O. (2019), Application of measures of physical influence, special means and weapons to convicts in Ukraine: theoretical, legal and practical principles : PhD in Law thesis, Classic Private University, National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of State and Law named after V. M. Koretsky, Zaporizhzhia.

4. Lukin, B. P. and Burkhailo, V. A. (2020), "Methodology of teaching the technique of applying physical influence measures to future officers of the National Police of Ukraine by means of kickboxing", *Police training in the context of reforming the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine*, Kharkiv, pp. 170–172.

5. Plisko, V. I. and Butov, S. E. (2013), "Teaching techniques of physical influence and hand-to-hand combat on the basis of a rational ratio of theoretical and practical classes", *Legal psychology and pedagogy*, No. 1. pp. 92–100.

6. Petryk, D. and Plisko, V. (2020), "Conditions of using measures of physical influence in various emergency situations by officers of the State Criminal and Executive Service of Ukraine", *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Pedagogical Sciences*, Vol 21, No. 2, pp. 184–198.

7. Plisko, V. I. and Nosko, M. O. (2010), Use of physical impact measures with tactical understanding of the situation according to the

degree of threat : monograph, Chernihiv National T. H. Shevchenko Pedagogical University, Chernihiv.

8. Plisko, V. I. and Radzievskyi, R. M. (2015), "Training of future law enforcement officers in the ability to anticipate the development of a conflict situation on subjective grounds", *Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences. Physical education and sports*, Iss. 129, No. 2, pp. 232–237.

9. Chudyk, A. V. (2015), "Methods of teaching methods of use of force and hand-to-hand combat in the system of physical training of the staff of the State Border Guard Service of Ukraine", *Collection of scientific works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine. Series: Pedagogical Sciences*, No. 1, pp. 248–261.

10. Sorokopud, V. B., Tkachenko, I. V. and Honchar, V. V. (2022), "Innovative directions of professional competence improvement of the State Criminal and Executive personnel of Ukraine to ensure health and living in emergency conditions", *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences*, No. 1 (8), pp. 169–181.

УДК 316.6:159.9:355.45(477)

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.206

ЦИВІЛЬНА ОБОРОНОЗДАТНІСТЬ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ВИМІРИ НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ

Шимко Віталій Артурович,

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри професійної психології,
Національна академія Служби безпеки України
(03066, м. Київ, вул. М. Максимовича, 22,

e-mail: shymko@outlook.com)

ORCID: 0000-0003-4937-6976

Researcher ID: C-8373-2017

Scopus Author ID: 5720-4110-630

У статті обґрунтовано доцільність наукового розроблення поняття «цивільна обороноздатність» у контексті повномасштабної та гібридної війни, що ведеться проти України. Актуальність теми визначається потребою, що зростає, в осмисленні ролі цивільного населення у структурі національного спротиву та забезпеченні життєстійкості суспільства в умовах тривалих загроз. Метою дослідження є формулювання міждисциплінарної концептуальної рамки нового терміну, а також визначення його змістового наповнення, структурних компонентів та зв'язків із суміжними категоріями у сфері соціальних, поведінкових і безпекових наук.

Для досягнення поставленої мети застосовано методи концептуального аналізу, систематизації, порівняльно-термінологічного розгляду, елементів структурно-функціонального моделювання та синтезу міждисциплінарних підходів. Особливу увагу приділено феноменологічному вивченню психологічних, соціокультурних, аксіологічних і поведінкових детермінант обороноздатності цивільного населення.

У результаті проведеного дослідження запропоновано авторське визначення поняття «цивільна обороноздатність» як інтегративної якості індивідів і спільнот, що виявляється у здатності чинити усвідомлений, вмотивований та морально обґрунтований спротив агресору шляхом мобілізації ціннісних, пізнавальних, вольових, комунікативних і соціально-організаційних ресурсів. Окреслено шість базових компонентів структури феномену, а саме: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, емоційно-вольовий, соціальний, комунікативний і поведінковий. Також запропоновано адаптивно-мобілізаційну модель їх взаємодії. Здійснено відмежування цього поняття від суміжних термінів – таких як психологічна стійкість, мобілізаційна готовність, самоорганізація та опір – з позицій змістової ємності та функціонального призначення.

Практична цінність отриманих результатів полягає в можливості застосування запропонованої концептуалізації в розробленні нормативних актів, освітніх програм, психодіагностичних інструментів і стратегічних документів, орієнтованих на підвищення життєстійкості населення та ефективної організації національного спротиву. Підсумки дослідження окреслюють перспективи подальших емпіричних розвідок, спрямованих на операціоналізацію конструкції, адаптацію методик вимірювання та інтеграцію обороноздатності у ширший контекст безпекових політик.

Ключові слова: *цивільна обороноздатність, психологія спротиву, життєстійкість, соціальна мобілізація, національна безпека, поведінкові реакції, ціннісна орієнтація, ідентичність, міждисциплінарний підхід.*

CIVIL RESISTANCE CAPABILITY: INTERDISCIPLINARY DIMENSIONS OF A SCIENTIFIC PROBLEM

Shymko Vitalii,

Doctor of Sciences (Psychology), Professor,
Professor of Professional Psychology Department,
National Academy of the Security Service of Ukraine
(22 Mykhaila Maksymovycha Street, Kyiv, 03066, Ukraine,
email: shymko@outlook.com)
ORCID: 0000-0003-4937-6976
Researcher ID: C-8373-2017
Scopus Author ID: 5720-4110-630

This article substantiates the necessity of scholarly development of the concept of “civil resistance capability” in the context of the full-scale and hybrid war waged against Ukraine. The relevance of the topic stems from the growing need to conceptualize the role of the civilian population in the architecture of national resistance and in ensuring the resilience of society under prolonged threats. The aim of the study is to formulate an interdisciplinary conceptual framework for this new term and to determine its semantic content, structural components, and its connections with related categories in the fields of social, behavioral, and security sciences.

To achieve the stated objective, the research applies methods of conceptual analysis, systematization, comparative-terminological review, elements of structural-functional modeling, and interdisciplinary synthesis. Particular attention is paid to the phenomenological exploration of psychological, sociocultural, axiological, and behavioral determinants of the civilian population's resistance capacity.

The study proposes an original definition of “civil resistance capability” as an integrative quality of individuals and communities, manifested in the ability to offer conscious, motivated, and morally grounded resistance to an aggressor by mobilizing value-based, cognitive, volitional, communicative, and socio-organizational resources. Six basic structural components of the phenomenon are outlined: value-motivational, cognitive, emotional-volitional, social, communicative, and behavioral. An adaptive-mobilizational model of their interaction is

proposed. The concept is distinguished from related terms such as psychological resilience, mobilizational readiness, self-organization, and resistance by examining its semantic capacity and functional designation.

The practical value of the results lies in the applicability of the proposed conceptualization to the development of legal frameworks, educational programs, psychodiagnostic tools, and strategic documents aimed at enhancing societal resilience and organizing national resistance effectively. The study's conclusions identify prospects for future empirical investigations focused on the operationalization of the construct, adaptation of measurement methodologies, and integration of resistance capability into broader security policies.

Key words: *civil resistance capability, psychology of resistance, resilience, social mobilization, national security, behavioral responses, value orientation, identity, interdisciplinary approach*

Постановка проблеми. З 2014 року, а особливо після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 2022 року, цивільне населення України опинилося в епіцентрі воєнних дій, зазнаючи значних втрат, руйнувань та психологічного тиску (PAX for Peace, 2025). Ці обставини висвітлили необхідність переосмислення ролі громадян у забезпеченні національної безпеки та оборони. Зросла увага до здатності цивільного населення протистояти загрозам, підтримувати функціонування суспільства та сприяти обороноздатності держави (Center for Civilians in Conflict, 2023).

У відповідь на виклики війни українське суспільство демонструє високий рівень самоорганізації, волонтерства, горизонтального лідерства та психологічної стійкості, що засвідчують формування нових світоглядних орієнтацій (Bennet, 2024). У науковому дискурсі з'являються нові концепти, які вимагають аналітичного осмислення, зокрема «національна резильєнтність» та «громадянська участь в обороні» (Clark, 2024).

Попри практичну значущість феномен цивільної участі в обороні країни все ще не має чітко визначеного наукового статусу. Дефініційний вакуум, зокрема щодо поняття «цивільна обороноздатність», гальмує як теоретичне осмислення, так і розроблення прикладних моделей взаємодії держави й громадянського суспільства у сфері безпеки (Kimhi et al., 2023).

Уведення до наукового обігу поняття «цивільна обороноздатність» дозволить систематизувати знання про немілітарні аспекти спротиву, визначити стратегії формування психологіч-

ної готовності громадян до дій в умовах загроз, а також сприяти міждисциплінарному діалогу щодо структури національної безпеки (Clark, 2024; PAX for Peace, 2025).

Формулювання цілей статті (постановка завдань). Метою цієї статті є сформулювати концептуальну рамку нового міждисциплінарного поняття «цивільна обороноздатність» та обґрунтувати його актуальність і змістову ємність у контексті соціальних і поведінкових наук. Враховуючи складність та багатогранність цього феномену, стаття ставить за мету окреслити теоретичні та практичні межі поняття «цивільна обороноздатність», забезпечивши таким чином важливий внесок у розвиток наукового дискурсу про національний спротив (Bodas, Peleg, Stolerio, & Adini, 2022).

Завдання статті:

1. *Проаналізувати еволюцію та обмеження суміжних концептів.* Вивчення таких понять, як «готовність до спротиву», «стійкість» і «мобілізація», зокрема їхньої еволюції в контексті сучасних глобальних та локальних криз, дозволить більш точно визначити роль та межі «цивільної обороноздатності» (Kushnir, Nagurney & Konrad, 2024).

2. *Визначити місце «цивільної обороноздатності» в системі понять національної безпеки, психології та соціології.* У рамках цього завдання буде проаналізовано, як поняття «цивільна обороноздатність» співвідноситься з іншими ключовими категоріями національної безпеки, а також як воно вписується в дослідження в галузі психології та соціології (Heath-Kelly, 2025).

3. *Запропонувати структурну модель та компоненти обороноздатності цивільного населення.* Стаття намагатиметься розробити та представити модель, яка розкриває основні компоненти цивільної обороноздатності. Це дозволить здійснити цілісне уявлення про індивідуальні та колективні аспекти громадянського спротиву.

4. *Окреслити міждисциплінарні виміри аналізу досліджуваного феномена.* Це завдання спрямоване на детальне визначення міждисциплінарних підходів, які дозволяють провести глибокий аналіз «цивільної обороноздатності», залучаючи методи та концепції з різних наукових дисциплін (психологія, соціологія, політичні науки, культурологія).

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє розкрити класичний понятійний апарат за проблематикою нашого дослідження та здійснити аналіз суміжних концептів. Отже, розглянемо основні суміжні концепти, що лежать в основі поняття «цивільна обороноздатність», а саме «готовність до спротиву», «психологічна стійкість», «соціальна згуртованість», «самоорганізація» та «національна мобілізація». Аналіз кожного з них дозволить виявити сильні сторони й обмеження поточних термінологічних підходів, а також визначити їхнє місце в системі категорій, що описують соціальні й психологічні феномени у контексті національного спротиву.

«Готовність до спротиву»: психологічні та соціально-поведінкові аспекти. Готовність до спротиву є одним з найбільш важливих концептів для дослідження цивільної обороноздатності, оскільки вона містить як індивідуальні, так і колективні ресурси, необхідні для протистояння зовнішнім загрозам. У психології готовність до спротиву часто визначається як сукупність когнітивних, емоційних і мотиваційних характеристик особистості, що забезпечують здатність долати стресові ситуації та зберігати функціонування в умовах загрози (Heath-Kelly, 2025). У соціальних науках це поняття розширюється до опису колективних механізмів мобілізації ресурсів, координації дій серед членів суспільства і формування соціальної підтримки.

«Психологічна стійкість»: адаптивний ресурс особистості в умовах ризику. Психологічна стійкість визначається як здатність індивіда зберігати або відновлювати психологічну рівновагу після пережитих стресових чи травматичних подій. Вона є ключовим компонентом готовності до спротиву, оскільки дозволяє людині адаптуватися до умов високого ризику та змінюваної обстановки. Адаптивність особистості, зокрема її здатність до регуляції емоцій і психічного стану в кризових ситуаціях, має велике значення для ефективності національного спротиву. Психологічна стійкість активно досліджується у контексті військової психології та соціальної психології (Kushnir, Nagurney & Konrad, 2024).

«Соціальна згуртованість», «самоорганізація», «національна мобілізація». Соціальна згуртованість є важливим компонентом ефективного спротиву, оскільки від рівня єдності між індивідами та соціальними групами залежить здатність до колективних дій у часи кризи. Вона базується на таких принципах, як довіра, співпраця та взаємопідтримка. Самоорганізація своєю чергою є здатністю окремих осіб та груп організовувати свою діяльність без централізованого управління, що має велике значення для мобілізації в умовах невизначеності чи відсутності ресурсів (Bodas, Peleg, Stolerio & Adini, 2022). Національна мобілізація є надзвичайно важливим аспектом державної політики в умовах війни, оскільки вона передбачає не тільки формальну організацію ресурсів, але й активізацію цивільного потенціалу в межах соціуму, що значно збільшує здатність суспільства протистояти агресору.

Порівняльний аналіз: переваги та обмеження наявних термінологічних підходів. Порівняння цих понять дозволяє визначити переваги та обмеження кожного з підходів у контексті дослідження «цивільної обороноздатності». Так, поняття «готовність до спротиву» має чітке психологічне коріння, однак обмежене в аспекті соціального аспекту і колективної мобілізації. Психологічна стійкість має велику важливість у контексті індивідуальної витривалості, але не завжди враховує групові чи соціальні механізми взаємодії. Соціальна згуртованість і самоорганізація, з іншого боку, безпосередньо пов'язані із соціально-поведінковими аспектами, проте часто не враховують індивідуальний психологічний ресурс.

Системне розуміння проблемного поля. У цій частині статті пропонується поглиблене системне розуміння феномену «цивільної обороноздатності», що охоплює три основні виміри: психодинамічний, соціокультурний та історико-цивілізаційний. Це дозволяє розглядати не лише індивідуальні аспекти, а й соціальні та культурні контексти, у яких цей феномен розгортається.

Психодинамічний вимір: взаємодія мотиваційних, афективних та вольових процесів у контексті загрози. Психодинамічний вимір аналізує внутрішні процеси особистості, які забезпечують здатність до спротиву в умовах стресу та загрози.

Мотивація, афекти та вольові процеси становлять основні компоненти, що визначають готовність людини реагувати на екстремальні ситуації. Мотивація до спротиву базується на потребах самозбереження, соціальної належності та моральних переконаннях. Афективні реакції, включно зі страхом, тривогою та агресією, визначають емоційний стан особистості в момент загрози, а вольові процеси стосуються здатності людини діяти на основі раціональних переконань і стратегій виживання. Психологічні дослідження демонструють, що емоційна обізнаність та здатність до регуляції емоційних станів є критично важливими чинниками психічної стійкості в умовах загрози (Yurchuk & Lyashch, 2024).

Соціокультурний вимір: значення колективних наративів, символів, ритуалів спротиву. Соціокультурний вимір цивільної обороноздатності акцентує увагу на колективних наративах, символах і ритуалах, які сприяють формуванню групових ідентичностей і спільної мотивації до спротиву. Суспільства, що перебувають у стані національного спротиву, часто використовують певні культурні символи (наприклад, героїчні образи, національні герої, історичні події) для мобілізації громадян і формування наративу, що підтримує їхню здатність до самоорганізації та боротьби за збереження національної ідентичності. Колективна пам'ять та емоційне переживання історичних травм є важливими для соціального згуртування і мотивації дії (Bouchat & Rimé, 2018). Символіка й ритуали спротиву, такі як обрядові дії, публічні зібрання або меморіальні практики, виконують функцію відновлення спільної етичної рамки та сприяють мобілізації (Quamruzzaman, 2015).

Історико-цивілізаційний вимір: традиції оборони, героїчного дискурсу, досвід національного самозбереження. Історико-цивілізаційний вимір досліджує, як історичні традиції оборони і героїчного дискурсу впливають на сприйняття загроз і готовність до спротиву. Багато народів і цивілізацій мають у своєму культурному багажі спільні наративи про героїчний опір загарбникам, що стає основою для формування ідентичності та національної свідомості в умовах війни. У контексті України історична пам'ять про боротьбу за незалежність, под-

виги героїв спротиву в різні історичні етапи (від козацької доби до Революції Гідності та сучасної війни з Росією) відіграє визначальну роль у формуванні колективної готовності до захисту державності (Plokhyy, 2024). Такий історичний наратив сприяє консолідації суспільства у кризові періоди.

Психологія спротиву в контексті ідентичності. Формування психологічної готовності до спротиву вимагає розгляду особистісної і колективної ідентичності як центрального чинника внутрішньої мотивації до опору. Ідентичність не лише визначає уявлення людини про себе, але й задає рамку цінностей, у межах якої оцінюються моральні дилеми війни та вибору поведінки в умовах загрози.

Національна, громадянська, локальна та екзистенційна ідентичність. Ідентичність є багатовимірною конструкцією, що охоплює рівні від національного до екзистенційного:

– *Національна ідентичність* формує базу лояльності до держави, історії, культури й мови. У кризових ситуаціях вона посилює готовність до колективного спротиву (Bar-Tal, 2013).

– *Громадянська ідентичність* акцентує на правових і моральних зобов'язаннях індивіда перед суспільством, формуючи мотивацію до дій у межах легітимних структур (Huddy & Khatib, 2007).

– *Локальна ідентичність*, зокрема належність до спільноти або конкретного регіону, часто стимулює участь в ініціативах територіального захисту, особливо на рівні громад (Tomaneu, 2013).

– *Екзистенційна ідентичність* постає в умовах граничного досвіду – коли загроза ставить під сумнів саму можливість суб'єктності. У таких ситуаціях людина переосмислює свою місію, сенс буття та приймає свідоме рішення чинити опір як форму збереження людської гідності (Frankl, 2006/2020).

Психологія вибору між покорою, втечею, адаптацією та спротивом. У ситуації загрози суб'єкт здійснює морально-психологічний вибір між різними поведінковими сценаріями:

– *Покора* часто виникає як стратегія виживання, пов'язана з втратою надії або вірою в домінування сили противника.

– *Втеча* (як фізична або психологічна дистанція) є способом уникнення небезпеки, але водночас зменшує соціальний капітал спротиву.

– *Адаптація* полягає у зміні ролі, контексту або ідеологічних орієнтирів з метою збереження психічної рівноваги, навіть якщо це вимагає компромісу з власними цінностями (Yang & Zhang, 2023).

– *Спротив* потребує інтеграції ідентичності з переконанням у власній суб'єктності, моральної обґрунтованості й відчуття належності до більшої цілі. Вибір спротиву має потужну етичну компоненту, яка ґрунтується на переконанні в правомірності захисту (Staub, 2013).

Ідентичність посідає ключову роль у формуванні моральної готовності до оборони, адже виконує роль внутрішнього морального компаса. Вона структурує уявлення про те, що є «правильним» у межах національного або екзистенційного проекту. Дослідження свідчать, що ті, хто мають чітко усвідомлену національну або громадянську ідентичність, демонструють вищу готовність до дій у межах колективної безпеки, включно з ризикованими формами спротиву (Myadar & Dempsey, 2021). Моральна готовність є не лише функцією переконань – вона ґрунтується на ціннісному переживанні себе як суб'єкта, відповідального перед історією та спільнотою.

Робоче визначення поняття «цивільна обороноздатність». Далі ми пропонуємо авторське означення цього поняття як інтегральної міждисциплінарної конструкції. У контексті міждисциплінарного підходу до осмислення феномену спротиву цивільного населення під час загроз і воєнних дій поняття «цивільна обороноздатність», на наш погляд, доцільно розглядати як інтегральну категорію, що синтезує знання з психології, соціології, безпекознавства, політичної науки, педагогіки та права (Wagnsson, Sperling, & Hallenberg, 2009).

Цивільна обороноздатність — це багаторівнева та динамічна здатність громадянського суспільства до організованого, морально й психологічно мотивованого протистояння зовнішній агресії та внутрішнім загрозам, яка виявляється в готовності окремих осіб, соціальних груп та інституцій до активної

участі в оборонних і підтримувальних діях, незалежно від прямої військової залученості.

Це поняття містить як індивідуальні компоненти (психологічна готовність, ціннісна мотивація, стресостійкість), так і колективні (соціальна згуртованість, мережеві взаємодії, довіра до інституцій), що формуються в умовах загальнонаціонального опору, інформаційного впливу та загроз життєздатності держави (Deiaco, 2024).

Смислові ядра: ціннісна орієнтація, психологічна стійкість, соціальна активність, готовність до дій. У структурі поняття «цивільна обороноздатність» можна виділити кілька смислових ядер, що відображають головні виміри цього феномена:

– *Ціннісна орієнтація* – наявність усвідомленої установки на збереження національної суб'єктності, свободи, гідності та суверенітету. Вона виступає морально-етичною базою спротиву, що спирається на колективну ідентичність та екзистенційне переживання спільної відповідальності (Staub, 2013).

– *Психологічна стійкість* – здатність особистості або спільноти адаптуватися до надзвичайних обставин, діяти ефективно в умовах загрози, підтримувати самоконтроль, кооперацію та раціональність мислення (Bonanno, 2004; Masten & Narayan, 2012).

– *Соціальна активність* – готовність долучатися до ініціатив, спрямованих на захист, підтримку інших, організацію волонтерської, інформаційної, медійної, логістичної чи комунікаційної допомоги в межах громадянського простору.

– *Готовність до дій* – прагматичний компонент, що виявляється в конкретних навичках, знаннях і установках щодо алгоритмів дій у кризових ситуаціях, тобто в наявності відповідної підготовки до участі у спротиві (неозброєному чи збройному), організації безпеки, допомоги іншим тощо.

Система відмінностей від суміжних понять. Щоб уникнути концептуальної плутанини, слід чітко розмежувати «цивільну обороноздатність» із суміжними, хоча й дотичними поняттями. Найбільш принципові відмінності узагальнено у таблиці 1.

Таблиця 1 – Відмінності «цивільної обороноздатності» від дотичних концептів

Поняття	Сутність	Відмінність від цивільної обороноздатності
Опір	Активна дія протидії агресії, окупації або насиллю	Описує фактичну дію, обороноздатність містить ментальні та інституційні компоненти
Оборона	Сукупність заходів для захисту території, населення	Має здебільшого інституційно-військову форму
Мобілізація	Організований процес приведення ресурсів у готовність	Є лише частковим механізмом реалізації обороноздатності
Психологічна готовність	Наявність внутрішніх ресурсів діяти в складних умовах	Входить до складу обороноздатності, але не охоплює соціальний вимір

Таким чином, цивільна обороноздатність — це не просто здатність до спротиву, а комплексна система інтегрованої готовності, яка функціонує в соціально-психологічному, організаційному і культурному вимірах.

Структура поняття: основні компоненти. Цивільна обороноздатність як багатовимірна категорія передбачає внутрішню структурованість. Вона стосується низки психологічних, соціальних та поведінкових складових, що в сукупності забезпечують готовність цивільного населення до ефективного реагування в умовах воєнної загрози. Нижче подано аналітичний опис ключових компонентів цієї структури.

Ціннісно-мотиваційний компонент. Цей компонент формує внутрішню етичну й патріотичну основу спротиву. Його ядро — орієнтація на вищі соціальні цінності: свободу, гідність, національну незалежність, відповідальність перед спільнотою. Саме ціннісна інтеграція стимулює мотивацію до залучення у спротив не як реакцію страху, а як вияв морального вибору (Staub, 2013; Schwartz, 2011). Мотиваційна складова

забезпечує стійкість до апатії, фрустрації та зовнішнього тиску, підсилюючи внутрішню рішучість.

Когнітивний компонент. Цей компонент охоплює здатність осмислювати загрози, аналізувати ситуації, розпізнавати дезінформацію, приймати виважені рішення. Високий рівень когнітивної зрілості дозволяє громадянам не піддаватися паніці, зберігати критичне мислення та адаптивну гнучкість (Mikulincer & Shaver, 2016). Когнітивна компетентність також стосується розуміння алгоритмів дій у кризових умовах.

Емоційно-вольовий компонент. Цей компонент відображає здатність до емоційної регуляції та мобілізації волі. Він критично важливий у ситуаціях невизначеності та загрози, коли необхідно зберігати витримку, витривалість і готовність діяти в умовах стресу. Дослідження свідчать, що саме поєднання афективної стабільності та волі до дії забезпечує здатність до активного спротиву (Bonanno, 2004; Masten & Narayan, 2012).

Соціальний компонент. Цей вимір містить рівень соціальної інтегрованості індивіда, його участь у горизонтальних мережах взаємодопомоги, наявність довіри до інституцій та спільнот. Саме соціальний капітал стає базою колективної стійкості (Putnam, 2000). Колективна дія є не менш важливою, ніж індивідуальна готовність — вона сприяє згуртованості, ефективній самоорганізації та зміцненню морального духу.

Комунікативний компонент. Він охоплює як навички міжособистісної взаємодії, так і здатність до інформаційного самоозброєння. Комунікативна компетентність дозволяє підтримувати зв'язки в умовах ізоляції, доносити перевірену інформацію, діяти в умовах інформаційної загрози. Вона критично важлива для протидії дезінформації, збереження єдності та формування довіри (Deiaco, 2024).

Поведінковий компонент. Цей компонент є виявом усіх інших у вигляді конкретних дій, рішень та вчинків. Він охоплює готовність брати участь у спротиві, волонтерстві, самоорганізації, навчанні навичок виживання, підтримці інших. Поведінкові вияви стають мірилом наявності обороноздатності в практичному сенсі. Саме поведінка — те, що забезпечує реальний ефект для виживання та спротиву (Bandura, 2001).

Аналіз взаємозв'язків між компонентами дозволяє створити уявлення щодо *адаптивно-мобілізаційної моделі обороноздатності*. Тобто всі зазначені вище компоненти функціонують як єдина адаптивно-мобілізаційна система:

- *ціннісні орієнтації* формують мотиваційну основу;
- *когнітивні механізми* забезпечують орієнтацію в ситуації;
- *емоційно-вольовий рівень* дозволяє діяти попри страх і тиск;
- *соціальні та комунікативні ресурси* створюють мережу підтримки;
- *поведінка* стає матеріалізацією готовності до спротиву.

Ця модель дозволяє розглядати обороноздатність як динамічну систему, що реагує на зовнішні виклики через мобілізацію внутрішніх (індивідуальних) і зовнішніх (соціальних) ресурсів.

Міждисциплінарні виміри дослідження цивільної обороноздатності. Цивільна обороноздатність є складним міждисциплінарним феноменом, який не може бути вичерпно охоплений винятково в межах однієї галузі знань. Її концептуалізація потребує інтеграції психологічного, соціального, культурного, політичного, інформаційного, ціннісного та поведінкового вимірів. Кожен з них репрезентує специфічну перспективу аналізу, що дозволяє сформувати повну картину адаптаційно-мобілізаційної спроможності цивільного населення.

Психологічний вимір. У психологічному аспекті обороноздатність розглядається як сукупність внутрішніх ресурсів особистості: мотиваційних установок, емоційної регуляції, когнітивної компетентності, стресостійкості, афективної стабільності. Цей вимір дозволяє виявити механізми прийняття рішення щодо спротиву, способи подолання екзистенційної тривоги, а також шляхи підтримання моральної ідентичності в умовах загрози (Bonanno, 2004; Masten & Narayan, 2012).

Соціологічний вимір. Соціологічна перспектива зосереджується на аналізі структур солідарності, горизонтальних мереж взаємодопомоги, соціального капіталу, колективної дії та довіри до інституцій. Вивчення механізмів соціальної згуртованості та самоорганізації дозволяє краще зрозуміти, як суспільства формують колективну здатність до спротиву (Putnam, 2000; Durkheim, 1982).

Культурологічний вимір. Цей вимір охоплює аналіз символічного поля спротиву: історичних наративів, героїчних міфів, ритуалів, колективної пам'яті. Культура виступає середовищем трансляції сенсів, які легітимізують оборонну поведінку, закріплюють ідентичність та підтримують почуття історичної місії (Assmann, 2011; Ricoeur, 2004). Через культурні коди відбувається мобілізація ціннісного резонансу.

Політологічно-безпековий вимір. У цьому контексті обороноздатність розглядається як елемент ширшої парадигми національної безпеки, зокрема у межах концепції «всеохопної оборони» (total defence). Акцент робиться на ролі державної політики, нормативного регулювання, стратегічної комунікації та легітимації участі громадян у спротиві (Deiaco, 2024; Wagnsson et al., 2009).

Інформаційно-комунікативний вимір. Цей аспект фокусується на спроможності до орієнтації в інформаційному середовищі, фільтрації дезінформації, збереженні когнітивної автономії та мобілізації комунікативних ресурсів. В умовах гібридної війни інформаційна обороноздатність стає критично важливою (Heath-Kelly, 2025).

Аксіологічний вимір. Аксіологічна перспектива дозволяє осмислити обороноздатність як вияв певного ціннісного порядку. Вона фіксує не лише те, що люди роблять у кризі, а чому вони це роблять – на основі яких засад морального вибору, ідеалів, уявлень про добро, справедливість, спільне благо (Schwartz, 2011; Staub, 2013). Саме цей вимір дозволяє інтерпретувати спротив як етичну позицію, а не тільки як адаптаційну реакцію.

Поведінковий вимір. Поведінкова перспектива зосереджується на конкретних формах залученості: участі у волонтерських ініціативах, навчанні цивільного захисту, актах непокори, допомозі іншим, підтримці армії. Поведінковий аналіз дозволяє виявити реальний рівень активності та ефективності мобілізаційних процесів у суспільстві (Bandura, 2001).

Здійснимо огляд перспектив методологічної інтеграції. Інтеграція міждисциплінарних підходів щодо дослідження обороноздатності можлива на основі таких методологічних стратегій:

– *Системний підхід*, що розглядає обороноздатність як цілісну структуру взаємодіючих елементів на індивідуальному, груповому та інституційному рівнях (Bertalanffy, 1968).

– *Ціннісний підхід*, який ставить у центр аналізу моральні засади дії, спрямовані на захист спільноти, як етичну імперативу та культурну норму (Schwartz, 2011; Assmann, 2011).

– *Структурно-функціональний підхід*, що дозволяє дослідити соціальні ролі, механізми інтеграції, стабілізації та мобілізації, які забезпечують збереження суспільної цілісності в умовах кризи (Parsons, 1951).

Подальші дослідження. Концептуалізація *цивільної обороноздатності* як міждисциплінарної категорії відкриває широкий спектр напрямів для подальшого наукового опрацювання. Основні вектори досліджень стосуються як теоретико-методологічного вдосконалення, так і практичної реалізації нових підходів в умовах воєнної загрози та відновлення національного потенціалу.

Операціоналізація конструкції для емпіричних досліджень. Першочерговим завданням є розроблення узгоджених індикаторів, які дозволяють вимірювати рівень цивільної обороноздатності на індивідуальному, груповому та комунальному рівнях. Для цього необхідна трансформація концептуальних компонентів (ціннісного, когнітивного, емоційного тощо) у формалізовані змінні. Підходи до операціоналізації можуть спиратися на мультидоменні моделі (наприклад, адаптація шкал громадянської відповідальності, соціальної згуртованості, моральної сміливості тощо) (Masten & Narayan, 2012; Staub, 2013).

Побудова психодіагностичних інструментів. Розроблення валідних психометричних інструментів для діагностики обороноздатності дозволить не лише проводити моніторинг психологічної готовності населення, але й своєчасно виявляти зони вразливості. Йдеться про створення стандартизованих опитувальників, шкал, інтерв'ю, проєктивних методик, які оцінюють здатність до спротиву, моральну автономію, емоційну регуляцію, схильність до альтруїстичної поведінки в екстремальних умовах (Bonanno, 2004; Bandura, 2001). Такі інструменти мають бути чутливими до культурних контекстів

та відповідати етичним стандартам роботи з населенням, яке переживає травму війни.

Створення програм підготовки населення до спротиву з урахуванням отриманих висновків. Аналіз змістових компонентів обороноздатності дозволяє сформувати основу для програмно-методичного забезпечення навчання цивільного населення. Йдеться не лише про надання знань та навичок, а й про формування внутрішньої мотивації, солідарності, критичного мислення, стресостійкості, комунікативної гнучкості – тобто психологічної та соціальної зрілості в контексті оборони (Deiaco, 2024; Heath-Kelly, 2025). Навчальні програми мають враховувати вікову, професійну, територіальну специфіку, а також потенціал лідерства на рівні громад.

Визначення зон ризику та потенціалу в громадах. Окремий напрям – це просторовий аналіз соціально-психологічного потенціалу громад. На основі виявлення факторів ризику (низький рівень довіри, депривація, маргіналізація, інформаційна вразливість) та наявних ресурсів (інституційна підтримка, культурна згуртованість, активний громадський сектор) можуть бути сформовані локальні карти обороноздатності. Це дозволить більш ефективно спрямовувати ресурси, розробляти цільові стратегії, адаптовані до потреб конкретних регіонів (Putnam, 2000; Wagnsson et al., 2009).

Висновки. Узагальнюючи результати проведеного між-дисциплінарного теоретико-методологічного аналізу, варто констатувати доцільність і наукову обґрунтованість введення до українського наукового та експертно-аналітичного дискурсу нового поняття – *цивільна обороноздатність*. У сучасних умовах повномасштабної збройної агресії та затяжного характеру воєнної загрози питання обороноздатності більше не може залишатися винятково прерогативою сектору безпеки й оборони держави. Ефективний національний спротив потребує чіткого усвідомлення ролі цивільного населення в обороні державності, що вимагає адекватного концептуального й термінологічного забезпечення.

Наукова новизна дослідження полягає у:

- системному осмисленні поняття «цивільна обороноздатність» як цілісного, міждисциплінарного та багаторівневого феномену, що охоплює психологічну, організаційну, нормативну, освітню, комунікативну та культурну компоненти;

- виокремленні теоретико-методологічних передумов для конструювання відповідної категоріальної моделі в рамках соціогуманітарного знання;

- формулюванні базових ознак цивільної обороноздатності як особливої форми стійкості цивільного суспільства до екзистенційних загроз;

- виявленні аналітичного дефіциту в наявних безпекових доктринах, що зумовлює потребу в концептуальному доповненні актуального науково-політичного інструментарію.

Практична значущість запропонованого концепту виявляється у трьох головних напрямках:

1. *Державна політика*: дає підґрунтя для розроблення та впровадження стратегічно орієнтованих програм підготовки цивільного населення до участі в національному спротиві.

2. *Безпекові стратегії*: забезпечує новий вектор аналізу стійкості суспільства до гібридних і тотальних форм агресії з урахуванням людського чинника, когнітивних вразливостей та психологічної готовності.

3. *Науковий дискурс*: відкриває перспективу для формування нового міждисциплінарного дослідницького напрямку в межах психології, соціології, антропології, політології, культурології та наук про безпеку.

З урахуванням викладеного можна стверджувати, що поставлена в дослідженні мета – актуалізація цивільної обороноздатності як наукової проблеми – досягнута повною мірою. Результати аналізу дозволили не лише окреслити теоретичні підвалини нової категорії, але й визначити вектори її подальшої інституалізації в науковому, освітньому та нормативно-правовому полях.

Список використаних джерел

1. Assmann J. Cultural memory and Early civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination. Cambridge : Cambridge University Press, 2011.
2. Bandura A. Social cognitive theory: An agentic perspective. *Annual Review of Psychology*. 2001. Vol. 52. No. 1. P. 1–26.
3. Bar-Tal D. Intractable Conflicts: Socio-Psychological Foundations and Dynamics. Cambridge : Cambridge University Press, 2013.
4. Bennet G. In Ukraine I found the definition of resilience. *The Times*. 2024. February 28. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/gabriella-bennet-column-in-ukraine-daily-acts-of-kindness-resist-every-bomb-jkkpg7vn0>.
5. Bertalanffy von L. General system theory: Foundations, development, applications. New York : George Braziller, 1968. 295 p.
6. Bodas M., Peleg K., Stoler N., Adini B. Understanding societal resilience – Cross-sectional study in eight countries. *Frontiers in Public Health*. 2022. Vol. 10. Art. 883281.
7. Bonanno G. A. Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive events? *American Psychologist*. 2004. Vol. 59. No. 1. P. 20–28.
8. Bouchat P., Rimé B. National identity and collective memory: A social psychological perspective / in Dinnie M. (Ed.) *Bridging disciplinary perspectives of country image reputation, brand, and identity*. Routledge, 2018. P. 89–103.
9. Clark J. N. Resilience as a "concept at work" in the war in Ukraine: Exploring its international and domestic significance. *Review of International Studies*. 2024. Vol. 50. № 4. P. 720–740. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0260210524000305>.
10. The Role of Civil-Military Cooperation in the Protection of Civilians: The Ukraine Experience. Center for Civilians in Conflict, 2023. URL: <https://civiliansinconflict.org/wp-content/uploads/2023/10/The-Role-of-Civil-Military-Cooperation-in-Protection-of-Civilians-The-Ukraine-Experience.pdf>.
11. Deiac H. Rethinking Civil-Military Collaboration: A Relational Practice Approach to Total Defense in Sweden : Doctoral dissertation / Försvarshögskolan (FHS), 2024. 253 p.
12. Durkheim E. The rules of sociological method / ed. by S. Lukes ; transl. by W. D. Halls. New York : Free Press, 1982. (Orig. publ. 1895).
13. Frankl V. E. Man's search for meaning, Boston : Beacon Press, 2020. (Orig. publ. 1946).

14. Heath-Kelly C. "Social defence" and the resilience of the domestic war on terror: A genealogy of social security, national security, and defence. *European Journal of International Security*. 2025. Vol. 10. No. 1. P. 9–26. DOI: <https://doi.org/10.1017/eis.2024.33>.

15. Huddy L., Khatib N. American patriotism, national identity, and political involvement. *American Journal of Political Science*. 2007. Vol. 51. No. 1. P. 63–77. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2007.00237.x>.

16. Kimhi S., Eshel Y., Marciano H., Adini B. Impact of the war in Ukraine on resilience, protective, and vulnerability factors. *Frontiers in Public Health*. 2023. Vol. 11. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1053940>.

17. Kushnir M., Nagurney A., Konrad R. Civilian-military integration in Ukrainian defense supply chain. *Proceedings of the International ISCRAM Conference*. May 2024. DOI: <https://doi.org/10.59297/827z de93>.

18. Masten A. S., Narayan A. J. Child development in the context of disaster, war, and terrorism: Pathways of risk and resilience. *Annual Review of Psychology*. 2012. Vol. 63. P. 227–257. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-120710-100356>.

19. Mikulincer M., Shaver P. R. Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change. 2nd ed. New York : Guilford Press, 2016.

20. Myadar O., Dempsey K. E. Making and unmaking refugees: Geopolitics of social ordering and struggle within the global refugee regime. *Geopolitics*. 2021. Vol. 27. No. 2. P. 367–374. DOI: <https://doi.org/10.1080/14650045.2021.1924552>.

21. Parsons T. The social system. London : Routledge, 1951.

22. Protection of Civilians Ukraine Briefings. PAX for Peace, 2025. URL: <https://paxforpeace.nl/wp-content/uploads/sites/2/2025/05/2503-UKR3-Resistance.pdf>.

23. Plokhly S. The history of Ukraine: The land and its people. Oxford : Oxford University Press, 2024.

24. Putnam R. D. Bowling alone: The collapse and revival of American community. New York : Touchstone Books/Simon & Schuster, 2000. DOI: <https://doi.org/10.1145/358916.361990>.

25. Ricoeur P. Memory, history, forgetting / transl. by K. Blamey, D. Pellauer. Chicago : University of Chicago Press, 2004.

26. Quamruzzaman A. Rituals of violence in armed movements: Evidence from Bangladesh. *McGill Sociological Review*. 2015. Vol. 5. P. 43–56. URL: <https://mcsr.mcgill.ca/article/view/3>.

27. Schwartz S. H. Studying Values: Personal Adventure, Future Directions. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 2011. Vol. 42. No. 2. P. 307–319. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022022110396925>.

28. Staub E. The roots of goodness and resistance to evil: Inclusive caring, moral courage, altruism born of suffering, active bystandership, and heroism. Oxford : Oxford University Press, 2013.

29. Tomaney J. Parochialism – a defence. *Progress in Human Geography*. 2013. Vol. 37. No. 5. P. 658–672. DOI: <https://doi.org/10.1177/0309132512471235>.

30. Wagnsson C., Sperling J., Hallenberg J. (Eds.). European security governance: the European Union in a Westphalian world. London : Routledge, 2009. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203875971>.

31. Yang N., Zhang R. Under threat: Emotional and behavioral responses to occupational identity threat. *Journal of Management & Organization*. 2023. Vol. 29. No. 3. P. 464–480. DOI: <https://doi.org/10.1017/jmo.2021.53>.

32. Yurchuk S., Lyashch Y. The relationship between emotional intelligence and stress resistance of the individual. *Personality and Environmental Issues*. 2024. Vol. 3. No 1. P. 44–49. DOI: [https://doi.org/10.31652/2786-6033-2024-3\(1\)-44-49](https://doi.org/10.31652/2786-6033-2024-3(1)-44-49).

References

1. Assmann, J. (2011), Cultural memory and Early civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination, Cambridge University Press, Cambridge, available at: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511996306>.

2. Bandura, A. (2001), "Social cognitive theory: An agentic perspective", *Annual Review of Psychology*, Vol. 52. No. 1, pp. 1–26, available at: <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.1>.

3. Bar-Tal, D. (2013), Intractable Conflicts: Socio-Psychological Foundations and Dynamics, Cambridge University Press, Cambridge.

4. Bennet, G (2024), "In Ukraine I found the definition of resilience", *The Times*, February 28, available at: <https://www.thetimes.co.uk/article/gabriella-bennet-column-in-ukraine-daily-acts-of-kindness-resist-every-bomb-jkkpg7vn0>.

5. Bertalanffy von, L. (1968), General system theory: Foundations, development, applications, George Braziller, New York.

6. Bodas, M., Peleg, K., Stolero, N. & Adini, B. (2022), "Understanding societal resilience – Cross-sectional study in eight countries", *Frontiers in Public Health*, Vol. 10, Art. 883281, available at: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.883281>.

7. Bonanno, G. A. (2004), "Loss, trauma, and human resilience: Have we underestimated the human capacity to thrive after extremely aversive

events?", *American Psychologist*, Vol. 59, No. 1, pp. 20–28, available at: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.1.20>.

8. Bouchat, P. & Rimé, B. (2018), "National identity and collective memory: A social psychological perspective", in M. Dinnie (Ed.), *Bridging disciplinary perspectives of country image reputation, brand, and identity*, Routledge, pp. 89–103.

9. Clark, J. N. (2024), "Resilience as a "concept at work" in the war in Ukraine: Exploring its international and domestic significance", *Review of International Studies*, Vol. 50, No. 4, pp. 720–740, available at: <https://doi.org/10.1017/S0260210524000305>.

10. Center for Civilians in Conflict (2023), *The Role of Civil-Military Cooperation in Protection of Civilians: The Ukraine Experience*, available at: <https://civiliansinconflict.org/wpcontent/uploads/2023/10/The-Role-of-Civil-Military-Cooperation-in-Protection-of-Civilians-The-Ukraine-Experience.pdf>.

11. Deiac, H. (2024), *Rethinking Civil-Military Collaboration: A Relational Practice Approach to Total Defense in Sweden* : Doctoral dissertation, Försvarshögskolan (FHS).

12. Durkheim, E. (1982), *The rules of sociological method*, S. Lukes (Ed.), W. D. Halls (Trans.), Free Press, New York, original work published 1895.

13. Frankl, V. E. (2020), *Man's search for meaning*, Beacon Press, Boston, original work published 1946.

14. Heath-Kelly, C. (2025), "Social defence" and the resilience of the domestic war on terror: A genealogy of social security, national security, and defence", *European Journal of International Security*, Vol. 10, No. 1, pp. 9–26, available at: <https://doi.org/10.1017/eis.2024.33>.

15. Huddy, L. & Khatib, N. (2007), "American patriotism, national identity, and political involvement", *American Journal of Political Science*, Vol. 51, No. 1, pp. 63–77, available at: <https://doi.org/10.1111/j.15405907.2007.00237.x>.

16. Kimhi, S., Eshel, Y., Marciano, H. & Adini, B. (2023), "Impact of the war in Ukraine on resilience, protective, and vulnerability factors", *Frontiers in Public Health*, Vol. 11, available at: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1053940>.

17. Kushnir, M., Nagurney, A. & Konrad, R. (2024), "Civilian-military integration in Ukrainian defense supply chain", *Proceedings of the International ISCRAM Conference*, available at: <https://doi.org/10.59297/827zde93>.

18. Masten, A. S. & Narayan, A. J. (2012), "Child development in the context of disaster, war, and terrorism: Pathways of risk and resilience", *Annual Review of Psychology*, Vol. 63, pp. 227–257, available at: <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-120710-100356>.

19. Mikulincer, M. & Shaver, P. R. (2016), *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change*, 2nd ed., Guilford Press, New York.

20. Myadar, O. & Dempsey, K. E. (2021), Making and unmaking refugees: Geopolitics of social ordering and struggle within the global refugee regime, *Geopolitics*, Vol. 27, No. 2, pp. 367–374, available at: <https://doi.org/10.1080/14650045.2021.1924552>.

21. Parsons, T. (1951), *The social system*, Routledge, London.

22. PAX for Peace (2025), Protection of Civilians Ukraine Briefings, available at: <https://paxforpeace.nl/wpcontent/uploads/sites/2/2025/05/2503-UKR3-Resistance.pdf>.

23. Plokhyy, S. (2024), *The history of Ukraine: The land and its people*, Oxford University Press, Oxford.

24. Putnam, R. D. (2000), *Bowling alone: The collapse and revival of American community*, Touchstone Books / Simon & Schuster, New York, available at: <https://doi.org/10.1145/358916.361990>.

25. Ricoeur, P. (2004), *Memory, history, forgetting*, K. Blamey & D. Pellauer (Trans.), University of Chicago Press, Chicago.

26. Quamruzzaman, A. (2015), "Rituals of violence in armed movements: Evidence from Bangladesh", *McGill Sociological Review*, Vol. 5, pp. 43–56, available at: <https://mcsr.mcgill.ca/article/view/3>.

27. Schwartz, S. H. (2011), "Studying Values: Personal Adventure, Future Directions", *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Vol. 42, No. 2, pp. 307–319, original work published 2011, available at: <https://doi.org/10.1177/0022022110396925>.

28. Staub, E. (2013), *The roots of goodness and resistance to evil: Inclusive caring, moral courage, altruism born of suffering, active bystandership, and heroism*, Oxford University Press, Oxford.

29. Tomaney, J. (2013), "Parochialism – a defence", *Progress in Human Geography*, Vol. 37, No. 5, pp. 658–672, available at: <https://doi.org/10.1177/0309132512471235>.

30. Wagnsson, C., Sperling, J. & Hallenberg, J. (Eds.) (2009), *European security governance: the European Union in a Westphalian world*, Routledge, available at: <https://doi.org/10.4324/9780203875971>.

31. Yang, N. & Zhang, R. (2023), "Under threat: Emotional and behavioral responses to occupational identity threat", *Journal of Management & Organization*, Vol. 29, No. 3, pp. 464–480, available at: <https://doi.org/10.1017/jmo.2021.53>.

32. Yurchuk, S. & Lyashch, Y. (2024), "The relationship between emotional intelligence and stress resistance of the individual", *Personality and Environmental Issues*, Vol. 3, No 1, pp. 44–49, available at: [https://doi.org/10.31652/2786-6033-2024-3\(1\)-44-49](https://doi.org/10.31652/2786-6033-2024-3(1)-44-49).

УДК 378:37.091.12:34-051]:8

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.228

РОЛЬ МЕТОДУ ВПРАВ У ФОРМУВАННІ МОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Шумейко Зінаїда Євгенівна, кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки і гуманітарних дисциплін,

Пенітенціарна академія України

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: zina1906@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-2705-0924

У статті схарактеризовано роль методу вправ у формуванні мовної компетенції майбутніх фахівців правоохоронних органів у контексті навчальної дисципліни «Українська мова та основи діловодства», що є нормативною і входить до циклу загальної підготовки ОПП для першого рівня вищої освіти 262 «Правоохоронна діяльність» галузі знань 26 «Цивільна безпека».

Доведено, що метод вправ на практичних заняттях з української мови для майбутніх працівників правоохоронних органів безпосередньо впливає на формування мовної компетенції, що передбачає знання здобувачами вищої освіти засобів мови, одиниць і категорій усіх рівнів, а також правил, за якими створюють мовні конструкції, й уміння такі правила застосовувати.

На основі аналізу наукових праць із лінгводидактики з'ясовано, що до сьогодні відсутня єдина усталена класифікація вправ з української мови, оскільки в основі цих класифікацій науковці кладуть різні критерії. Обґрунтовано, що для ефективного формування мовної компетенції метод вправ потребує майстерного керівництва з боку викладача, що передбачає: мотивацію студентів, доведення до свідомості здобувачів освіти мети виконання певних дій, їхньої усталеної послідовності; врахування умов, у яких вони відбуваються; аналіз особливостей виконання, виявлення причин помилок, яких припустилися; пошук можливостей для вдосконалення вмінь і навичок з урахуванням індивідуальних досягнень кожного студента. Ефективність досліджуваного методу для формування мовної компетенції залежить також від усвідомлення здобувачами мети й послідовності виконання вправ.

Доведено, що метод вправ спрямований безпосередньо на трансформацію знань у навички й уміння, формування у здобувачів освіти готовності до виконання практичних завдань, а також на розвиток відтворювальної й творчої активності в різних умовах. Зацікавлено, що використання вправ передбачає реалізацію трьох взаємопов'язаних етапів, зокрема: відтворення дій за зразком з метою їх закріплення; застосування засвоєних дій у нових умовах; виконання вправ творчого характеру. Доцільність застосування методу вправ у реаліях сьогодення зумовлене можливістю їхнього використання в умовах офлайнного й онлайнного навчання в закладах вищої освіти.

Ключові слова: метод вправ, освітній процес, мовна компетентність, здобувачі вищої освіти, практичне заняття.

THE ROLE OF THE EXERCISE METHOD IN FORMING THE LANGUAGE COMPETENCE OF FUTURE LAW ENFORCEMENT SPECIALISTS

Shumeiko Zinaida,

PhD in Pedagogy, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Pedagogy and Humanities,
Penitentiary Academy of Ukraine

(34 Goncha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: zina1906@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-2705-0924

The author of this article describes the role of the exercise method in the formation of language competence of future law enforcement specialists in the context of the academic discipline "Ukrainian Language and Fundamentals of Office Management", which is normative and is included in the cycle of general training of the OPP for the first level of higher education 262 "Law enforcement activities" of the field of knowledge 26 "Civil security".

It is proven that the exercise method in practical classes in the Ukrainian language for future law enforcement officers directly affects the formation of language competence, which involves knowledge by higher education students of language means, units and categories of all levels, as well as the rules by which language constructions are created, and the ability to apply such rules.

Based on the analysis of scientific works on linguodidactics, it was found that to date there is no single established classification of exercises in the Ukrainian language, since scientists base these classifications on different criteria. It is substantiated that for the effective formation of language competence, the exercise method requires skillful guidance from the teacher, which involves: motivating students, bringing to the consciousness of education seekers the purpose of performing certain actions, their established sequence; taking into account the conditions in which they occur; analyzing the features of performance, identifying the causes of errors made; searching for opportunities to improve skills and abilities, taking into account the individual achievements of each student. The effectiveness of the studied method for the formation of language competence also depends on the awareness of the students of the purpose and sequence of performing exercises. It is proven that the exercise method is aimed directly at the transformation of knowledge into skills and abilities, the formation of readiness in education seekers to perform practical tasks, as well as the development of reproductive and creative activity in different conditions. It is emphasized that the use of exercises involves the implementation of three interrelated stages, in particular: reproducing actions according to a model in order to consolidate them; applying learned actions in new conditions; performing creative exercises. The feasibility of using the exercise method in today's realities is due to the possibility of their use in offline and online learning in higher education institutions.

Key words: exercise method, educational process, language competence, higher education students, practical training.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. В умовах реформаційних процесів, що охоплюють середню й вищу освіту, особливої значущості набуває розроблення теоретико-методологічних підходів до організації освітнього процесу загалом і викладання окремих навчальних дисциплін, оновлення змісту освітніх компонентів, а також перегляд методичного інструментарію. Нині важливого значення набувають навчальні курси «Українська мова та основи діловодства», «Українська мова за професійним спрямуванням», «Ділова українська мова». Лінгводидакти цілеспрямовано шукають нові ефективні технології, методи й засоби навчання української мови в закладах середньої і старшої освіти, а також модифікують традиційні методи, які застосовуються системно, упродовж тривалого часу. Одним з таких методів є метод вправ, щодо якого О. Біляєв зазначав, що він передбачає виконання суб'єктами освітнього процесу навчальних завдань з метою закріплення теоретичних відомостей та оволодіння практичними вміннями й навичками; сутність цього методу полягає в кількаразовому повторенні здобувачами освіти певних дій [1].

Зауважимо, що метод вправ є одним із методів, без якого неможливе ефективне навчання української мови як у закладах загальної середньої, так і в закладах вищої освіти, оскільки вправи передбачають свідоме виконання здобувачами освіти розумових і практичних дій з метою формування, закріплення й удосконалення необхідних умінь і навичок. Це важливо передусім для майбутніх фахівців правоохоронних органів, які в процесі професійної діяльності мають комунікувати з різними категоріями населення, а також заповнювати низку документів, що передбачають необхідність сформованості мовної компетентності. Саме ці аспекти й зумовлюють необхідність більш ґрунтовного аналізу особливостей застосування методу вправ у контексті викладання навчальної дисципліни «Українська мова та основи діловодства», що входить до циклу загальної підготовки освітньо-професійної програми для першого рівня вищої освіти 262 «Правоохоронна діяльність» галузі

знань 26 «Цивільна безпека», де на цей освітній компонент відведено 4 кредити (120 годин).

Аналіз останніх досліджень і публікацій із досліджуваної проблеми. Наукові засади застосування методу вправ під час вивчення української мови в закладах середньої і вищої освіти розкриті в публікаціях Н. Бондаренко, Н. Голуб, В. Мельничайка, В. Онищука, М. Пентилюк, Л. Попової та інших українських дослідників. Побіжно до цього питання ми вже звертали в контексті висвітлення інших аспектів викладання освітніх компонентів у наукових публікаціях [3; 4; 9; 10]. Особливості формування мовної компетентності здобувачів вищої освіти схарактеризували у своїх наукових працях Н. Б. Завіниченко, Л. В. Любчак, С. С. Макаренко, О. І. Нещерет, І. О. Тяллева, Н. Ф. Шевченко, Н. М. Шацька. Проте постає необхідність більш ґрунтовного розгляду досліджуваної проблеми в контексті реалій сьогодення і специфіки професійної підготовки фахівців зазначеної спеціальності.

Формулювання мети статті. Мета дослідження полягає в характеристиці ролі методу вправ у формуванні мовної компетенції майбутніх фахівців правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти визначено два види компетенцій: загальні, що охоплюють знання про світ, національну й загальнолюдську культуру, індивідуальний життєвий досвід, і комунікативні, що містять три компоненти: вербально-семантичний, лінгвокогнітивний і мотиваційно-прагматичний [2, с. 142]. На вербально-семантичному рівні здобувачі освіти мають оволодіти різними мовними нормами; на лінгвокогнітивному рівні відбувається формування індивідуальної мовної картини світу; вихід на мотиваційно-прагматичний рівень забезпечує вільне володіння мовою в будь-якій комунікативній ситуації [2, с. 143].

Окрім того, у наведеному документі виокремлено чотири типи компетенцій: мовна, мовленнєва, соціокультурна і функціонально-комунікативна [2, с. 145]. Мовна компетенція охоплює знання орфоепічних, орфографічних, лексичних, сло-

вотвірних, граматичних і стилістичних норм. Мовленнєва компетенція реалізується через різноманітні види мовленнєвої діяльності: аудіювання, говоріння, читання, письмо. Соціокультурна компетенція передбачає формування й використання знань з національної культури, історії й економіки. Функціонально-комунікативна компетенція полягає в здатності послуговуватися мовними засобами для створення текстів різної стильової належності [2, с. 147]. Відповідно, під мовною компетенцією будемо розуміти знання засобів мови, одиниць і категорій усіх рівнів, а також правил, за якими будують мовні конструкції, й уміння такі правила застосовувати.

Вважаємо, що ефективним методом для формування мовної компетентності майбутніх фахівців правоохоронної сфери є метод вправ, що спрямований безпосередньо на трансформацію знань у навички й уміння, формування у здобувачів освіти готовності до виконання практичних завдань, а також на розвиток відтворювальної і творчої активності в різних умовах. Важливо, що виконанню вправ завжди передують ґрунтовне засвоєння теоретичного матеріалу студентами (чи курсантами), а також пояснення викладача, що дає змогу здобувачам освіти здійснювати поопераційне відтворення дій, необхідних для формування вмінь та навичок розумових операцій, з поступовим їх ускладненням, підвищенням рівня труднощів. Саме тому метод вправ не втрачає своєї актуальності упродовж десятиліть і застосовується як у початкових класах закладів загальної середньої освіти, так і в закладах вищої освіти, оскільки здобувачі першого курсу мають різний рівень сформованості мовної компетентності, що в перспективі може позначитися на їхній професійній діяльності.

Варто також зауважити, що метод виконання вправ дає змогу швидко й об'єктивно діагностувати рівень міцності мовних знань, глибину розуміння студентами (курсантами) мовних явищ і процесів, оскільки від цього залежить якість сформованих умінь і навичок, а також можливість їх творчого застосування. У контексті реалій сьогодення важливо, що цей метод можна застосовувати як в умовах офлайнового навчання, так і дистанційно, що дає змогу оптимізувати освітній процес.

Зауважимо, що в сучасній дидактиці й методиці навчання української мови наявні різні класифікації вправ, зокрема В. Онищук виділяв передусім завдання репродуктивного характеру, що були спрямовані на актуалізацію набутих раніше знань, чуттєвого і практичного досвіду, на які мають спиратися здобувачі освіти під час засвоєння нових знань і вмінь [6]. Ці вправи виконуються в умовах жорсткого контролю, допомоги й корекції з боку викладача, а самостійність і творчість студентів (курсантів) мінімальні. Надалі зростає складність завдань, збільшується частка студентської самостійності під час їх виконання, а також реалізується творчий підхід до розв'язання.

На основі таких міркувань В. Онищук усі навчальні вправи з мови поділив на: підготовчі (пропедевтичні), що виконуються перед вивченням нового навчального матеріалу й допомагають актуалізувати наявні у здобувачів освіти вміння і навички; вступні, що застосовуються безпосередньо після засвоєння теоретичного матеріалу і сприяють осмисленню понять і правил; тренувальні, які забезпечують формування мовних умінь і навичок шляхом зростання ступеня самостійності (вправи за зразком, за інструкцією і за завданням); творчі; контрольні вправи [6]. Окрім того, лінгводидакт, залежно від характеру й ступеня впливу на формування мовних умінь, поділяв вправи на підготовчі або вступні (передбачають первинне відпрацювання певної навички), основні (спрямовані на відпрацювання дії загалом), тренувальні (дають змогу визначити рівень мовної підготовки студента (курсанта)) і підтримувальні, що передбачають удосконалення цього рівня [6].

Онищук В. подавав ще й такі варіанти класифікацій вправ, які доцільно застосовувати на заняттях з української мови для формування мовної компетентності студентів (курсантів): за характером діяльності здобувачів освіти (репродуктивні, тобто пов'язані з відтворенням набутих знань, і продуктивні, що містять елементи творчого пошуку), за навчальною метою (розпізнавальні (навчають студентів (курсантів) виявляти мовні явища за їхніми характерними ознаками), конструктивні (сприяють створенню різноманітних за структурою мовних одиниць) і творчі (сприяють формуванню умінь самостійно

висловлювати задум); щодо вихідного тексту (без зміни та зі зміною мовного матеріалу), за місцем формування навичок мовлення (мовні (дають можливість оволодіння певними операційними навичками й уміннями, сприяють засвоєнню мовних засобів), мовленнєві (формують уміння висловлювати певний зміст), комунікативні (розв'язують конкретні завдання спілкування) [6].

Науковець В. Мельничайко виділяє чотири групи вправ: слухово-мовленнєві (на слух сприймають завдання й виконують його в усній формі), зорово-мовленнєві (усні операції на матеріалі сприйнятого зором тексту), слухово-моторні (письмове виконання операцій над сприйнятим на слух матеріалом – диктанти), зорово-моторні (письмова робота на матеріалі тексту) [5]. М. Пентилюк подає такі класифікаційні ряди вправ: за формою мовлення (усні і письмові); за змістом програмового матеріалу (фонетико-стилістичні, лексико-стилістичні, граматико-стилістичні та власне-стилістичні); за місцем їх застосування (супровідні, спеціальні, формувальні або тренувальні); за метою проведення (вправи на спостереження, стилістичний аналіз, стилістичне експериментування, конструювання й редагування); за місцем виконання (класні і домашні); за ступенем самостійності (колективні та індивідуальні) [7].

Отже, проблема типології вправ з української мови ще остаточно не розв'язана. Учені-методисти наголошують на умовності поділу вправ на типи, тісні зв'язки між окремими їхніми видами, труднощі відмежування тощо.

У контексті досліджуваної проблеми доцільно зауважити, що використання методу вправ на практичних заняттях з української мови передбачає реалізацію трьох взаємопов'язаних етапів, зокрема: відтворення дій за зразком з метою їх закріплення; застосування засвоєних дій у нових умовах; виконання вправ творчого характеру.

У процесі виконання вправи важливо, щоб студенти (курсанти) усвідомлювали мету, на досягнення якої вправа спрямовується, моделі послідовних дій, що мають бути реалізовані в процесі виконання вправи, а також правил своїх дій і результатів діяльності. Відповідно, особливого значення, на-

віть у системі вищої освіти, набуває педагогічне керівництво виконанням вправ, що передбачає: мотивацію студентів (курсантів), доведення до свідомості здобувачів освіти мети виконання певних дій, їхньої усталеної послідовності; врахування умов, у яких вони відбуваються; аналіз виконання, виявлення причин помилок, яких припустилися; пошук можливостей для вдосконалення вмінь і навичок з урахуванням індивідуальних досягнень кожного студента (курсанта) [8, с. 187].

Наведемо приклади вправ, які були застосовані під час практичних занять з навчальної дисципліни «Українська мова та основи діловодства» з метою формування мовної компетенції майбутніх фахівців правоохоронних органів.

Вправа 1. Утворіть форми чоловічих і жіночих імен по батькові від поданих імен, поясніть свій вибір суфіксів. Зверніть увагу на винятки з правила, зокрема на ті, що були впроваджені чинним правописом.

Матвій, Олексій, Григорій, Силантій, Тихон, Рудольф, Лука, Корній, Любомир, Пафнутій, Мар'ян, Микола, Питирим, Онисій, Геннадій, Протасій, Кузьма, Оріон, Георгій, Тадей.

Перед виконанням цієї вправи потрібно вмотивувати здобувачів вищої освіти, пояснивши їм, що в ситуаціях професійного спілкування (як усного, так і письмового) важливо вміти правильно звертатися до людини, використовуючи формулу «ім'я і по батькові».

Вправа 3. Утворіть форму кличного відмінка, поясніть правопис закінчень.

Соломія Сергіївна, Олег Вікторович, Ілля Миколайович, Ксенія Валеріївна, Володимир Андрійович, Сергій Григорович, Аліна Володимирівна, Віталій Валентинович, Олексій Олександрович, Дмитро Володимирович, Андрій Аркадійович, Оксана Дмитрівна, Ігор Вікторович, Ростислав Георгійович, Роман Олексійович, Святослав Сергійович, Вікторія Миколаївна, Вероніка В'ячеславівна.

Перед виконанням цієї вправи викладач може надати студентам (курсантам) інформацію з історії української літературної мови щодо функціонування кличного відмінка, потім повторити теоретичні аспекти цього питання для актуалізації знань, що залишилися зі шкільного курсу української мови.

Вправа 8. Прочитайте уривок тексту. Визначте стиль, підстиль, обґрунтуйте свою думку. Схарактеризуйте стилістичні засоби.

Викладач пропонує здобувачам освіти фрагменти текстів різних стилів, вони мають визначити стиль і обґрунтувати свою думку, а також відповісти на додаткові запитання щодо ознак цього стилю, сфери застосування, його підстилів.

У процесі виконання таких вправ викладач має сприяти залученню багатьох студентів (курсантів) до активного спілкування, обміну коментарями і враженнями (коментовані вправи), пошуку додаткової інформації тощо. Це можна зробити, зокрема, у процесі виконання такої вправи: здобувачі вищої освіти мають виписати з медіатекстів по два речення, у яких наявні лексичні чи граматичні помилки, визначити вид помилки, запропонувати правильний варіант. Ці та інші вправи можна використовувати в онлайн і офлайн-форматах, проте вони потребують певної адаптації до реалій. Окрім того, здобувачі освіти, які з різних причин (технічних, безпекових) не могли взяти безпосередньої участі в практичному занятті, можуть виконати вправи і надати для перевірки, а відтак отримати певну кількість балів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, доведено, що метод вправ на заняттях з української мови для майбутніх працівників правоохоронних органів безпосередньо впливає на формування мовної компетенції, що передбачає знання здобувачами вищої освіти засобів мови, одиниць і категорій усіх рівнів, а також правил, за якими будують мовні конструкції, й уміння такі правила застосовувати. На основі аналізу наукових праць з лінгводидактики з'ясовано, що до сьогодні відсутня єдина усталена класифікація вправ з української мови, оскільки в їхню основу науковці кладуть різні критерії. Обґрунтовано, що для ефективного формування мовної компетенції метод вправ потребує майстерного керівництва з боку викладача, а також усвідомлення здобувачами мети й послідовності виконання вправ.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в більш ґрунтовному аналізі особливостей використання методу вправ в умовах змішаного навчання.

Список використаних джерел

1. Біляєв О. М. Вправи в навчанні мови. *Українська мова і література в школі*. 2004. № 6. С. 2–6.
2. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / за ред. С. Ю. Ніколаєвої. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.
3. Лілік О. О., Шумейко З. Є. Особливості формування візуальної грамотності здобувачів вищої освіти засобами навчальної дисципліни «Українська мова за професійним спрямуванням». *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2023. № 1. С. 125–135.
4. Лілік О. О., Шумейко З. Є. Формування креативності здобувачів вищої освіти (на матеріалі навчального курсу «українська мова за професійним спрямуванням»). *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2023. № 2 (11): С. 125–135.
5. Мельничайко В. Творчі роботи на уроках української мови: конструювання, редагування, переклад. Київ : Радянська школа, 1984. 223 с.
6. Онищук В. Дидактичні основи засвоєння учнями мовних навичок і вмінь. *Українська мова і література в школі*. 1971. № 3. С. 48–53.
7. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей. Київ : Ленвіт, 2011. 256 с.
8. Савченко О. Дидактика початкової школи. Київ : Генеза, 2002. 368 с.
9. Шумейко З. Є. Роль документної комунікації в налагодженні професійної взаємодії майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. 2024. Вип. 27 (183). С. 43–77.
10. Шумейко З. Є. Навчальна дисципліна «Загальне і спеціальне діловодство» у професійній підготовці майбутніх фахівців-пенітенціаріїв. *Науковий вісник Сіверщини. Серія: Освіта. Соціальні та поведінкові науки*. 2024. № 2 (13). С. 251–261.

References

1. Biliaiev, O. (2004), "Exercises in language learning", *Ukrainian language and literature in school*, № 6, pp. 2–6.
2. Pan-European recommendations on language education: study, teaching, assessment (2003), by Nikolaieva, S. Yu (ed.), Lenvit, Kyiv.
3. Lilik, O. and Shumeiko, Z. (2023), "Features of the formation of students' visual literacy of higher education by the means of the course "Ukrainian language for professional directions"", *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences*, № 1 (10), pp. 125–135.
4. Lilik, O. and Shumeiko, Z. (2023), "Students' creativity formation of higher education (on the training course materials "Ukrainian language for professional purposes")", *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences*, № 2 (11), pp. 125–135.
5. Melnychaiko, V. (1984), Creative works in Ukrainian language lessons: construction, editing, translation, Kyiv.
6. Onyshchuk, V. (1971), "Didactic foundations of students' acquisition of language skills and abilities", *Ukrainian language and literature in school*, № 3, pp. 48–53.
7. Pentyliuk, M. I. (2011), Actual problems of modern linguistic didactics : collection of articles, Lenvit, Kyiv.
8. Savchenko, O. (2002), Didactics of primary school, Heneza, Kyiv.
9. Shumeiko, Z. (2024), "The role of documentary communication in adjusting the professional interaction of the future specialists of the State criminal and executive service", *Bulletin of the T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"*, Iss. 27 (183), pp. 43–47.
10. Shumeiko, Z. (2024), "Educational course "General and special office management" in the professional training of future penitentiary specialists", *Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Education. Social and Behavioural Sciences*, № 2 (13), pp. 251–261.

УДК 378.147:316.77:2J:343.82-057.87

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.239

ФОРМУВАННЯ КРОС-КУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДКВС УКРАЇНИ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ОСНОВИ КАПЕЛАНСТВА»

Щербина Наталія Олексіївна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри педагогіки
та професійної етики,

Пенітенціарна академія України

(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: natalboyko@gmail.com)

Researcher ID: KHU-4191-2024

orcid.org/0009-0002-5573-0505

***Метою статті** є розроблення методів формування крос-культурної компетентності майбутніх фахівців ДКВС під час вивчення курсу «Основи капеланства».*

***Методологія дослідження** обумовлена діяльнісним підходом, який передбачає максимальне застосування набутих знань у практичній діяльності майбутніх фахівців пенітенціарної системи. Також ми використовували синергетичний підхід, який дозволив розглядати процес ресоціалізації як нелінійну взаємодію всіх учасників цього процесу, що вимагає відповідної фахової підготовки майбутніх фахівців ДКВС. Аксіологічний підхід передбачає вміння формування стійких ціннісних орієнтацій у майбутніх пенітенціаріїв, які сприятимуть їх професійній діяльності.*

***Наукова новизна.** У статті проаналізовано теоретичні та аксіологічні засади викладання курсу «Основи капеланства» в пенітенціарній системі, що раніше не було висвітлено в науковій літературі.*

***Практичне значення та цінність (оригінальність).** Полягає в наведенні конкретних прикладів використання практичних вправ з метою формування крос-культурної компетентності майбутніх фахівців Державної кримінально-виконавчої служби.*

***Ключові слова:** крос-культурна компетентність, Державна кримінально-виконавча служба, капеланське служіння, аксіологічний підхід, тренінг.*

FORMATION OF CROSS-CULTURAL COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS OF THE SCES OF UKRAINE IN THE STUDY OF THE DISCIPLINE "BASICS OF CHAPLAINCY"

Shcherbyna Nataliia,

PhD in Historical Sciences, Associate Professor of the

Department of Pedagogy and Professional Ethics,

Penitentiary Academy of Ukraine

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: natalboyko@gmail.com)

Researcher ID: KHU-4191-2024

orcid.org/0009-0002-5573-0505

The purpose of the article is to develop methods for forming cross-cultural competence of future specialists of the SCES during the study of the course "Fundamentals of Chaplaincy".

The research methodology is based on the activity-based approach, which involves the maximum use of the acquired knowledge in the practical activities of future specialists of the penitentiary system. We also used a synergistic approach, which allowed us to consider the process of resocialisation as a non-linear interaction of all participants in this process, which requires appropriate professional training of future SCES professionals. The axiological approach implies the ability to form stable value orientations in future penitentiaries that will contribute to their professional activity.

Scientific novelty. The article analyses the theoretical and axiological foundations of teaching the course "Fundamentals of Chaplaincy" in the penitentiary system, which has not been previously covered in the scientific literature.

Practical significance and value (originality). It consists of providing specific examples of the use of practical exercises to form the cross-cultural competence of future specialists of the State Criminal Executive Service.

Key words: cross-cultural competence, State Criminal Executive Service, chaplaincy, axiological approach, training.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з ключових ознак сучасного глобалізованого суспільства є його різноманітність і полікультурність. Майбутні фахівці Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) під час своєї професійної діяльності повинні мати гуманістичний світогляд, який ставить людину як найвищу цінність, розуміти культурні особливості різних людей, вміти комунікувати із суб'єктами пробації та знаходити якнайкращі підходи для психологічної взаємодії з ними. Значне

місце у світогляді людини посідають морально-духовні цінності. І саме вони, на нашу думку, мають сприяти виправленню осіб, які вчинили злочин. Це зумовлює потребу розширення кількості предметів, які знайомлять майбутніх пенітенціаріїв з культурними та релігійними особливостями представників різних етносів, зокрема це стосується курсу «Основи капеланства», який впроваджується в Пенітенціарній академії.

Аналіз досліджень і публікацій. Релігійні аспекти ресоціалізації досліджував В. В. Проскура [5], правові засади капеланської діяльності в пенітенціарній системі вивчав В. Васін [2]. В. Співак акцентує на доцільності запровадження соціального забезпечення капеланського служіння в штаті ДКВС [6]. Капеланській діяльності в незалежній Україні загалом, у тому числі й у пенітенціарній системі, присвячена магістерська робота А. Ступи [7]. Проте особливості підготовки майбутніх фахівців ДКВС до співпраці з пенітенциарними капеланами не були висвітлені в науковій літературі.

Метою статті є розроблення методів формування кроскультурної компетентності майбутніх фахівців ДКВС під час вивчення курсу «Основи капеланства».

Методологія дослідження обумовлена діяльнісним підходом, який передбачає максимальне застосування набутих знань у практичній діяльності майбутніх фахівців пенітенціарної системи. Також ми використовували синергетичний підхід, який дозволив розглядати процес ресоціалізації як нелінійну взаємодію всіх учасників цього процесу, що потребує відповідної фахової підготовки майбутніх фахівців ДКВС. Аксиологічний підхід передбачає вміння формування стійких ціннісних орієнтацій у майбутніх пенітенціаріїв, які сприятимуть їх професійній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Ресоціалізація – це багатоаспектний процес творення особою соціальних норм поведінки в системі сімейних, міжособистісних, соціально-рольових і виробничих відносин; складне багатофункціональне явище, результат якого – адаптація індивіда до життєдіяльності в соціумі [1, с. 10]. Ресоціалізація, як і соціалізація, актуалізує поєднання ціннісного, поведінкового та афективного компонен-

тів особистості. У соціальній психології ресоціалізація розглядається як процес засвоєння нових ролей і цінностей, які заміняють асоціальні. Кримінологи називають це процесом повторного входження колишнього злочинця в систему уявлень про цінності, що існують у суспільстві. М. І. Єнікєєв вважає, що ресоціалізація особистості засуджених пов'язана з їхньою ціннісною переорієнтацією, формуванням у них механізму соціально-позитивного цілеутворення, відпрацюванням в особистості міцних стереотипів соціально-позитивної поведінки [1, с. 8]. Отже, маємо розуміти, що успіх процесу ресоціалізації значною мірою залежить від здатності персоналу пробації налагодити психологічну взаємодію із суб'єктами пробації та вироблення належних позитивних ціннісних орієнтацій.

Перебуваючи в ізоляції, для засудженого є важливою турбота про нього та допомога у розв'язанні проблем, які він не може розв'язати самостійно. Ефективна цілеспрямована діяльність пенітенціарного персоналу для забезпечення виправлення та ресоціалізації засуджених є неможливою без залучення інших соціальних інституцій. Особливе місце серед них посідають релігійні організації, або церковні інститути, які являють собою систему установ і форм діяльності, покликаних задовольняти релігійні потреби, а також регламентувати, контролювати та певним чином регулювати поведінку віруючих відповідної конфесії [5, с. 18]. Під час службової діяльності персонал ДКВС може зустрічатися з представниками різних релігійних світоглядів, проте важливо знати й використовувати позитивний вплив релігії на процес ресоціалізації. Саме це робить викладання дисципліни «Основи капеланства» надзвичайно важливим і нагальним.

Як слушно зауважує М. Васін, капеланська діяльність релігійних організацій в установах пенітенціарної системи передусім регламентується нормами ч. 4 ст. 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [4], які передбачають можливість проведення богослужінь та релігійних обрядів у місцях попереднього ув'язнення і відбування покарання на прохання громадян, які перебувають у них, або за ініціативою релігійних організацій. При цьому адміністрація

зазначених установ повинна сприяти цьому, брати участь у визначенні часу та інших умов проведення богослужінь, обрядів або церемоній. Загалом, на його думку, законодавство України у сфері пенітенціарного капеланства перебуває у стані формування, що пов'язано з дедалі більшим розвитком капеланського служіння релігійних організацій в установах пенітенціарної системи та поступовим впровадженням у цій сфері коопераційної моделі державно-церковних відносин. Водночас досі залишається чимало практичних проблем, які потребують правового регулювання, з метою більш ефективного забезпечення реалізації конституційного права на свободу світогляду та віросповідання осіб, які утримуються або несуть службу в слідчих ізоляторах та установах виконання покарань [2, с. 58, с. 60].

У своєму магістерському дослідженні «Інститут капеланства: український досвід (1991–2021 ст.)» А. Ступа дослідила в тому числі практичні аспекти функціонування капеланської діяльності в пенітенціарній системі. Вона зауважила, що на початку ХХІ ст. відбулося організаційне оформлення відповідних відділів з духовного виховання в місцях позбавлення волі в окремих церквах. Одним із перших відділ душпастирства у пенітенціарній системі України був створений у складі УГКЦ. Це відбулося ще за часів Радянського Союзу в 1989 р. 14 травня 2001 р. був створений відділ з духовного виховання в місцях позбавлення волі УПЦ КП. Такі самі відділи нині діють у складі Всеукраїнського союзу церков християн віри євангельської п'ятидесятників, Всеукраїнського союзу церков євангельських християн-баптистів, Української Церкви Християн Віри Євангельської (УЦХВЕ), Об'єднання церков християнської віри євангельської «Спасіння», Церкви адвентистів сьомого дня та Об'єднання незалежних харизматичних християнських церков України. Провідна роль у цій важливій справі належить Українській міжконфесійній християнській місії «Духовна та благодійна опіка в місцях позбавлення волі», яка об'єднує 12 християнських конфесій.

Слід зазначити, що в'язничне капеланство відрізняється від військового, зокрема тим, що у військових колективах душпастирська діяльність звершується на засадах заборони місі-

онерської діяльності релігійних організацій, а в установах пенітенціарної системи капелани є важливими суб'єктами надання соціально-психологічної та педагогічної допомоги арештованим і засудженим, для яких священнослужитель незалежно від конфесії відіграє важливу роль у їхньому вправленні та ресоціалізації. Ефективність діяльності капеланства у сфері ресоціалізації засуджених осіб та протидії злочинності пояснюється саме зміною світогляду, а не просто зниженням ризиків вияву девіантної поведінки.

В'язничні капелани здійснюють душпастирську опіку різних категорій засуджених та осіб, які утримуються під вартою: чоловіків і жінок, неповнолітніх і дорослих, засуджених до обмеження, позбавлення й довічного позбавлення волі. Кожна категорія засуджених та осіб, які утримуються під вартою, потребує особливого підходу з боку священнослужителя.

Насамперед обов'язок тюремного капелана – вміння спілкуватися з різними людьми, які мають покалічену долю і як наслідок – складний характер. Ці люди також можуть мати різні релігійні погляди або взагалі бути атеїстами. Навіть коли релігійні погляди капелана і співрозмовника розходяться, священнослужитель повинен бути гнучким і мати мудрість у висвітленні своєї позиції.

Крім індивідуальних форм роботи капелана, переважають зустрічі в групах з вивчення Біблії, відвідування з лекціями, концертами, завезенням подарунків, листування з військово-службовцями, організація відпочинку, навчання, проведення розваг силами художньої самодіяльності засуджених із залученням творчих колективів.

Окрім здійснення власної релігійної культової практики, капелани у своїй повсякденній діяльності зобов'язуються виконувати низку додаткових функцій, наприклад, брати участь у роботі дисциплінарних рад, контролювати листування в'язнів, співпрацювати з тюремними психологами, медиками та іншими працівниками в'язничних установ, навчати грамоти й основ зміцнення сім'ї, а також повідомляти ув'язненим підопічним про смерть їхніх родичів тощо.

Правозахисник і колишній політв'язень М. Маринович переконаний, що капелани в тюрмах украй важливі. Адже наша в'язнична система ще за радянською традицією аж ніяк не виховує в'язнів, а лише карає. «Злочинець не відчуває справедливості цього покарання, а тим більше якщо на нього діють холод, голод і т.д. Він усе це сприймає як помсту суспільству. І тоді відповідно в ньому зароджується ця помста. І він з новим виходом у суспільство мстить йому черговим злочином. Аби ці злочини не повторювалися, у тюрмі повинен служити священник. Необхідно, щоб людська гідність була пошанована», – говорить М. Маринович [7].

Дослідниця А. Ступа визначає основну мету співпраці кримінально-виконавчої інспекції та духовенства як недопущення скоєння засудженими повторних злочинів та правопорушень через зміну світогляду засуджених, формування правослухняної поведінки на основі духовних традицій та цінностей українського народу. Для досягнення зазначеної мети духовні отці та працівники кримінально-виконавчої інспекції використовують у своїй діяльності різноманітні форми роботи: групові бесіди, приурочені релігійним святкам, відеолекторії на духовну тематику, спрямовані на формування здорового способу життя, відвідання християнських, історико-культурних пам'яток українського народу тощо [7].

Отже, можемо підсумувати, що релігійний чинник є вагомим фактором у процесі ресоціалізації. Закономірно це зумовлює потребу в підготовці майбутніх фахівців ДКВС для ефективної взаємодії з представниками духовенства для частини засуджених осіб, які виявляють духовну потребу [7] .

Саме тому, на нашу думку, формування крос-культурної компетентності має стати підґрунтям під час вивчення предмета «Основи капеланства». У педагогічній літературі поняття «крос-культурна компетентність» означає застосування набутих знань, умінь і навичок сприйняття, розуміння та відтворення особливостей іншомовної культури на практиці під час крос-культурних контактів [3, с. 325]. Для працівників ДКВС ця компетентність має особливе значення, адже в установах виконання покарань перебувають особи різного етнічного,

релігійного та культурного походження. Уміння розуміти і враховувати ці особливості позитивно впливає на ресоціалізацію засуджених, зниження конфліктності та підвищення ефективності службової діяльності.

На нашу думку, курс «Основи капеланства» має охоплювати вивчення основ релігієзнавства, оскільки одним із ключових принципів капеланської діяльності є поліконфесійність, важливо ознайомити здобувачів освіти з основами віровчень різних релігій. Для цього доцільно акцентувати не лише на догматичних аспектах різних конфесій, а й на моральних аспектах, які можуть бути використані у процесі ресоціалізації, включно з такими аспектами, як покаяння, пошук нових ціннісних орієнтацій у житті.

Вивчення цієї дисципліни передбачає ознайомлення з наявним практичним досвідом капеланського служіння в пенітенціарній системі, моделювання міжкультурних ситуацій спілкування в умовах ізоляції; розвиток навичок ненасильницької комунікації та етичної взаємодії.

Виробленню цієї крос-культурної компетентності, на нашу думку, сприяють:

- активне використання інтерактивних методів навчання (дискусій, рольових ігор, використання кейс-методу, моделювання міжконфесійних діалогів);
- зустрічі з капеланами, представниками різних релігійних конфесій, які мають досвід спілкування із суб'єктами пробації;
- розроблення бесід з найактуальніших тем у контексті ресоціалізації;
- службово-етичні тренінги, що містять міжкультурний компонент.

Висновки. Формування крос-культурної компетентності майбутніх фахівців ДКВС є важливою умовою ефективної професійної діяльності у сфері виконання покарань. Навчальна дисципліна «Основи капеланства» виступає дієвим інструментом такої підготовки, оскільки сприяє розвитку духовно-моральних якостей, емпатії та шанобливому ставленню до культурної різноманітності в майбутніх пенітенціаріїв. Розроблення та впровадження цього курсу має бути спрямоване на

формування гуманістичних ціннісних орієнтацій, належного рівня знань про особливості міжкультурної комунікації. Для цього, на нашу думку, доцільно використовувати інтерактивні методи навчання, зустрічі з капеланами та інші практико-орієнтовані завдання.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому слід приділити увагу методичним розробкам, зокрема тренінгам для фахівців ДКВС з формування крос-культурної компетентності для налагодження міжкультурного діалогу із суб'єктами пробації.

Список використаних джерел

1. Бамбурак Н. М. Аналіз наукових досліджень процесу ресоціалізації звільненого правопорушника. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2014. Вип. 1. С. 3–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2014_1_3 (дата звернення: 06.05.2025).
2. Васін М. С. Правові аспекти взаємодії держави і релігійних організацій у сфері розвитку пенітенціарного капеланства. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 58–62.
3. Пальчикова О. О. Крос-культурна компетентність у навчанні української мови як іноземної. *Філологічні студії: науковий вісник Криворізького національного університету*. Кривий Ріг : ТОВ «Октан-принт», 2012. Вип. 8. С. 319–326.
4. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23.04.1991 № 987-XII : станом на 04.04.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 06.05.2025).
5. Проскура В. В. Роль церкви у ресоціалізації засуджених до позбавлення волі. *Український соціум*. 2015. № 2. С. 17–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2015_2_4 (дата звернення: 06.05.2025).
6. Співак В. О. Окремі питання функціонування законодавства України про соціальне забезпечення капеланів у пенітенціарних установах. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 50–55.
7. Ступа А. В. Інститут капеланства: український досвід (1991–2021) : кваліфікаційна робота магістра спеціальності 032 «Історія та археологія» / наук. керівник О. М. Ігнатуша. Запоріжжя : ЗНУ, 2021. 96 с.

References

1. Bamburak, N. M. (2014), "The scientific analysis of resocialization delinquent", *Scientific Journal of Lviv State University of Internal Affairs. Psychology*, Iss. 1, pp. 3–13, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvldu_2014_1_3 (accessed 5 May 2025).
2. Vasin, M. S. (2018), "Legal aspects of cooperation between the state and religious organizations in the development of penitentiary chaplaincy", *Law Review of Kyiv University of Law*, No. 3, pp. 58–62.
3. Palchykova, O. O. (2012), "Cross-cultural competence in teaching Ukrainian as a foreign language", *Philological Studies : Scientific Bulletin of Kryvyi Rih National University*, Vol. 8, pp. 319–326, LLC "Oktan-Print", Kryvyi Rih.
4. Ukraine (1991), *About freedom of conscience and religious organizations* : Law of Ukraine dated 04.23.1991 No. 987-XII, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (accessed 5 May 2025).
5. Proskura, V. V. (2015), "The role of the church in the resocialization of prisoners", *Ukrainian Society*, No. 2, pp. 17–25, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2015_2_4 (accessed 5 May 2025).
6. Spivak, V. O. (2022), "Certain issues of the functioning of the legislation of Ukraine on social security of chaplains in penitentiary institutions", *Legal scientific electronic journal*, No. 6, pp. 50–55.
7. Stupa, A. V. (2021), *Institute of Chaplaincy: Ukrainian Experience (1991–2021) : Master's Thesis in the Specialization 032 "History and Archaeology"*, Scientific Supervisor O. M. Ignatush, ZNU, Zaporizhzhia.

UDC 378(4):061.1ЄС-044.247

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.249

PECULIARITIES OF HIGHER EDUCATION INTEGRATION OF THE EU COUNTRIES INTO THE EUROPEAN EDUCATIONAL SPACE

Borysenko Iryna,

PhD of Pedagogical Sciences,

Associate Professor,

Head of the Foreign Languages Department,

Penitentiary Academy of Ukraine

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine),

Senior Researcher at the Department of Comparative Pedagogy,

Institute of Pedagogy, National Academy

of Pedagogical Sciences of Ukraine

(52D Sichovykh Striltsiv Street, Kyiv, 04053,

e-mail: borisenko-irina@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-1191-3126;

Ihnatovych Tetiana,

senior lecturer of the Foreign

Languages Department,

Penitentiary Academy of Ukraine

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: tatyanaihnatovich54@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-6492-9519;

Bykonja Oksana,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Professor of the Foreign Languages Department,

Penitentiary Academy of Ukraine

(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine,

e-mail: oksanabikonya@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-8865-8792

Education plays a key role in shaping the future of individuals and societies, serving as a cornerstone for economic growth, social equity, and sustainable development. In the European Union, there is a robust commitment to enhancing educational attainment among young adults, particularly as the region sets its sights on ambitious targets for 2030.

Addressing these issues is crucial to fostering a more balanced and inclusive educational environment. As higher education institutions increasingly embrace sustainability within their curricula, they are not only preparing graduates for future challenges but are also contributing to wider societal goals.

The aim of the article is to analyse the practices employed by the European Union in the development of higher education, with an emphasis on gaining a comprehensive understanding of the educational landscape in Europe.

The research methodology is based on using the method of analysing key EU documents that regulate the legal field and determine the directions of development of European policy in the field of education and training at the level of higher education.

Conclusion. The EU's education policy is characterised by targeted, multi-vector and multi-level influences to build the European Education Area. The strategic priorities of European cooperation highlight that tertiary education is now the most common qualification in the European Union. However, there are still significant differences between different countries.

The Cohesion Policy reduces socioeconomic differences by promoting equal access to quality education. The European Education Area (EEA) helps EU countries work together to create better and more inclusive education and training systems. In 2025, the European Commission will offer new plans that focus on cooperation goals, national reforms, and updates to targets.

Key words: integration, European Education Area, higher education, sustainability, education and training, reforms.

ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕГРАЦІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ КРАЇН ЄС В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР

Борисенко Ірина Василівна, кандидат педагогічних наук,
доцент, завідувач кафедри іноземних мов,
Пенітенціарна академія України
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34),
старший науковий співробітник відділу порівняльної педагогіки,
Інститут педагогіки НАПН України
(04053, Україна, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52Д,
e-mail: borisenko-irina@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-1191-3126;

Ігнатович Тетяна Захарівна, старший викладач
кафедри іноземних мов,
Пенітенціарна академія України
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: tatyanaihnativich54@gmail.com)
ORCID: 0000-0002-6492-9519;

Биконя Оксана Павлівна, доктор педагогічних наук,
професор, професор кафедри іноземних мов,
Пенітенціарна академія України
(14000, Україна, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,
e-mail: oksanabikonya@ukr.net)
ORCID: 0000-0002-8865-8792

Вища освіта відіграє ключову роль у формуванні майбутнього людей і суспільств, слугуючи наріжним каменем для економічного зростання, соціальної справедливості та сталого розвитку. В Європейському Союзі існує стійка тенденція до підвищення рівня освіченості серед молоді, особливо в умовах, коли країни ставлять перед собою амбітні цілі підвищити якість освіти до 2030 року.

Розв'язання цих питань має вирішальне значення для створення більш збалансованого та інклюзивного освітнього середовища. Оскільки вищі навчальні заклади все частіше вносять питання сталого розвитку у свої навчальні програми, вони не лише готують випускників до майбутніх викликів, а й сприяють досягненню ширших суспільних цілей.

***Метою статті** є вивчення практик, що застосовуються Європейським Союзом у розвитку вищої освіти, з акцентом на отриманні комплексного розуміння освітнього ландшафту в Європі.*

***Методологія дослідження** базується на використанні методу аналізу ключових документів ЄС, які регулюють правове поле та визначають напрями розвитку європейської політики у сфері освіти і навчання на рівні вищої освіти.*

***Висновки.** Освітня політика ЄС характеризується цілеспрямованим, різностороннім впливом на процес розбудови європейського освітнього простору. Стратегічні пріоритети європейського співробітництва підкреслюють, що вища освіта сьогодні є найбільш поширеною кваліфікацією в Європейському Союзі. Однак між різними країнами все ще існують значні відмінності.*

Політика згуртованості країн зменшує їх соціально-економічні відмінності, сприяючи рівному доступу до якісної освіти.

Європейський освітній простір допомагає країнам ЄС спільно працювати над створенням кращих і більш інклюзивних систем освіти та навчання. Постійне оцінювання перевіряє прогрес, який отримано під час досягнення освітніх цілей. У 2025 році Європейська комісія запропонує нові плани, які зосереджуватимуться на цілях співпраці, національних реформах та оновленні завдань у галузі освіти.

***Ключові слова:** інтеграція, Європейський освітній простір, вища освіта, сталість, освіта і навчання, реформи.*

Relevance of the article. European integration in education and training is based on the idea of building a common educational space. Its essential characteristics are defined by such documents as the Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on achieving the European Education Area by 2025 [7]; Council Resolution on a Strategic Framework for European

Cooperation in Education and Training Towards the European Education Area and Beyond (2021–2030) [5].

Analysis of significant research and publications. The scientific problem of EU policy and European integration in the field of education and training is studied in the works of M. Cabrera Giraldez et al. [4], N. Russo [11], H. Stevenson [12], and F. Guerra [10].

The principles of formation of the European dimension of higher education and prospects for further development in Ukraine are highlighted in the works of A. Sbruieva [2].

Aspects of the European space – the higher education area, the European research area, and the European educational area – are studied in various studies of O. Lokshyna, A. Dzhurylo, C. Kravchenko, O. Shparyk, O. Topuzov [3].

The European Education Area is framed by the EU as a comprehensive framework within its borders. It encompasses all types, levels, and contexts of lifelong learning, and is guided by the objectives of the EU's policy on cooperation in education and training [3].

The European Union has established a target for 2030, indicating that at least 45 % of individuals aged 25 to 34 should attain tertiary educational qualifications. Furthermore, it is projected that a minimum of 20 million individuals will be employed as information and communication technology (ICT) specialists by the year 2030.

Over the past decade, there has been a significant expansion of higher education across the EU. As of 2023, higher educational attainment is now the most common qualification among young adults. The tertiary attainment rate for 25 to 34-year-olds reached 43.1%, reflecting an increase of 1.1 percentage points from the previous year [8].

While the overall trend across the EU is positive, 14 countries experienced a decrease in their attainment rates between 2022 and 2023. When examining the long-term trend since 2014, almost all countries have seen an increase of more than 7.2 percentage points at the EU level. The only exceptions are

Finland, Hungary and Romania, where a decline has been recorded from 2014 to 2023.

Looking ahead, positive trends in the number of new entrants – students enter higher education for the first time – are expected to support this growth. This progress will help the EU achieve its 2030 target of at least 45%, a goal that is currently just 1.9 percentage points away.

Higher education levels vary greatly within countries, especially between regions. This results in fewer highly qualified individuals in certain areas, which harms economic, social, and regional balance. Having a higher degree is less common in rural areas (31,7 %) compared to cities (53,3 %), where most education and job opportunities are available. In the past decade, the gap between urban and rural education levels has increased, growing from 19,7 percentage points in 2014 to 21,6 percentage points in 2023 [8].

Migrant status and gender reveal clear differences in term of inequality. Men are less likely to have bachelor's degrees, with only 37,6 % having obtained them, compared to 48,8 % of women. This gap has grown since 2014 in the EU. Among adults aged 25 to 34, those born outside the EU and whose parents were also born outside the EU have the lowest rate of bachelor's degrees at 37,1 % in 2023. This rate increases by 5,8 percentage points for adults born in the reporting country whose parents were born outside the EU. For those born in the reporting country with parents who were also born there, the rate rises to 44, 6 % [8].

Higher education helps people and societies become more sustainable by giving graduates the knowledge, skills, and attitudes needed in a changing world. It also focuses on researching and developing solutions in a changing world. To support this idea, higher education institutions are including sustainability in their mission statements, programs, and strategies.

For example, Ghent University in the Flemish community of Belgium has committed to integrating sustainability into various subjects across the university. In the European Union,

many higher education institutions are creating programs to train specialists in this area [6].

Malta has introduced undergraduate and postgraduate programs in environmental management, sustainability, environmental monitoring and assessment, and sustainable energy and development.

In Finland, the University of Helsinki offers bachelor's and master's degrees through its Institute of Sustainability Science, focusing on environmental change, global sustainability, and urban studies and planning.

The CHARM-EU alliance of European universities (an organization that creates flexible, student-led educational programmes focused on identifying and solving specific challenges) provides a joint master's degree in Global Challenges for Sustainability. Their objective is to create a new, innovative model for European Higher Education in line with the European Values, the European Green Deal and the UN's Sustainable Development Goals.

To improve completion rates and ensure fairness in education, governments can provide grants to support students from disadvantaged backgrounds. Most EU education systems give grants based on socio-economic factors, with family income being the most common. In six systems, fewer than 10% of students in bachelor's programs receive needs-based grants. This indicates that these systems choose to support only a small number of students.

If higher education institutions receive increased funding to improve completion rates, it will also benefit all students, including those from disadvantaged backgrounds. On the other hand, offering grants to disadvantaged students can reduce financial barriers that prevent them from participating and completing their studies. Many of these students need financial support, which may show that there are not enough funds for student assistance.

In ten systems, grants are awarded to 10–30% of students based on need, and in five systems, over 30 % receive these grants. Some countries, like Denmark, Finland, Luxembourg,

Malta and Sweden, provide universal grants, which are available to all students, regardless of their socio-economic background [8].

Most European Union member states provide grants based on financial need to facilitate the access of disadvantaged students to higher education.

Disadvantaged students can receive indirect financial support to make higher education more affordable. Seventeen education systems in the European Union provide subsidies to help cover costs for accommodation, transport, and meals [8]. Higher education institutions can also receive funding to help them reach goals that increase access and participation in education of this level for disadvantaged groups. However, only a few EU countries implement this type of support [8].

Nowadays, computer and information literacy are considered as key parts of higher education, including data management and artificial intelligence. However, the EU faces a serious shortage of digital experts, which could slow down the growth of new technologies. To address this, the EU aims to employ 20 million ICT professionals by 2030, requiring a significant increase in ICT graduates. In 2022, only 3,9 per thousand people aged 20–29 graduated in ICT.

In that period, just 5,1 % of new students chose ICT programs, one of the lowest rates among all fields. Gender disparities are significant: 9,0 % of male students entered ICT programs, compared to 1,9 % of female students. Though women are the majority of graduates in the EU, only 21,3 % of ICT graduates are women, and female entrants to ICT programs make up just 20,2 %, an increase of only 1.6 percentage points since 2016. This highlights the ongoing male dominance in ICT.

Between 2016 and 2022, the number of new students entering ICT (Information and Communication Technology) programs increased by only 0,7 percentage points. While more students are entering ICT, the number entering engineering, another STEM (Science, Technology, Engineering, and Mathematics) field, has dropped by 0,9 percentage points. This

shows that, despite the high demand for jobs in STEM fields, they are not attracting more students.

Higher education must meet the needs of the labour market to fill skills gaps and strengthen EU competitiveness:

- Croatia's National Plan for 2021–2027 introduces performance agreements, updates quality assurance methods, and revises accreditation procedures and study programs;

- Latvia aims to enhance its STEM education to produce more STEM graduates. The reforms include a new funding model that gives institutions more control over government funding and a new PhD model to address the shortage of researchers.

The EU is working to gather data on graduates to better match their skills with job demands. The EUROGRADUATE 2022 survey (a pilot survey of higher education institution graduates) targets graduates who earned bachelor's or master's degrees between 2017 and 2021. Graduates share information about their education, work history, job skills, mobility experiences, and social outcomes.

The 2022 pilot surveyed 17 countries in the European Economic Area: Austria, Bulgaria, Croatia, Cyprus, Czechia, Estonia, Germany, Greece, Hungary, Ireland, Italy, Latvia, Malta, Norway, Portugal, Romania, Slovakia, and Slovenia. The European Commission plans to include 80% of these countries in the next phase [9].

Conclusion. The higher education attainment rate among young people aged 25 to 34 has increased significantly, reaching an impressive 43,1 % in 2023. This figure means that higher education is firmly established as the most common qualification among young people in the European Union. However, it is important to note that significant differences remain between individual countries.

To promote equal access to higher education, EU countries provide a variety of financial support, both direct and indirect. Students from low-income backgrounds can benefit from need-based grants, which are available in almost every EU education system, although the extent of their coverage varies con-

siderably. In addition, subsidies are available in 18 of these education systems to help students cover basic costs such as food, transportation and accommodation, easing the financial burden of higher education.

The EU has set a goal to train 20 million ICT professionals by 2030. However, the reality is concerning: we have made little progress in increasing the number of applicants and graduates in the ICT sector. This shows a troubling gap between what higher education offers and the needs of the job market. It is important to find ways to close this gap.

The European Commission supports EU countries in improving their education systems. From 2021 to 2027, EU funding for education and training will exceed 130 billion euros. The Recovery and Resilience Facility (RRF) offers 75,1 billion euros for reforms and investments in education.

The Cohesion Policy helps reduce socioeconomic differences by promoting equal access to quality education. Firstly, the European Commission has 864 million euros available for 2021–2027 to assist countries with reforms in the education area. Additionally, fostering a culture of evaluation in education policy is important for effectively using EU funding. Secondly, the European Education Area (EEA) helps EU countries collaborate on creating stronger and more inclusive education and training systems. An ongoing evaluation assesses progress toward education targets. In 2025, the European Commission will suggest new plans focusing on cooperation goals, national reforms, and updates to targets.

References

1. Lokshyna, O. I. (2024), "European educational space as an integration perspective of Ukrainian education", *Ukrainian Pedagogical Journal*, Issue 2, pp. 6–19, available at: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2024-2-6-19> (accessed 5 May 2025).
2. Sbruieva, A. A. (ed.), Eremenko, I. V. (2019), Formation of the European dimension of quality assurance in higher education in the context of internationalisation of the educational space : monograph, Publishing House of Sumy A. S Makarenko State Pedagogical University, Sumy, available at: <https://doi.org/10.24139/978-966-698-280-6/2019> (accessed 5 May 2025).
3. Topuzov, O., Lokshyna, O., Dzhurilo, A., & Shparyk, O. (2023), "European Research Area as a benchmark for the development of education and science in Ukraine", *Ukrainian Pedagogical Journal*, Issue 4, pp. 5–19, available at: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-4-5-19> (accessed 5 May 2025).
4. Cabrera Giraldez, M., Frega, R., Meacham, D., Kossowska, M., Petrovic, N. (2023), Solidarity in the European Union. Theoretical framework, empirical evidence, and policy guidelines for education, available at: https://doi.org/10.31235/osf.io/7w9ka_v4 (accessed 5 May 2025).
5. Council of the European Union (2021), "Council Resolution on a Strategic Framework for European Cooperation in Education and Training Towards the European Education Area and Beyond (2021–2030)", *Official Journal of the European Union*, № 1–21, pp. 66, available at: [https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/ALL/?uri=CELEX:32021G0226\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/ALL/?uri=CELEX:32021G0226(01)) (accessed 5 May 2025).
6. Chang, Y. and A., Mann (2024), "Enhancing green career guidance systems for sustainable futures", *OECD Education Working Papers*, No. 318, OECD Publishing, Paris, available at: <https://doi.org/10.1787/e6ad2d9c-en> (accessed 5 May 2025).
7. European Commission (2020), Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on achieving the European Education Area by 2025, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0625> (accessed 5 May 2025).

8. European Commission: Directorate-General for Education, Youth, Sport and Culture (2024), *Education and training monitor 2024: Comparative report*, Publications Office of the European Union, available at: <https://data.europa.eu/doi/10.2766/815875> (accessed 5 May 2025).

9. EUROGRADUATE survey 2022: members & partners, available at: <https://www.eurograduate.eu/about/members?c=norwa> (accessed 5 May 2025).

10. Guerra, F. (2025), "The Impact of the Covid-19 Pandemic on Educational Policies and the European Integration Process", *European Journal of Educational Research*, available at: <https://www.researchgate.net/scientific-contributions/Filipe-Guerra-2306463678> (accessed 5 May 2025).

11. Russo, N. (2024), European Educational and New Perspectives for Teachers' Skills, available at: <https://www.researchgate.net/scientific-contributions/Noemi-Russo-2301873534> (accessed 5 May 2025).

12. Stevenson, H. (2024), "Europeanizing Europe's Education Policy. In Building Europe Through Education", *Building Education Through Europe*, pp. 206–221, Taylor & Francis, available at: <https://doi.org/10.4324/9781003247838-13> (accessed 5 May 2025).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ОСВІТА. СОЦІАЛЬНІ
ТА ПОВЕДІНКОВІ НАУКИ**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 2 (15)

Відповідальні за випуск

Аніщенко В. О.,

Шмельова Р. І.

Редактори літературні

Сила Л. М.,

Махотко О. П.

Комп'ютерна верстка і макетування

Сила Л. М.

За достовірність інформації у статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 01.07.2025 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 15,11.
Тираж 100 пр. Зам. № 141/25.

Редакційно-видавничий відділ Пенітенціарної академії України
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 8016 від 23.11.2023 р.